

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**ORTOPEDİK VE GÖRME ENGELLİ BİREYLERİN
FARKLILIĞA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN
DAMGALAMA KURAMI ÇERÇEVESİNDE
İNCELENMESİ**

Şerif UZUNASLAN

**SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Veli DUYAN**

**ANKARA
2016**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**ORTOPEDİK VE GÖRME ENGELLİ BİREYLERİN
FARKLILIĞA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN
DAMGALAMA KURAMI ÇERÇEVESİNDE
İNCELENMESİ**

Şerif UZUNASLAN

**SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Veli DUYAN**

**ANKARA
2016**

Ankara Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Yüksek Lisans tezi olarak hazırlayıp sunduğum “Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Farklılığa Yönelik Görüşlerinin Damgalama Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi” başlıklı tez; bilimsel ahlak ve değerlere uygun olarak tarafımda yazılmıştır. Tezimin fikri/hipotezi tümüyle tez danışmanım ve bana aittir. Tezde yer alan deneysel çalışma/araştırma tarafımdan yapılmış olup, tüm cümleler, yorumlar bana aittir.

Yukarıda belirtilen hususların doğruluğunu beyan ederim.

Öğrenci Adı Soyadı; Şerif UZUNASLAN

Tarih:

İmza:

KABUL ONAY

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı'nda

Şerif UZUNASLAN Tarafından Hazırlanan

“Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Farklılığa Yönelik Görüşlerinin Damgalama Kuramı
Çerçevesinde İncelenmesi: Elazığ Örneği.” adlı tez çalışması

Aşağıdaki Jüri tarafından YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak OY BİRLİĞİ ile kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 23.09.2016

Doç.Dr.Ercüment ERBAY

Hacettepe Üniversitesi İİBF

Jüri Başkanı

Prof.Dr Veli DUYAN

Ankara Üniversitesi

Danışman

Doç.Dr.Eda PURUTÇUOĞLU

Ankara Üniversitesi

Üye

Tez hakkında alınan karar Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Prof.Dr.Zafer KARAER

Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No:
Etik Beyan	ii
Kabul Onay	iii
İçindekiler	iv
Önsöz	vi
Çizelgeler	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve	2
1.1.1. Engellilik Kavramı	3
1.1.2. Engelliliğe İlişkin Yaklaşımlar	6
1.1.2.1. Tıbbi Model Yaklaşımı	6
1.1.2.2. Sosyal Model Yaklaşım	7
1.1.3. Farklılık Kavramı	8
1.1.4. Sosyal Bilimlerde Farklılık Kavramının Ele Alınışı	12
1.1.4.1. Psikoloji Kuramları	12
1.1.4.1.1. Psikanalitik Kuram	12
1.1.4.1.2. Davranışçı Yaklaşım	13
1.1.4.1.3. Biyolojik Yaklaşım	14
1.1.4.2. Sosyal Psikoloji Kuramları	15
1.1.4.2.1. Sosyal Kimlik Kuramı	16
1.1.4.2.2. Sosyal Kategorileştirme	17
1.1.4.2.3. Sosyal Karşılaştırma	19
1.1.4.2.4. Önyargı ve Kalıpyargı	20
1.1.4.2.5. Ayrımcılık ve Ötekileştirme	23
1.1.4.3. Sosyoloji Kuramları	25
1.1.4.3.1. Çatışma Kuram	26
1.1.4.3.2. Feminist Kuram	26
1.1.4.3.3. Çokkültürlülük	28
1.1.4.3.4. Postmodernizm	29
1.1.4.3.5. Damga Kuramı	30
1.1.4.3.5.1. Damganın Kökeni	31
1.1.4.3.5.2. Damgalama Türleri	38
1.1.4.3.5.2.1. Toplumsal Cinsiyet Farklılığına Yönelik Damgalama	38
1.1.4.3.5.2.2. Cinsel Yönelim Farklılığına Yönelik Damgalama	40
1.1.4.3.5.2.3. Irk ve Etnik Köken Farklılığına Yönelik Damgalama	42
1.1.4.3.5.2.4. İnanç Farklılığına Yönelik Damgalama	43
1.1.4.3.5.2.5. İşsizliğe Yönelik Damgalama	44
1.1.4.3.5.2.6. Yaş Farklılığına (Yaşçılığa) Yönelik Damgalama	46
1.1.4.3.5.2.7. Mental Bozukluğa Yönelik Damgalama	48
1.1.4.3.5.2.8. Engelliliğe Yönelik Damgalama	49
1.1.4.3.5.3. Damgalamanın Sonuçları	51
1.1.4.3.5.3.1. Mikro	51

1.1.4.3.5.3.2. Mezzo	56
1.1.4.3.5.3.3. Makro	57
1.1.4.3.5.4. Damgalama ve Sosyal Hizmet	58
1.1.4.3.5.4.1. Değer	60
1.1.4.3.5.4.2. Bilgi	62
1.1.4.3.5.4.3. Beceri	64
2. GEREÇ VE YÖNTEM	69
2.1. Araştırmanın Önemi	69
2.2. Araştırmanın Amacı	70
2.3. Araştırmanın Problemi	70
2.4. Araştırmanın Sınırlılığı	71
2.5. Araştırmanın Modeli	71
2.6. Araştırmanın Evrenin ve Örneklem Seçimi	73
2.7. Veri Toplama Yöntem ve Araçları	74
2.8. Verilerin Değerlendirilmesi ve Yorumlanması	75
2.9. Araştırma Etiği	77
2.10. Araştırmanın Süre ve Olanakları	77
3. BULGULAR VE YORUM	78
3.1. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylere İlişkin Sosyo-Demografik Özellikler ve Diğer Bilgiler	79
3.2. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Farklılığa Yönelik Görüşleri	84
3.2.1. Toplumsal Cinsiyet: “Sosyal Damga”	84
3.2.2. Cinsel Yönelim: “Sosyal Damga” ve “İlişkisel Damga”	87
3.2.3. Etnik Köken: “Sosyal Damga”	90
3.2.4. İnanç: “Sosyal Damga” ve “İlişkisel Damga”	93
3.2.5. İşsizlik: “Sosyal Damga”	96
3.2.6. Yaş: “Sosyal Damga”	98
3.2.7. Mental Bozukluk: “Sosyal Damga”	102
3.2.8.Engellilik: “Sosyal Damga”, Kendini Damgalama” ve “İlişkisel Damga”	104
4. TARTIŞMA	110
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	114
ÖZET	119
SUMMARY	120
KAYNAKLAR	121
EKLER	130
EK 1. ETİK KURUL KARARI	130
EK 2. YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU	131
ÖZGEÇMİŞ	134

ÖNSÖZ

Bu araştırma damgalanmayı deneyimlemiş bir kesim olarak ortopedik ve görme engelli bireylerin farklılığa yönelik görüşlerini damgalama kuramı çerçevesinde incelemek amacıyla yapılmıştır. Farklılığı bulunan grup ve bireylerin damgalanması konusunda bilgi eksikliğinin bulunması ve sosyal hizmet literatüründe bu konuyla ilgili bilgiye ihtiyaç duyulması bu konunun araştırılmasına karar verme aşamasında etkili olmuştur.

Yüksek lisans eğitimim boyunca üzerimde emeği olan, bu çalışmanın başlangıcından sonuna kadar desteğini esirgemeyen, çalışma konusu belirlenirken isteklerimi göz önünde bulunduran ve bana bu konuda yardımcı olup cesaretlendiren ve yoğun çalışma temposu içerisinde bana zaman ayırıp, sabır gösteren danışmanın Prof. Dr. Veli Duyan'a çok teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim sırasında akademik bilgi temeli oluşturmamda ve sosyal hizmeti tanımamda katkıları olan değerli hocalarım Prof. Dr. Şengül Hablemitoğlu'na, Doç. Dr. Eda Puruçuoğlu'na, Doç. Dr. Ayşe Sezen Bayoğlu'na ve Yrd. Doç. Dr. Melahat Demirbilek'e çok teşekkür ederim.

Yerelde çalışmanın uygulanması ve yürütülmesinde ilgi ve desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım değerli bölüm başkanım Yrd. Doç. Dr. Rıfat Bilgin'e, bu çalışma dâhil birçok akademik çalışmada fikir, öneri ve tecrübelerinden faydalandığım değerli arkadaşım Arş. Gör. Ahmet Köstekçi'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmanın yürütülmesi aşamasında bana kurumlarını açan, görüşmelerin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için ortam hazırlayan ve yardımlarını esirgemeyen Altı Nokta Körler Derneği Elazığ Şubesi başkanı ve üyeleriyle, Türkiye Sakatlar Derneği Elazığ Şubesi başkan ve üyelerine teşekkür ederim.

Tüm hayatım boyunca hep yanımda olan ve beni destekleyen anneme, babama, kardeşlerime ve kıymetli abim, arkadaşım, sırdaşım, hemderdim saygı değer Nihat Uzunaslana ve ailesine çok teşekkür ediyorum. Yoğun çalışma süresi boyunca yardımını, sevgisini ve ilgisini hiç esirgemeyen ve süreç boyunca hep yanımda olan değerli eşim İmran Uzunaslana ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

ÇİZELGELER

	Sayfa No:
Çizelge 3.1. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylere İlişkin Sosyo-Demografik Bilgiler	80
Çizelge 3.2. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Yaş Durumu	81
Çizelge 3.3. Ortopedik ve Görme Engeli Bireylerin Cinsiyet Durumları	81
Çizelge 3.4. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Eğitim Durumları	81
Çizelge 3.5. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Medeni Durumları	82
Çizelge 3.6. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Çalışma Durumları	82
Çizelge 3.7. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Engel Durumları	83
Çizelge 3.8. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Etnik Kökenleri	83
Çizelge 3.9. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin İnanç Durumları	83

1. GİRİŞ

TDK'da yer alan tanımda, “damga”; “bir kesimin adını kötüye çıkararak, yüz kızartıcı durum” olarak ifade edilmektedir. Tarihte “damga”yı ilk kullanan Yunanlılarda ise “damga”, işaret edilen kişinin ahlaki statüsündeki olağan dışı, kötü ne varsa ifşa etmeye yönelik bedensel işaretler olarak kabul edilmektedir. Bu işaretler (damga) vücutlara merasimle kazınmakta veya yakılmaktadır. Bu şekilde merasimle belirtilmiş ve damgalanmış kişiler kamusal alanda kaçınılması ve uzak durulması gereken bireyler durumuna getirilmektedir (Goffman, 2014). Günümüzde bu damgalar bireylere veya gruplara merasimlerle kazınmasa da bireylerde ve gruplarda görünen ve görünmeyen farklılıklar onların damgalanmasına ve gözden düşürülmesine yetmektedir.

Goffman'a göre “damga”, bir sıfatı ifade etmektedir. Ama bu sıfat “itibarsızlaştırıcı” etkisi nedeniyle “damga” olarak ifade edilmektedir. Bu durum bireyi ve grupları diğerlerinden farklı bir konuma taşımakta ve olumsuz yönde olan bu farklılık, onun damgalanmasına sebep olmaktadır (Goffman, 1963). Bu şekilde birey karşımıza bir anda lekelenmiş ve değeri düşürülmüş birisi olarak çıkmaktadır.

Yapılan araştırmalar, toplumdaki birçok bireyin veya grubun gerek fiziki farklılıklarından dolayı gerek tutum, davranış ve tercih farklılıklarından dolayı gerekse de ideolojik düşünce ve inanç farklılıklarından dolayı damgalandığını ve bu damga sonucunda onlara karşı olumsuz tutum, davranış ve düşüncenin geliştiğini göstermektedir (Pescosolido, 2013). Cinsel yönelim, yaş, engellilik, ırk, etnik köken, inanç, toplumsal cinsiyet, ruh sağlığı, suçluluk ve sabıka durumu, sosyo-ekonomik statüden kaynaklı birçok farklılık onların damgalanmasına neden olmaktadır. Bireylerde ve gruplarda var olan bu farklılıklar bizzat “damga”nın kendisini oluşturmaktadır.

Araştırmalar bu çalışmanın evrenini oluşturan ortopedik ve görme engelli bireylerin fiziksel farklılıklarından dolayı toplum tarafından damgalandığını göstermektedir (Meşe, 2014a). Görünür bir farklılığı bulunan ortopedik ve görme engelli bireylerin görünmeyen farklılıklarından dolayı damgalanmış diğer gruplara ve

bireylere yönelik görüşlerinin incelenmesi ise bu çalışmanın amacını ve kapsamını oluşturmaktadır. Farklılığı bulunan bireylerin birbirlerine yönelik olan tutum ve davranışları incelenirken “damga”nın görünürlüğü ve görünmezliği üzerinden hareket edilmektedir. Böylelikle görünür bir damgaya sahip olan ortopedik ve görme engelli bireylerin nerede ve nasıl bir damgalanmaya maruz kaldıklarına ilişkin görüşlerinin yanı sıra, bu bireylerin kendileri gibi damgalanmaya maruz kalmış diğer bireyler hakkındaki görüş ve düşünceleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmadan elde edilen verilerin sosyal hizmette yer alan bilgi, beceri, değer kavramları içinde ele alınması çalışmanın diğer bir kapsamını oluşturmaktadır. Ayrıca damga ve damgalanma konusu çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir durumda “damga”nın ortaya çıkan sonuçları da farklı düzeylerde olmaktadır. Bu nedenle bu araştırmada “damga” ve damgalanmanın sonuçları mikro, mezzo ve makro düzeylerde ortaya konulacaktır. Böylece “damga”nın bireysel, grupsal, toplumsal ve sosyo-ekonomik açıdan etkileri anlaşılmış olacaktır. Genel olarak bu araştırmanın temel amacı; farklılığı bulunan ve toplumdan izole edilen kesimlerin, birbirlerine karşı olan düşünce ve davranışlarının incelenmesidir.

Bu gerekçeyle çalışmada ilk olarak engellilik kavramı, engellilik modelleri, farklılık kavramı ve farklılık kavramının sosyal bilimlerde ele alınışı damga kuramı, türleri, nedenleri ve sonuçları ortaya konulacaktır. Farklılıkların damgalanması konusunda yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular derlenerek damgaya maruz kalmış birey ve grupların duyguları, damgaya karşı göstermiş oldukları tepkiler ile ortopedik ve görme engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar ve karşılaştıkları güçlükler değerlendirilecektir. Çalışmanın ikinci kısmında ise damgaya maruz kalmış bir kesim olarak ortopedik ve görme engelli bireylerin farklılığı bulunan diğer kişilere ve gruplara yönelik görüşleri damgalama kuramı kapsamında incelenecektir.

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın kuramsal çerçevesinde engellilik kavramına, engellilik yaklaşımlarına, farklılık kavramına ve farklılığın sosyal bilimlerde ele alınışına,

damgalama kuramına ve damga türlerine, ayrıca literatürde bu konularda yapılan çalışmalara değinilecektir.

1.1.1. Engellilik Kavramı

Engellilik ya da özürlülük kavramı aynı grup için kullanılan fakat farklı anlamlar taşıyan kavramlardır. Aslında bu alanda kullanılan açık, genel geçer ve standart bir tanımlama bulunmamaktadır. Bununla birlikte geçen zaman içinde yeni tanımlamalar eklenerek sayı artmaktadır. Tanımlamalardaki bu çeşitlilik (doğal karşılanmakla birlikte) her toplumun kültürel, ekonomik, sosyal yapısının farklılığına ve engellilik alanındaki yaklaşımlara bağlanmaktadır. Engellilik durumu, içinde bulunduğu toplumun kültürel, toplumsal, politik, ekonomik, yasal faktörlerinin tümünden etkilenmektedir ve bunun karşılığı olarak da yapılan tanımlamalar çeşitlilik göstermektedir. Örneğin Türkiye’de 1990’lı yılların sonlarına kadar yasal düzenlemelerde "sakat" kavramı kullanılmış daha sonrasında "sakat" kavramıyla eş anlamlı olarak "özürlü" kavramı kullanılmıştır. Son dönemlerde ise bunların yerine "engelli" kavramının kullanıldığı görülmektedir (Şişman, 2012). Çeşitli kavramların kullanılıyor olması süreç içerisinde ülkemizde sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda bir dönüşümün göstergesidir. Toplumsal anlamda yaşanan değişim ve gelişim çeşitli kavramlar kullanmamıza ve kavramlara yüklediğimiz anlamları da değiştirmemize neden olmaktadır. Bunun yanında hala literatürde, ilgili mevzuatta ve kurum, dernek, adlarında çeşitli kullanımlar olduğu görülmektedir.

Anayasamızda hali hazırda “sakat” sözcüğü kullanılmakta, spor federasyonlarının adı “Bedensel Engelliler Spor Federasyonu” olarak geçmektedir. Eğitim alanında ise “işitme engelliler öğretmenliği” gibi kullanımlar bulunmaktadır. Alandaki sivil toplum kuruluşları ise bazen “özürlü” bazen “engelli” bazen kör, sağır, gibi kavramlar kullanmaktadır (Şişman, 2012). Bu kullanımların çeşitlilik göstermesinde temel nedenlerden birisi de engellilik ile ilgili yaklaşımlardır.

Dünya Sağlık Örgütü; engelliliği,“ bir yetersizlik veya özür nedeniyle yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin kısıtlanması veya yerine getirememesi hali” olarak tanımlamaktadır (Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti, 2011). Aynı şekilde Birleşmiş Milletlerin (BM)’in yaptığı tanımlamanın da tıbbi modelden hareketle yapıldığı görülmektedir.

BM’nin yapmış olduğu tanıma göre engellilik, “kişisel ve sosyal yaşantısında kendi kendine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki, kalıtsal ya da sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlar” olarak tanımlanmaktadır. (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine Ek 3447 Sayılı Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi’nin 1. Maddesi).

Türkiye’de Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü engelliliği; “özürlü, doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamının gereklerine uyamayan kişiler” olarak tanımlamaktadır (Türkiye Özürlüler Araştırması 2002).

5378 Sayılı Özürlüler (Engelliler) Kanununun (2005)’da “Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi “özürlü” olarak tanımlanmaktadır. Bu yapılan tanımlamalardan farklı olarak yine tıbbi modelden hareketle Dünya Sağlık Örgütü (WHO), başka bir tanımlama yapmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 1980 yılında özürlülük kavramı hakkında aşağıdaki gibi hastalık sonuçlarına dayanan, sağlık yönüne ağırlık veren bir tanımlama ve sınıflama yapmıştır;

Yetersizlik/Noksanlık (*Impairment*): “Sağlık bakımından noksanlık psikolojik, anatomik veya fiziksel yapı ve fonksiyonlardaki bir noksanlığı veya dengesizliği” ifade eder (Şişman, 2012).

Özürlülük (*Disability*): “Sağlık alanında, sakatlık” bir noksanlık sonucu meydana gelen ve normal sayılabilecek bir insana oranla bir işi yapabilme yeteneğinin kaybedilmesi ve kısıtlanması durumu” ifade eder (Akt: Şişman, 2012).

Engellilik/Maluliyet (*Handicap*): “Sağlık alanında “engellilik/maluliyet” bir noksanlık veya sakatlık sonucunda, belirli bir kişide meydana gelen ve o kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel durumuna göre normal sayılabilecek faaliyette bulunma yeteneğini önleyen ve sınırlayan dezavantajlı bir durumu” ifade eder (Dünya Engelliler Vakfı, 2010).

Engellilik kavramı, kişinin bazı özelliklerinden ve içinde bulunduğu toplumsal koşullardan dolayı toplumun diğer bireyleri ile eşit fırsatlara sahip olamaması ve kısıtlanması olarak tanımlanmaktadır. Bu şekilde engellilik kavramı özürlü kavramından daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Yani topluma yeni katılmış bir göçmen, cinsiyet ayrımcılığı yaşayan kadın, yaşlılar, eski hükümlüler, eşcinseller, etnik gruplarda toplumsal açıdan engelli sayılmaktadır (Şişman, 2012). Gelişmiş olan birçok ülke Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi uluslararası kuruluşların tanımlamalarını kullanmak yerine sosyal model kapsamında yapılan tanımlamalara yakın tanımlar kullanmakta ya da hiç tanımlama yapmadan genel bir ifadeye yer vermektedir.

Danimarka’da genel bir engelli tanımlaması bulunmamakla birlikte şu ifade kullanılmaktadır; “yardıma gereksinim duyanlara, bakıma ihtiyacı olanlara ya da özel tedaviye gereksinim duyanlara” gereken yardım yapılır. İngiltere’de ise “özel ihtiyaç sahibi kişiler” olarak söz edilmektedir. Norveç’te engellilik, “toplumun beklentileriyle bireyin bu beklentilere verdiği cevap arasındaki tutarsızlık” olarak tanımlanmaktadır. Almanya’da engellilik, “engelli bir insanın yaşam olanaklarını elinden alan, kısıtlayan ya da zorlaştıran her türlü önlem, strüktür ya da davranış biçimi” olarak ifade edilmektedir (Tufan, 2002). Bu ülkelerde yapılan engellilik tanımlamalarındaki

farklılık ve tanımlardaki sosyal model etkisi, medikal model kapsamında yapılan diğer tanımlara farklı anlamlar yüklenebilme olasılığından kaynaklanmaktadır. Bu yüklenen anlamlar genelde olumsuzluk içermektedir. Bu nedenle “engellilik” kavramı dışındaki farklı kullanımlar genel olarak eleştirilmektedir.

1.1.2. Engelliliğe İlişkin Yaklaşımlar

Genel olarak engellilikle ilgili iki yaklaşımdan bahsedilir. Engelliliği birey temelli işlev kaybı ve eksiklik olarak ele alan ve açıklamalarını bu yönde yapan tıbbi model, diğeri engelliliği ve engelli bireylerin sosyal yaşama katılamama durumunu toplumsal ve çevresel nedenlere bağlayan sosyal modeldir.

1.1.2.1. Tıbbi Model Yaklaşımı

Engelli bireylerle ilgili bilinen ilk yaklaşım olan ahlaki yaklaşımda engelliler “kötü ruhlar” olarak, engellilik ise “utanılması gereken bir durum” olarak tasvir edilmektedir. Ahlaki yaklaşımda engelli “bireyler ve engelli bireye sahip aileler cezalandırılması gereken bireyler” olarak damgalanmaktadır. Ahlaki modelden sonra kabul edilen tıbbi model 1800’lü yılların ortalarında bilim ve teknikteki gelişmelere bağlı olarak, tıp ve rehabilitasyon alanlarındaki ilerlemelerle ortaya çıkmıştır (Arıkan, 2002). Bu yaklaşımda genel olarak engelli birey “hasta” olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda tıbbi bakım ve rehabilitasyon temel ilkedir. Bu yaklaşımdan hareketle geliştirilen politikalar kurumsal bakımı ve tıbbi desteği içermektedir (Okur, Erdugan ve Erbil, 2010). Model engelliliği “bozukluk ve yetersizlik” düzeyine indirerek bireyde var olan patolojiler üzerinde durulmaktadır. Sorun bireyin bedenine yerleştirilmektedir. Engellilik hastalıkla eşdeğer olarak organ kaybı, fonksiyon kaybı olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre engelliysen hastasın ve tedavi edilmen gerekir. Bireyin ise bu “hastalık” durumunu kabullenmesi ve bu duruma uyum sağlaması beklenir. Bu yaklaşıma getirilen önemli eleştirilerin başında engellilik durumunu birey temelli açıklamasıdır. Çünkü bu yaklaşımın

bireyin yaşamını kolaylaştıran birçok getirisi olmasına rağmen sadece bireylerin eksikliklerine ve yetersizliğine odaklanması engelli bireylerin “aciz” olarak damgalanmasına neden olmaktadır (Arıkan, 2002). Damgalanan engelli birey durumu kabullenmekte ve engellilikten dolayı ortaya çıkan olumsuzlukların kaynağı olarak kendisini sorumlu tutmaktadır.

Böylece tıbbi modelin etkisiyle engelli bir birey yaşadığı tüm sorunların nedenini “normal” bir bedene sahip olmamaya bağlar (Okur, Erdugan ve Erbil 2010). Yaklaşımın engellilik durumunu bireysel boyutta değerlendirmesi engelli bireylerin kolektif bir şekilde hareket etmesinin önüne geçmektedir. Bu durum modelin getirmiş olduğu diğer bir olumsuzluk olarak görülmektedir. Bu olumsuzluğun sonucu olarak da engelli bireyler kolektif hak talebinde bulunamamakta ve engellilik kolektif bir hareket olamamaktadır. Eleştirilerin sonucu olarak da süreç içerisinde sosyal model yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Böylece engellilik hareketi sosyal model ile birlikte kolektif bir harekete dönüşmüştür.

1.1.2.2. Sosyal Model Yaklaşım

Tıbbi/Medikal modele tepki olarak ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz sosyal model, bireyin kişisel eksikliklerinden ve yetersizliklerinden hareketle engelliliği değerlendirmek yerine toplumsal ve çevresel koşulların yer aldığı bir değerlendirme yapmaktadır (Okur, Erdugan ve Erbil 2010). Şöyle ki sosyal model analizinin odak noktası engelli bireylerin işlevsel, psikolojik ve bilişsel yeteneklerindeki eksikliklerden ziyade engelli bireylere yöneltilen sistematik baskı ve ayrımcılığa karşı toplum duyarlılığı ve onların günlük yaşamları boyunca karşılaştıkları negatif sosyal tavırlardaki değişikliklerdir. Yani modelde dış çevre daha fazla yer almaktadır. Engellilik sadece bireyin fiziksel veya bilişsel eksikliklerinin ya da farklılıklarının bir sonucu olarak açıklanamamaktadır. Bu nedenle toplumsal olarak üretilmiş engellilik tutumu üzerine odaklanan sosyal model politikaya, yetkiye, vatandaşlığa ve tercihlere çok önem vermektedir. Aslında söylenmek istenen engellilik, yeterli ve gerekli araç ve gereci sağlayamayan toplumun bir başarısızlığı

olarak görülmekte ve bireyin özü ve eksikliklerinden ziyade artık toplumun koyduğu engeller konuşulmaktadır (Lang, 2001). Bu şekilde çevre ve toplum faktörü engelliliğe dâhil edilmektedir (Arıkan, 2002).

Sosyal model yaklaşımı engelliliği bireysel bir olay olmaktan çıkarıp, toplumsal ve politik bir olay haline getirmiştir. Yaklaşım, sorunun bireyin eksiliğinden ve yetersizliğinden kaynaklı bir durum olmadığını toplumun, kültürün, ekonominin ve çevrenin, sorunun oluşmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle engelliliği, bireyin toplumsal yaşama dâhil olmasını ve katılımını sınırlayan durumlar olarak tanımlamaktadır. Bireyin toplumsal yaşama dâhil olmasını ve görünür olmasını sağlayacak şeyin ise toplumsal hakların kazanılmasıyla mümkün olacağı belirtilmektedir (Meşe, 2014b).

Tüm bu yönleriyle sosyal model yaklaşımı engellilik hareketinin kökenine ve daha sonraki gelişimine teorik bir alt yapı kazandırmakta ve desteklemektedir. Sosyal modellerle birlikte birçok ülkede engellilik konusundaki tutum ve algılar bir miktarda olsa değişim göstermiştir. Engelli bireyler, geçmişte ve bugün yaşadıkları modern toplumlarda, ikinci sınıf vatandaş olmakla suçlanmış sürgün, ayrımcılık ve baskıyı deneyimlemişlerdir. Ancak günümüzde engelli bireyler için politikalar ve hizmet üretmek önemli hale gelmiştir (Lang, 2001).

1.1.3. Farklılık Kavramı

Farklılık kavramı, sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji gibi birçok farklı bilim tarafından ele alınıp değerlendirilebilecek çok boyutlu ve dinamik bir kavramı ifade etmektedir. Şöyle ki; sosyoloji, farklılığı toplumsal temelli kuramlar üzerinden, sosyal psikoloji grup temelli kuramlar üzerinden, psikoloji davranışsal, biyolojik ve genetik temelli kuramlar üzerinden açıklamaktadır. Ancak farklılık kavramının bilimsel yaklaşımlar üzerinden tanımlarını ortaya koymadan önce kelime anlamına bakmak daha sonraki yapılacak tanımların anlaşılması ve yorumlanması açısından önemli olacaktır.

Türk Dil Kurumu'nun (TDK) (2016) tanımına göre; “farklı olma, ayrımlılık ve başkalık” anlamlarına gelmektedir. Türk Dil Kurumu (TDK)'nin yapmış olduğu diğer bir tanım ise; “doğal, toplumsal ve bilince dayanan her olay ve olguyu ötekilerden ayıran özellik” şeklindedir. Tanımlara bakılacak olursa genel olarak bir “öteki” olma, “normal” olmama, “başkalık” kavramlarından bahsedilmektedir. Farklı olmak için “normal” olmamak şartı yeterli olmaktadır. Bununla birlikte normallığın tanımının yapılmasına gereksinim duyulmaktadır.

Her toplumda ve kültürde normal tanımı farklılık göstermektedir. Ancak normal tanımı ne kadar farklılık gösterirse göstereceği doğa ve toplum tarafından belirlenmiş sınırlar içerisinde bir noktayı geçen ya da ihlal edenler anormal olarak yani “farklı” olarak tanımlanmaktadır (Arıkan, 1986). Yine TDK (2016)'nin yapmış olduğu “normal” tanımı; “kurala uygun, alışılacağına, olağan, düzgün, aşırı olmayan, uygun” şeklindedir. Buradan anlaşılacağı üzere toplumsal ve doğal kurallara uymayan, alışıla gelmişin dışında olan, aşırı olan şeyler anormal olarak yani farklı olarak tanımlanmaktadır. Ancak günümüzde farklılık denildiğinde artık özgünlük, anormallik anlamından ziyade haklı, özgürlüğü ve toplumdaki çeşitliliği ifade eden mesleki bir kavram anlamına gelmektedir (Küçükkaraca, 2002). Bu çalışma da farklılık mesleki bir kavram olarak incelenmektedir.

İnsanlar kendinde bulunan her bir özelliği ile toplumdaki diğer bireylerden farklılık göstermektedir. İlk bakışta herkes birbirine fazlasıyla benzese de aslında iç dünyasında olsun, tercihlerinde olsun, fiziksel görünüşünde olsun birbirinden farklı bireylerdir. İnsanı insan yapan birini diğerlerinden ayıran çok sayıda farklılık bulunmaktadır. Bu farklılıklar biyolojik, fiziksel, düşünsel, ekonomik, ırk, inanç, yaş, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim gibi birçok alanda çeşitlilik göstermektedir.

Ancak her ne kadar farklılık kavramı, günümüzde sosyal bilimler alanında toplumsal gruplar içerisindeki etnik, sınıfsal, yaş veya cinsel yönelim gibi ayrımlara gönderme yapsa da ilk zamanlarda daha çok kadın-erkek arasındaki toplumsal ayrımları ortaya koymak için feminist yazarlar tarafından kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle toplumsal cinsiyet farklılığını ortaya koymak için kullanılmaktadır. O

dönemde bazı yazarlar kadın, erkek farklılığını erkeklerin, kadınları ezmelerinin başlıca dışı vurumu olarak görmektedir. Diğer bazı yazarlar ise farklılık terimini kadınların işi, aşkı ve çileyi erkeklerden farklı bir psikolojide yaşamakta olduğunu anlatmak için kullanmaktadır (Marshall, 1999). Radikal feministlerden Mary-Daly farklılığı, övülecek pozitif bir neden olarak görmektedir. Ancak bazen negatif anlamda dışlanmanın ve tabii olmanın karşılığı olarak da görmektedir (Marshall, 1999). Farklı olanın anormal olarak görüldüğü daha önce ifade edilmişti. Toplumsal cinsiyet tabanlı yaşanan farklılıkta da kadınlar anormallik kapsamına girmekte ve feministlere göre bu farklılık övülecek bir durumken bazen de dışlanmanın ve ataerkil topluma tabii olmanın karşılığı olarak görülmektedir. Toplumsal ve insani açıdan farklılık genel olarak cinsiyet temelinde ele alınmaktadır. Bundan sonra gelen her türden farklılık toplumsal cinsiyet farklılığının üzerine giydirilmektedir. Toplumsal cinsiyet üzerine giydirilen farklılıklardan kimlik farklılığı, farklılığın siyasal boyutunu ortaya koymaktadır.

Farklılık, siyasal anlamda kimliği ayakta tutan bir güdü, bir itici güç olarak tanımlanmaktadır. Farklılık, bir kimliğin var oluşunun önünde bir engel olarak görüldüğü gibi bir kimliğin var olmasının en önemli koşulu olarak da görülmektedir. Yani diğer bir deyişle farklılık, siyasal anlamda bir kimliğin var olma veya olmama durumunu etkileyen önemli bir etkeni oluşturmaktadır (Connolly, 2002). Siyasal anlamda farklılık, kimliğe dayalı çeşitlilik üzerinden tanımlanırken, sosyoloji ve sosyal psikoloji farklılığı “yabancı” olma ve “öteki” kavramları üzerinden değerlendirmektedir.

Birey kendinden farklı olanları her zaman “öteki” olarak tanımlamaktadır. Çünkü “öteki” olmak farklı olmayı gerektirmektedir. “Öteki” olmak için farklılığın birçok çeşidi bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet farklılığı, etnik köken farklılığı, fiziksel farklılık, cinsel yönelim farklılığı gibi farklılıklar birinin “öteki” olarak yani farklı olarak kabul edilmesi için yeterli görülmektedir (Karataş, 2002). Farklılık ötekileştirilmek anlamına gelmektedir. Farklı olan bireyin artık “biz” olma imkânı yoktur ta ki “bize” benzeyene kadar. “Biz” ve “öteki”nin varlığı birbirine bağlanmaktadır. Biz varsa öteki mutlaka var olmaktadır.

“Öteki” daima “bizi” doğrulamak için bulunmaktadır. Çünkü “bizim” ne kadar doğru, gerçek, haklı, modern, demokratik, kusursuz olduğunu “ötekinin” yani “farklı” olanın varlığı göstermektedir. “Farklı” olanın yabancı, bilinmeyen, tanınmayan, uzak, gelişmemiş, yardıma muhtaç, kendi başına var olamayan, varlığıyla sürekli kuşku uyandıran, tehdit unsuru olması gerekmektedir (Demirkürek, 2012). Sosyolojide farklılık kavramına karşılık gelen diğer bir kavram da yabancılıktır.

Bauman, yabancı olmayı “açıklıktan yoksunluk” olarak tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle öteki olmak ya da farklı olmak bir anlamda bilinmezlik anlamına gelmektedir. Ve insanlar her zaman bilinmezlerden korkmuştur, bilinmezleri dışlamış ve damgalamıştır. İnsanlar hiçbir zaman onların ne yapacaklarından emin olamamışlardır. Onlar her zaman kuşku duyulan kesimler olarak algılanmaktadır (Bauman, 2015). Sosyolojinin ve sosyal psikolojinin farklılık kavramı konusunda teorik bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Ancak sosyal bilimler içerisinde sosyal hizmetin farklılık kavramına yaklaşımı diğer bilimlerden farklıdır. Çünkü sosyal hizmetin uygulama yönünün diğer sosyal bilimlerden daha güçlü olduğu görülür. Ve genelde sosyal hizmetle birlikte farklılık kavramının kapsamı genişlemektedir. Aslında ilk zamanlarda farklılık konusunun sosyal hizmet eğitimleri içerisinde çok fazla yer almadığı görülse de, genelde sosyal hizmetle birlikte 2000 yılından sonra farklılık konu edilmeye başlanmıştır (Özgür, 2010).

Farklılık kavramı sosyal hizmet kapsamında sadece etnik ve ırk çeşitliliğine dayalı olarak ele alınmamaktadır. Sosyal hizmet farklılığın yaş, cinsiyet, fiziksel ve mental yetenek, inanç, cinsel yönelim, sosyo-ekonomik çeşitliliği de kapsadığını belirtmektedir (Küçükkaraca, 2002). Farklılığın sadece etnik yapı ve ırk temelli olmadığını kabul etmek sosyal hizmet açısından önemli görülmektedir. Çünkü sosyal hizmet uzmanları özürülüler, eşcinseller, HIV pozitif olanlar, yaşlılar gibi nüfus ve sorun grupları ile çalışmaktadır ve bu grupların hem içinde yaşadıkları sorunları hem de toplumun bakışından kaynaklanan sorunları bulunmaktadır ve çoğunlukla damgalamaya ve ayrımcılığa uğramaktadır (Küçükkaraca, 2002). Bu nedenle sosyal hizmet farklılık kavramına yaklaşımında toplumsal ve insani çeşitlilik noktasında kendini sınırlamamaktadır.

1.1.4. Sosyal Bilimlerde Farklılık Kavramının Ele Alınışı

Farklılık kavramı birey, grup ve topluluk bazında ele alındığında çok fazla çeşitlilik gösteren bir kavramı ifade etmektedir. Bu nedenle de sosyal bilimlerde farklılığı açıklayan birden fazla kuram bulunmaktadır. Bu çalışmada farklılığı ve farklılığın nedenlerini açıklayan kuramlar üç kategori altında toplanmıştır. Bunlar: psikoloji kuramları, sosyal psikoloji kuramları ve sosyoloji kuramlarıdır.

1.1.4.1. Psikoloji Kuramları

1.1.4.1.1. Psikanalitik Kuram

Sigmud Freud bireye ait farklılıkları psikanalitik yaklaşımda “bilinçaltına” vurgu yaparak açıklamaktadır. Freud bireylerin davranışlarından ve ciddi zihinsel problemlerinden kaynaklı farklılıkların sebebini bireyin bilinçaltındaki çatışmalardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Freud insanda doğuştan gelen iki temel eğilimden bahsetmektedir. Bunlar cinsellik ve saldırganlıktır. İnsanların hayatlarını sürdürürken genelde bu iki eğilimi bastırmakta olduklarını söylemektedir. Freud bireylerin şuan ki davranışlarının ve yaşanan sapmaların sebebini geçmişte bastırılmış olduğu bu eğilimlerde aramaktadır (Tutar, 2015).

Freud araştırmalarında insanda kişiliği farklılaştıran üç temel birimden bahsetmektedir. Bunlar “*id*”, “*ego*” ve “*süperego*” dur. Biyolojik temelli olan “*id*” kalıtım yoluyla insanda var olan dürtü ve arzuları ifade etmektedir. Zevk ve haz ilkesiyle isteklerin biran önce giderilmesine yönelik hareket etmektedir. “*İd*” in ortaya çıkardığı durumu kontrol altında tutan kişilik birimini ise “*ego*” olarak isimlendirilmektedir. “*İd*” ile gerçek dünya arasındaki kontrolü “*ego*” sağlamaktadır. İhtiyaçların mantıklı ve planlı bir şekilde giderilmesini sağlamak için yol gösterici konumundadır. “*Ego*” yol gösterici konumdadır ancak bunu yaparken iyi ve kötü kavramlarını düşünmemektedir. Toplumda var olan iyi, kötü ve doğru kavramlarının kaynağını ise “*süperego*” oluşturmaktadır. “*Ego*” bu noktada vicdan

olarak da adlandırılmaktadır. “İd” in isteklerini ve “ego” nun çözüm yollarını “süperego” süzgeçten geçirmektedir. Freud bu üç birimde birbiriyle sürekli bir çatışma halinde olduğunu ifade etmektedir (Hazar, 2006). Bireyde ortaya çıkan sapma, saldırganlık, kaçma, yansıtma, yüceltme ve inkâr gibi savunma mekanizmalarının nedeni de bu çatışmadan kaynaklanmaktadır. Genel olarak ifade edilecek olursa Freud, bireyde var olan farklı davranışların, sapmaların, farklı kişilik tiplerinin ve farklı cinsel yönelimlerin nedenini bireyin cinsel gelişim döneminde yaşadığı patolojik ilişkilere, bastırılmış güdülere ve çatışmalara dayandırmaktadır. Cinsel yönelim farklılığı konusundaki yaklaşımı da bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Psikanalitik yaklaşım cinselliğin temel amacının (Darvin biyolojisine dayandırarak) üremek olduğunu belirtmektedir. Yani cinsellikte temel amaç türün devamlılığını sağlamak ve üremektir. Bu nedenle üreme dışındaki cinsel yönelimler birer sapma ve hastalık olarak kabul edilmektedir. Cinsel yönelimdeki farklılığın ise ilk çocukluk döneminde aile ile yaşanan patolojik ilişkilerden kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Paker, 2009). Bu yaklaşımıyla cinsel yönelim farklılığına yönelik ayrımcılık ve önyargının oluşmasında psikanalitik yaklaşımın etkisi bulunmaktadır.

1.1.4.1.2. Davranışçı Yaklaşım

Davranışçı yaklaşımın önde gelen temsilcilerinin Watson ve Pavlov olduğu görülmektedir. Pavlov’un çok bilinen klasik koşullanma çalışmasından sonra bu alanda en çok öne çıkan isimlerden birisi de Watson’dır.

Watson, bireyde var olan farklılıkların nedeni olarak öğrenilen davranışları göstermektedir. Bunu kanıtlamak için de bireyin davranışlarını incelemeye çalışmıştır. İnsan davranışının dış uyarıcılar sayesinde yönlendirilebilir olduğunu ifade etmektedir. Dış uyarıcılar olarak “ödül” ve “ceza” kavramlarından bahsetmektedir. Bireye davranışlar öğretilmekte ve bu davranışlar ödül ve ceza yoluyla pekiştirilmektedir. Bireylerin davranışlarını bu yöntemle çocuk yaşta toplumun ihtiyaçları ve değerleri doğrultusunda şekillendirmenin mümkün olduğunu

ileri sürmektedir. Yani yeni doğmuş bir bebek bu yöntemle doktor veya avukat olabileceği gibi dilenci ya da hırsız da olabilmektedir (Tutar, 2015).

Davranışçı yaklaşıma göre bireyde var olan davranışın istenir olmasında veya istenir olmamasında çevrenin etkisi bulunmaktadır. Çevrenin verdiği tepki bireyin davranışlarını yönlendirmektedir. Bireyin davranışları çevre tarafından kontrol edilmektedir. Bireyler çevreden farklı durumlarda farklı davranmayı öğrenmektedir. Belli bir durumda dürüst davrandığı gibi başka bir durumda bunun tam tersi bir davranışta bulunmaktadır. Birey bunu zaman içerisinde çevreden aldığı tepkiler sonucunda öğrenmektedir (Hazar, 2006). Davranışçı yaklaşıma göre bireylerin davranışlarını içsel nedenlere bağlamamak gerekmektedir. Suça karışmış birisi ya da farklı bir cinsel yönelime sahip bir birey bu davranışı çevresinden görerek ve öğrenerek sergilemektedir. Dışarıdan gelen uyarıcılar ve tepkiler sayesinde de davranış pekişmektedir.

1.1.4.1.3. Biyolojik Yaklaşım

Biyolojik yaklaşıma göre bireyin vücudunda meydana gelen biyolojik değişiklikler bireysel farklılıklar üzerinde etkili olmaktadır. Beynin yapısı, duyu organlarının hassasiyeti, organların işleyişi ve hormon üretimindeki farklılıklar ortamdan ortama, bireyden bireye ve zamandan zamana göre değişiklik göstermektedir. Bu değişim de bireyin davranışlarında ve vücut yapılarında farklılıklara neden olmaktadır (Hazar, 2006). Madde bağımlısı bir bireyin davranışı ve olaylara verdiği tepkiyle bağımlı olmayanın tepkisi birbirinden farklı olmaktadır. Bu durumların dramatik sonuçlar doğurduğu da görülmektedir.

Biyolojik yaklaşım bireylerin gelişiminde çevrenin etkisinden bahsetmekte, bunun yanında bireylerin dünyaya gelirken de bazı yetenekler ve türe ait genetik kodlarla doğduğunu ileri sürmektedir. Bireylerde var olan bu yeteneklerin ve genetik kodların nesilden nesile aktarıldığını belirtmektedir (Berkant, 2005). Yani bireylerde var olan bazı farklılıklar onlarda genetik bir varlık göstermektedir. Bunları sonradan

kazanmak ya da edinmek gibi bir durum söz konusu değildir. Bireyin ırkı, ten rengi, saç rengi gibi genetik farklılıkları bunlara örnek gösterilebilir. Biyolojik yaklaşımın cinsel yönelim farklılıkları veya bedensel farklılıklara getirdiği açıklama ise hormonal ve genetik bozukluk şeklinde olmaktadır.

Biyolojik yaklaşım toplumsal cinsiyet konusunda toplumda var olan cinsel rol ayrışmasının doğal olduğunu ileri sürmektedir. Bu ayrışmanın nedenini de yine kadın ve erkek arasındaki genetik ve hormonal farklılığa dayandırmaktadır. Farklılıklar genetik ve hormonal nedenlere dayandırılarak her toplumda benzer davranışların sergilenebileceği ileri sürülmektedir. Yaklaşımına göre erkek bireyin vücut yapısının daha kaslı olması nedeniyle hırs, mücadele, savaşıma gibi özellikleri kadınlara göre daha fazla geliştirmiştir. Kadınlar ise doğurgan bir yapıya ve annelik içgüdüsüne sahip olması nedeniyle duygusal, şefkatli ve zayıftır. Bu da kadını erkek karşısında güçsüz konuma düşürmektedir. Bu yaklaşıma göre kadın ve erkekler bu genetik yatkınlıklarına bağlı olarak hareket etmektedir. Bu durum toplumdaki iş bölümüne de yansımaktadır (Suğur, 2006). Biyolojik yaklaşım her bireyin genetik yapısı nedeniyle kendine özgü olduğunu bu noktada farklılık ve çeşitlilik gösterdiğini ifade etmektedir. Yani bireylerde bulunan farklılıkların nedenini temelde genetik ve hormonal farklılığa dayandırmaktadır. Tabi ki bedenlerimizi biyoloji biliminin bize öğrettiği üzere salt biyolojik bir olgu olarak algılamamız yanlıştır. Çünkü bedenlerimiz aynı zamanda toplumsal bir olguyu teşkil etmektedir.

1.1.4.2. Sosyal Psikoloji Kuramları

Sosyal psikoloji kuramları, toplum içerisindeki birey ve grup davranışlarının ne olduğu, hangi özelliklere sahip olduğu, bu davranışların altında yatan temel nedenin ne olduğunu açıklamaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Bu nedenle farklılığa yönelik davranışların anlaşılması açısından sosyal psikoloji kuramlarının yapacağı açıklamalar önemlidir.

1.1.4.2.1. Sosyal Kimlik Kuramı

Sosyal kimlik kuramı toplumda var olan birey, grup ve topluluk bazındaki farklılığın ve farklılaşmanın nedenini grup aidiyeti ve sosyal kimlik edinimi üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca farklılığa karşı verilen tepkileri iç grup üyeliği ve dış grup üyeliği kapsamında gruplar arası karşılaştırma yaparak ortaya koymaktadır.

Sosyal kimlik kuramı 1970'li yıllarda Taifel ve Turner tarafından geliştirilen, grup içi ve gruplar arası ilişkileri inceleyen bir kuram olarak tanımlanmaktadır. Kuram grup üyeliğinin algısal ve bilişsel boyutlarına odaklanmaktadır. Kuram aynı zaman da bireyin kendini ait hissettiği iç grubu nasıl kayırdığı ve dış grup üyelerini ise nasıl "ötekileştirdiği" üzerinde durmaktadır. Ayrıca sosyal kimlik kuramı önyargı, kalıpyargı (stereotip) ve ayrımcılık olgularını da açıklayan önemli bir kuram olarak görülmektedir (Madran, 2012). Sosyal kimlik kuramının önemle üzerinde durduğu konulardan birisi de sosyal karşılaştırmadır. Bireyler sosyal karşılaştırma yoluyla öz saygılarını yüceltmekte ve bunu sürdürme eğiliminde bulunmaktadır (Teközel, 2000).

Sosyal bir varlık olarak insanda da gruplaşma ve kendini bir gruba ait hissetme eğilimi bulunmaktadır. Bu eğilimde birey toplumsal bir yarar üretmekten ziyade kendi çıkarını göz önünde bulundurmaktadır. Bir gruba dâhil olma amaç bireyin olumlu bir özdeğer ve benlik saygısı geliştirmek istemesidir. Bireyler sosyal kimliğini bu noktada kazanmakta ve kendini bir gruba dâhil hissetmektedir (Madran, 2013).

Birey adına bir sosyal kimlikten bahsetmek için bireyin ait olduğu grubun ona anlamlı gelmesi ve duygusal anlamda kendini o gruba ait hissetmesi gerekmektedir. Bir bireyin kimliğinde Müslüman, erkek, kadın yazması onun bu farklı gruplara ait bir sosyal kimliğe sahip olduğunu söylemek için yeterli görülmemektedir. Bireyin gerçek manada ve duygusal olarak kendini Müslüman, erkek ya da kadın hissetmesi gerekmektedir (Madran, 2013).

Sosyal kimlik genellikle kişisel kimlikle karıştırılmaktadır. Bunun da ayrımını burada yaparak ilerlemek konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Genel davranış eğilimleri, kişiliği, düşünceleri ve becerileri temel alarak, bireyi değerlendiren ayıran nitelikleri açıklamak kişisel kimlikleri ortaya koymaktadır. Örneğin; ben kibarım, ben hoşgörülüyüm gibi ifadelerde bulunurken kişisel kimlikler ortaya konulmaktadır. Ancak bir gruba aidiyet noktasında bireyin kendisiyle ilgili; ben eşcinselim, ben Romen'im, ben Aleviyim gibi ifadelerde bulunması sosyal kimliği ortaya koymaktadır (Madran, 2013).

Sosyal kimlik, benliği grup üyeliği açısından tanımlamaktadır. Sosyal kimlik kuramının ve sosyal kimliğin birçok davranışla ilgili olduğu savunulmaktadır. Grup davranışları ve gruplar arası davranışlar bahsedilen davranışların kapsamını oluşturmaktadır. Sosyal karşılaştırma, sosyal kategorileştirme, stereotipleştirme ve önyargı, ayrımcılık, ötekileştirme, iç grup yanlılığı, grup dayanışması gibi davranışlar bu kapsamda ele alınmaktadır (Hogg ve Vaughan, 2011).

Bireylerin sosyal kimliklerini ait oldukları gruplar belirlemektedir. Diğer bir ifadeyle birey ne kadar gruba aitse bireyin o kadar sosyal kimliği bulunmaktadır (Hogg ve Vaughan, 2011). Bahsedildiği üzere sosyal kimlik ya da bir gruba aidiyet aynı zamanda bireyde var olan farklılıkları bir anlamda temsil etmektedir. Birey toplumda kendini kaç gruba ait hissediyorsa bir o kadar farklılaşmakta ve aynı zamanda kendi grubu dışındaki bireyleri, grupları ve toplulukları da bir o kadar farklı kabul etmektedir.

1.1.4.2.2. Sosyal Kategorileştirme

Toplum kendi üyelerine kişilerin ortak özelliklerini tanımlamayı ve karakterleri kategorize etmeyi öğretmektedir. İnsanlar başkalarını kategorize ederken onların dış görünüşünü, konuşma tarzlarını, davranışlarını ve tutumlarını, farklı ya da benzer özelliklerini dikkate almaktadır. Kategorize etmek ise bireyin karşılaştığı yabancı birisi hakkında tahminde bulunmasına yardımcı olmaktadır (Stuenkel ve

Wong, 2013). Sosyal kategorileştirme ya da diğer adıyla sosyal sınıflandırma, kişisel kimliğin değil sosyal kimliğin ön plana çıkartıldığı durumu ifade etmektedir. Çünkü sosyal kimlik kişiye sınıflandırılmayı da beraberinde getirmektedir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa sizin toplumsal cinsiyetinizin, cinsel yöneliminizin, inancınızın, ırk ve etnik kökeninizin oluşturduğu sosyal kimliğiniz sizin toplumdaki diğer bireyler tarafından sınıflandırılmanıza neden olacak şifreleri içinde barındırmaktadır. Kişinin sosyal kimliğini kazandığı çevre ve rutinler onun belirli bir sınıfa dâhil olduğunun şifrelerini vermekte ve kategorize edilmesine katkıda bulunmaktadır. Aslında burada yine bireylerin farklılığı algılayışı ve onu kafasında nereye koyduğu ile ilgili bir durum anlatılmaktadır. Kategorileştirmenin ortaya çıkan sonuçları da tam olarak bunu ortaya koymaktadır.

Turner (Akt: Madran, 2013), sosyal kategorileştirmenin iki temel sonucundan bahsetmektedir;

- 1) Sosyal kategorileştirme; bireylerin dâhil oldukları gruplarla benzerliklerini diğer gruplar ile de farklılıklarını olduğundan fazla algılamalarına neden olmaktadır. Bu durum “*abartma etkisi*” olarak da ifade edilmektedir. Grup içi benzerlikler abartıldığı oranda grup dışı farklılıklar da abartılmaktadır. Toplumdaki farklılıkların olumsuz yönde abartılmasının kaynağını burada aramak mümkündür.
- 2) Sosyal kategorileştirme sonucu birey kendi grubunu farklı gruplarla karşılaştırmaktadır. Bu durum “*sosyal karşılaştırma*” olarak tanımlanmaktadır.

Birey sosyal karşılaştırma yaparken kendi iç grubunu yüceltmekte, dış grupları ise alçaltmaktadır. Farklılığı olan bireylerin ötekileştirilmesi de tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır.

1.1.4.2.3. Sosyal Karşılaştırma

Bireyler arası ilişkilerde bireylerin iki tür eğilimi bulunmaktadır. Bireyler bir yandan diğerlerinden farklı olmak daha ilerde ve daha üstün olmak isterken, bir yandan da diğerlerine benzemek, geri kalmamak, onlardan aşağı olmamak ve denk olmak eğilimi göstermektedir. Bu eğilimlerde bulunurken de kaçınılmaz olarak karşılaştırma yapmaktadır (Gülbahçe, 2007). Sosyal psikolojide bu durum sosyal karşılaştırma kuramı adı altında incelenmektedir.

Festinger, "sosyal karşılaştırma" terimini kullanan ve sistematik bir teoriyi teklif eden ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır (Suls ve Wheeler, 2000). Festinger'in ortaya attığı sosyal karşılaştırma kuramında genel olarak savunduğu şey bireylerin yapısında kendi yetenek ve fikirlerini değerlendirme güdüsü bulunduğu ve bu değerlendirmeyi de ancak diğerlerinin yetenek ve fikirleriyle kıyasladığı zaman yapabileceğidir. Yani birey benlik inşası yaparken ve diğerleriyle farkını ortaya koymaya çalışırken kaçınılmaz olarak sosyal kıyaslama yapmakta ve benlik saygısını yükseltmektedir (Akt: Gülbahçe, 2007).

Sosyal kimlik kuramı Festinger'in bireyler için ileri sürdüğü bu kuramın gruplar içinde geçerli olabileceğini ileri sürmektedir. Kişi bireyler bazında yaptığı bu kıyaslamayı dâhil olduğu grupla diğer gruplar arasında da yapmaktadır. Yani dâhil olduğu grubun diğer gruplardan üstünlüğünü, farkını ya da denkliliğini ortaya koymak için kıyaslama yapmaktadır. Aynı zamanda birey kendisi için yaptığı kayırmacılığı dâhil olduğu grup içinde yapmaktadır (Madran, 2013). Bireyler gruplar arası kıyaslama yaparken dış grup üyelerini (farklı olanı) alçaltarak, kendi özsaygısını yükseltme eğilimi göstermektedir (Teközel, 2000).

Sosyal kimlik kuramı Festinger'in bireyler arası yaptığı karşılaştırmadan yola çıkarak "biz" ve "öteki" karşılaştırması yapmakta ve kuramı gruplar arası kıyaslama şeklinde uyarlamaktadır (Madran, 2013). Gruplar arası kıyaslama yapılırken bireyin ve grupların farklılıkları ön plana çıkartılmaktadır. Farklılığı bulunmayan bizden olarak kabul edilmektedir. Ancak farklı olan her zaman öteki olarak kabul edilmektedir.

Başka bir ifadeyle farklılıklar üzerinden yapılan kıyaslama (ne kadar bizden ne kadar öteki) “biz” ve “öteki” ni net olarak ortaya koymaktadır. Kıyaslama yapıldıktan sonrada “biz” den olan yüceltilirken farklılığı bulunan “öteki” alçaltılmaktadır.

1.1.4.2.4. Önyargı ve Kalıpyargı

Önyargı veya kalıpyargı, kendilerine maruz kalan bireye ve gruplara karşı olumsuz duygular geliştirilmesine yol açmaktadır. Bu duygular genel olarak hoşlanmama, hor görme, kaçınma ve nefret etmeye kadar uzanmaktadır. Yani bu duygular genel olarak olumsuz tutumların kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle farklılığa yönelik olumsuz algı ve tutumların tam olarak anlaşılmasında önyargının ve kalıpyargının açıklanması önemlidir. Ayrıca önyargı ve kalıpyargının ortaya çıkmasında farklılığın bir etken olup olmadığı bu aşamada açıklanması gereken önemli bir durumdur.

Kalıpyargı ve önyargı ortaya çıkmaları itibari ile sosyal sınıflandırma temelli bilişsel bir süreç olarak kabul edilmektedir. İnsanlar diğer insanlar hakkında bilgi edinirken genellikle onları sınıflandırma ve gruplama yoluna gitmektedir. Gruplama yaparken ırk, cinsiyet, dini inanç, etnik köken, fiziksel yetenekler, cinsel yönelim gibi ayırt edicileri kullanmaktadır. Ayırt ediciler aynı zamanda insanların diğer insanlardan farklılığını ortaya koymaktadır. Bu ayırt ediciler hakkında bilgi edinme sürecinde ise önyargı ve kalıpyargı kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır (Göregenli, 2012).

Önyargı, bir kişi hakkında sadece dâhil olduğu grup göz önünde bulundurularak o kişiye karşı negatif tutum takınmak şeklinde tanımlanmaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Ancak önyargının ortaya çıkmasında kişinin grup aidiyeti kadar önyargıda bulunan bireyin kendisini hangi gruba ait hissettiği de önemlidir. Çünkü kişi içinde bulunduğu grup aidiyetinden hareketle kendi grubundan farklı olanları değerlendirmeye çalışmaktadır. İçinde bulunulan grup olgunlaşmamış kanaatlerle ve düşüncelerle bireyin bu tutumda bulunmasına katkı sağlamaktadır (Göregenli, 2009).

Bir grubun önyargı mağduru olması o grubun görünür olması, toplum içinde olması ve aynı zamanda toplumsal güç açısından aşağıda olmasıyla doğrudan ilişkili bir durumdur. Bu nedenle ırk, etnisite, cinsiyet, yaş, cinsel yönelim, fiziksel ve mental sağlık temelli farklılığı bulunan gruplara karşı önyargılar, toplum içerisinde daha hissedilir yoğunluktadır (Hogg ve Vaughan, 2011).

Önyargının bir düşünüş şekli olarak pasif durumda olduğu belirtilmektedir. Yani bir eylemden söz edilmemektedir (Nahyo, 2011). Ancak eylem olmasa dahi önyargının en korkunç yönlerinden birisi “*dehümanize*” etme durumu olarak gösterilmektedir. *Dehümanize* etmek insanı, insandan daha aşağı göstermektedir. Bu noktadan itibaren de *dehümanize* edilen bireye yapılan her ne olursa olsun önemli görülmemektedir. Çünkü o kişinin insan olarak herhangi bir değeri bulunmamaktadır (Hogg ve Vaughan, 2011).

Bauman, dehümanize etmeye ve değer düşürmeye karşılık gelen önyargı tanımında şunu ifade etmektedir; “önyargı, düşmanlarda olabilecek herhangi bir erdemin ve değer, gerçek ya da hayali kusurlara dayandırılarak ve bunları abartarak doğrudan reddedilmesi anlamına gelmektedir” (Bauman, 2010).

Önyargının düşünce boyutu bu şekilde ifade edilirken, önyargının davranışa dönüşmesiyle birlikte artık ayrımcılıktan ve ötekileştirmeden söz edilmektedir. Başka bir ifadeyle ayrımcılık önyargının davranışa dönüşmüş şekli olarak tanımlanmaktadır. Bireyin içinde bulunduğu grup, dış grubu bir tehdit olarak algılamasına ve dış grubun uzakta tutulması gerekliliğine bireyi inandırmaktadır (Göregenli, 2009).

Önyargının ayrımcılığı içine alan tanımında Brown, önyargıyı “bir grubun üyelerine, salt o grubun üyesi olmasından dolayı aşağılayıcı sosyal tutumlar ya da bilişsel inançlarla yaklaşmak, onlar hakkında olumsuz duygular beslemek veya onlara karşı ayrımcı davranışlar sergilemek” olarak tanımlamaktadır (Akt. Hogg ve Vaughan, 2011).

Kalıpyargı ise bir takım izlenimlere dayanarak hakkında bilgi sahibi olunmayan grup, birey, topluluk ve objeler hakkında yapılan atıflar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Göregenli, 2009).

Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar (2014), kalıpyargıyı, belirli gruplar, bireyler ve topluluklar hakkında sahip olunan bilgilerin özeti olarak tanımlamaktadır. Kişi hakkında fazla bilgi sahibi olmadığı birey, grup, topluluk ya da nesne hakkında çevresinden duyduğu bilgileri bir araya getirerek onlar hakkında kalıpyargı sahibi olmaktadır. Geliştirilen bu kalıpyargılar da bireye onlar hakkında kestirmeden fikir vermektedir. Ayrıca kalıpyargı, “belirli bir objeye ya da gruba ilişkin bilgi boşluğunu dolduran önceden zihnimize oluşturduğumuz bir takım izlenimler, atıflar bütünü olarak da tanımlanmaktadır (Göregenli, 2012). Zihinde bulunan bu kalıpyargılar yoluyla kişi ilk karşılaştığı obje ya da grubu algılamaktadır. Bu algılama sırasında gerçek özellikler dikkate alınmamaktadır. Çünkü kalıp yargılar kısa yoldan onlar hakkında belirli fikirler sunmaktadır. Sunulan bu bilgi kişiye karşılaştığı birisinin davranışları hakkında beklentisini ve ona karşı davranışlarını önceden ayarlama imkânı sağlamaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Farklılıklar konusunda da bireyin algı ve tutumu bu kapsamda değerlendirilebilir. Farklılıklar hakkında bilgi sahibi olmayan birey çevreden edindiği bilgileri derleyerek farklılıklar hakkında kalıpyargılar oluşturmaktadır. Oluşturulan bu kalıpyargılar bireyin farklılıklar hakkında yeni bir öğrenme sürecine girmesini engellediği için de bireyin farklılıklara yaklaşımı bu kalıpyargılar çerçevesinde şekillenmektedir.

Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, bu durum hakkında şunları ifade etmektedir; eğer kişinin karşılaştığı birey, grup, topluluk ve nesne hakkında bilgisi ne kadar azsa başkalarının onlar hakkındaki fikirlerine inanma oranları da o kadar artmaktadır. (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere birey çevreden edindiği fikirler toplamıyla oluşturduğu kalıp yargılarıyla hareket etme eğilimi göstermektedir.

Kalıp yargılarla hareket eden birey iç grup sempatanlığına yönelerek kendi grubunu diğerlerinden değerli görme ve yüceltme eğiliminde bulunmaktadır. Bu

durum “biz” ve “öteki” ayrımını ortaya çıkarmaktadır. Bu ayrım ise önyargıyı ve ayrımcılığı kaçınılmaz hale getirmektedir (Göregenli, 2012). Bu kapsamda önyargı ve ayrımcılık kalıp yargının doğurduğu sonuçlar olarak değerlendirilebilir.

1.1.4.2.5. Ayrımcılık ve Ötekileştirme

Ayrımcılık ve ötekileştirmenin birçok farklı tanımı bulunmaktadır. Fakat öncelikle ayrımcılığın ve ötekileştirmenin nedenini, nasılımı ve niçinini ortaya koyabilmek adına “biz” ve “öteki” kavramlarını tanımlamak ve bu ayrımı açıkça belirtmek gerekmektedir.

“Biz” ve “öteki” tanımlamasında ötekinin düzen bozucu potansiyeline vurgu yapılmaktadır. Ötekinin daima düzeni bozduğu düşünülmektedir. Çünkü “biz” ne kadar istikrarı sürdüren, düzenin yeniden üretimini sağlayan ve bu nedenle toplumun var oluş amacına uyan olarak ifade ediliyorsa, “öteki” de bir o kadar düzen bozan, istikrarsızlık getiren, geleneklerin, yasaların ve normların içini boşaltan olarak ifade edilmektedir. Yani öteki kavramı daima tehlikeli olanı ifade etmektedir. “Biz” kavramını benden olanlar ve yerli olanlar oluşturmaktadır. Ve “biz” kavramı, kural koyan, son sözü söyleyen, yazan, akılcı olan, sınırları belirleyen ve katı olanları ifade etmektedir. “Öteki” kavramı ise onlardan olanlar ve yabancı olanlardan oluşmaktadır. Ve “öteki” kavramı, kurallara uyan, tabii olan, dinleyen, okuyan, öznenin yaptığı planlamaya uyması beklenen, sınırlarını bilen, duygusal olan, sınırları değişebilir, muğlak olanları ve farklı olanları ifade etmektedir (Kundakçı, 2013). Beyaz-siyah, eril-dişil, hetero-homoseksüel, gibi kutuplaşmalar içinde her zaman bir tanesi hâkim diğeri ise tabii olan kimliği oluşturmaktadır. Hâkim olan kimlik bazı farklılıkları kötü, akıldışı, anormal, deli, hasta, ilkel, canavar, tehlikeli yani öteki olarak tanımlamaya çalışmaktadır (Sönmez, 2012).

Bauman, “biz” ve “öteki” kavramlarını açıklarken “öteki” kavramından “onlar” olarak bahsetmektedir. Ona göre, “biz” kavramı ait olunan grubu ifade etmektedir. Ve bireyler kendilerini ait oldukları gruplarda güvende hissetmektedirler. “Onlar” kavramı

ise ait olmanın ne istendiği ne de istenmediği grupları ifade etmektedir. Ve genel olarak bu gruplarda işleyişin nasıl olduğu hakkında yeterli bilgiye sahip olunmadığından dolayı “onların” ne olduğu tam olarak kestirilememekte ve korkutucu gelmektedir. Farklı inanca sahip olanlar, farklı cinsiyetten olanlar, biz çalışırken boş gezen işsizler, bizim kadar çalışmayan yeni yetmeler, yenedünya düzenimize uyum sağlayamayan geleneksel kafalı, miadını doldurmuş yaşlılar, bir işe yaramayan, toplumun sırtından geçinen engelliler hepsi “onlar” olarak tanımlanmaktadır. “Onlar” hiçbir zaman onaylanmayanlardır. Onaylanmadıkları içinde onların bizlere hınç beslediği, düşmanlık ettiği şüphesizliği yaşanmaktadır. “Onlar” a her an başımıza bir iş açacak gözüyle bakılmaktadır (Bauman, 2010). Bu nedenle de ayrımcılığa ve ötekileştirilmeye maruz kalmaktadırlar.

Ötekileştirme, öteki kavramının toplumsal eylem boyutunu yansıtmaktadır (Nahyo, 2011). Düşüncede oluşturulan uzaklık algısı, farklılık algısı ve bizden olmama algısı yani öteki düşüncesi eyleme geçtiği vakit ötekileştirmeden bahsedilmektedir. Ve “biz”den olmayanlara karşı ortaya konulan damgalama, ayrımcılık ve dışlama eylemlerinin içerisinde ötekileştirmenin izlerine mutlaka rastlanmaktadır (Bilgin, 2007). Levinas’a göre; ben ve öteki ayrımı yani ötekileştirme her türlü ayrımcılığın kaynağında bulunmaktadır. Kristeve’a göre ötekileştirme, “öznenin ya da bir grubun kendi sınırlarını tehdit eden her şeyi dışlamasına yol açan psikolojik bir tepkidir” (Akt: Kundakçı, 2013). Irk, cinsiyet ve sınıf temelinde yapılan ötekileştirme varlığıyla toplumu tehdit eden farklılıklar olarak görülmektedir (Sönmez, 2012).

Ayrımcılık ise bir gruba veya grubun üyelerine karşı önyargılardan beslenen olumsuz tutum ve davranışların tümüyle ilgili bir süreci ifade etmektedir (Göregenli, 2012). Bir bireyin, grubun ya da topluluğun farklılığından dolayı daha iyi ya da daha kötü olarak sınıflandırılması veya kabul edilmesi ayrımcılığa atılan ilk adım olarak kabul edilmektedir (Başar ve ark, 2010). Diğer bir ifadeyle farklılığa ve farklı olan bireylere yönelik algılama biçimleri ayrımcılığı ortaya çıkarmakta ve yaygınlaştırmaktadır (Göregenli, 2009). Toplum içinde kadın olana, engelli olana, ırk ve etnik köken olarak azınlıkta olana, farklı cinsel yönelime sahip olana, ekonomik

olarak alt sınıfta yer alana ve sabıkalı durumda olana yani “biz” den olmayana karşı oluşturulan önyargılar ve kalıp yargılar daha sonrasında ayrımcılığa yol açmaktadır (Akçay ve Aslan, 2012). Ayrımcılık önyargıdan ve kalıp yargıdan beslenen bir eylemi ifade etmektedir. Ayrımcılığın önyargı ve kalıp yargı ile ilişkisini ifade etmek gerekirse önyargı ve kalıp yargı düşünce boyutunda yer alır ve pasif durumdadır ancak ayrımcılık, önyargının ve kalıp yargının düşünce boyutundan çıkıp eyleme geçmiş halini ifade etmektedir (Başar ve ark, 2010).

Ayrımcılık, her ne kadar farklılığa yönelik algıların bir sonucu olarak ileri sürülse de aslında kendisinin toplum içindeki farklılaşmayı ortaya çıkardığı belirtilmektedir. Çünkü ayrımcılık iç grup ve dış grup arasında önyargılı yaklaşımın sonucunda ilişkileri zorlaştırmakta ve ortadan kaldırmaktadır. Bunun sonucu olarak da bizden olmayan dış gruptakiler farklı olarak görülmekte, sosyal ve fiziksel olarak uzak tutulmaktadır. Yapılan diğer bir açıklama ayrımcılığın ortaya çıkmasındaki asıl nedeni farklılığı bulunan grupların ya da bireylerin toplum hiyerarşisi içerisinde “aşağı” ve “dezavantajlı” olarak konumlandırılmasından kaynaklı olduğunu ifade etmektedir (Göregenli, 2012). Sonuç olarak açıklamalara bakıldığında ayrımcılık ve farklılığın birbirinin hem nedeni hem de sonucu olduğu söylenebilir.

1.1.4.3. Sosyoloji Kuramları

Farklılığın nedenlerini, farklılık algısını ve farklılığa karşı yaklaşımı anlayabilmek ve ortaya koyabilmek için toplumdaki mevcut ekonomik eşitsizliklerin, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, toplumun normallik algısının ve bunun ne yönde değiştiğinin, demokrasi ve adalet anlayışının, hâkim statükonun, hâkim kültür ve geleneğin bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Çünkü toplumu oluşturan tüm bu unsurlara verilen cevap ve cevaplar farklılığa yönelik sorulan tüm soruların da cevabını vermektedir. Bu nedenle toplumsal yapıyı açıklayan sosyoloji kuramlarının farklılığa yönelik yaklaşımlarının ortaya konulması önemlidir.

1.1.4.3.1. Çatışma Kuram

Çatışma kuramının savunucu Karl Marx, ileri sürdüğü yaklaşımında kültürel ve toplumsal var oluşun kökenlerini maddi ve ekonomik koşullara dayandırır. Bu görüşünü tarihsel materyalizm olarak adlandıran Marx, toplumda var olan hâkim ideolojinin üretim araçlarına sahip olanlar tarafından belirlendiğini savunur. Marx'a göre, toplumda ortaya çıkan eşitsizliklerin ve farklılıklara yönelik yaklaşımın temelinde yatan asıl faktör ekonomik farklılıktır. Marx, ekonomik farklılığın sınıf farklılığını ortaya çıkardığını ileri sürmektedir. Hâkim kapitalist sınıf olarak adlandırdığı kesimin toplumu kendi çıkarları doğrultusunda kurduğunu ve yönlendirdiğini belirtmektedir. Bu açıdan farklılığa yönelik anlayışın hakim ideolojinin etkisi altında olduğunu vurgulamaktadır (Duyan ve ark., 2008).

Toplumsal güçleri ve iktidarı elinde bulunduran bu hâkim ideoloji açısından toplumdaki ilişkilerin yapısını belirleyen ölçüt “doğallık” ve “normallik”tir. Farklı olmak bu ilişkinin yapısını bozmaktadır (Candansayar, 2009). Hâkim ideolojinin etkisi altında olan birey ve toplum farklılığa karşı bakış açısını onun çıkarları doğrultusunda belirlemektedir. Var olan sistemi aksatan her türlü farklılık anormal olarak algılanmakta ve kabul edilmemektedir.

1.1.4.3.2. Feminist Kuram

Feminist kuram, toplumsal cinsiyet farklılığının kadınlara getirdiği olumsuzlukları vurgulamakta ve bununla mücadele etmektedir. Diğer bir ifadeyle feminizm, kadın haklarını savunan ve erkek egemenliğiyle mücadele eden bir role sahiptir. Feministler, kadınların yaşamış olduğu olumsuzlukların ve zorlukların nedenini toplumsal cinsiyet farklılığına yönelik yaklaşımda aramaktadır. Bu nedenle toplumsal cinsiyet farklılığı konusunda toplumda bulunan farkındalık düzeyinin artırılması gerektiği savunulmaktadır. Farkındalık düzeyi artırılarak kadınların kendi yaşamları hakkında söz sahibi olması amaçlanmaktadır (Slattery, 2007).

Feminist kuramın toplumsal cinsiyet farklılığına yönelik yaklaşımını tam olarak anlamak için toplumsal cinsiyet kavramı ile biyolojik cinsiyet kavramları arasındaki farkın açıklanması gerekir. Biyolojik cinsiyet farklılığı (*sex*), bireylerin biyolojik olarak doğuştan gelen kadın ve erkek üreme organlarına sahip olmasından kaynaklı bir farklılığı ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet farklılığı (*gender*) ise kadınlar ve erkeklerle ilgili düşünceler, inançlar ve tutumlar gibi sosyolojik farklılıkları ifade etmektedir (Teater, 2015). Bunun yanında feminist kuramın toplumsal cinsiyet farklılığını sadece erkek ve kadın üzerinden değerlendiriyor olması eleştirilmektedir.

Siyahi feministlerden Audre Lorde, farklılık kavramına vurgu yaparken feministlerin toplumsal cinsiyet farklılığına yönelik evrenselci bakış açısını eleştirmektedir. Bunu yaparken de feministler arasındaki sınıf ve cinsel yönelim farklılığına vurgu yapmaktadır (Akt: Marshall, 1999). Bir başka ifadeyle Lorde, feministlerin kadın erkek eşitliğini savunurken sınıf farklılığını, ırk ve etnik köken farklılığını, fiziksel farklılığı ve cinsel yönelim farklılığı gibi farklılıkları hesaba katmadığını ileri sürmektedir. Bu farklılıklardan kaynaklı olarak da kadınlar arasında ortaya çıkan (toplumsal cinsiyet farklılığına dayanmayan) eşitsizliklere dikkat çekmektedir.

Feminist kuramın engelli kadınlara yönelik yaklaşımı tam olarak bu eşitsizliği yansıtmaktadır. Kadınların cinsel tacize maruz kalmasıyla ilgili birçok çalışma yaparak kamuoyunda farkındalık yaratmaya çalışan feminist kuramın, engelli kadınların cinsel tacizlere maruz kalmasıyla ilgili olarak çok az sayıda çalışma yürüttüğü belirtilmektedir. Bu durum engelli bireylerin cinsel yönden nötr olarak algılanmasıyla ilgili bir durumu ifade etmektedir. Oysa engelli kadınların kendilerini koruyamayacak durumda olmaları tacizle karşı karşıya kalma olasılığını daha da artırmaktadır (Tufan, 2002). Sonuç olarak ifade edilecek olursa feminist yaklaşımın toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik bir mücadele temeline dayandığı söyleyebilir. Öte yandan farklılığa yönelik yaklaşımından dolayı da kendi içerisinde farklılıklar konusunda bölünmeler yaşamaktadır.

1.1.4.3.3. Çokkültürlülük

Çokkültürlülük yaklaşımı 1980'lerden sonra insan hakları ve demokrasi temel alınarak yaygınlık kazanmış bir yaklaşımdır. Çokkültürlülük, farklı kültürlerin bir aradalığını ifade eden sosyolojik bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Akçay ve Aslan, 2012). İlk olarak farklı toplumların, kültürlerin ve farklı etnisitelerin birlikte yaşama deneyimleri sırasında ihtiyaç duyulan bir teori olarak ortaya çıkmıştır (Hazır, 2012).

Çokkültürlülük yaklaşımı kapsamında farklı kültür ve farklı toplumların birlikte yaşama deneyimleri ele alınırken tartışmanın temelini birey ve grup hakları yerleştirilmiştir. Başka bir ifadeyle insan hakları ve demokrasi temel alınmaktadır. Bu kapsamda birey ve grup farklılıkları ne olursa olsun eşitlik ve özgürlük vurgusu yapılmakta ve önemsenmektedir (Hazır, 2012).

Çokkültürlülük, günümüzde artık sadece etnik-kültürel farklılıkları ifade eden bir kavram olarak kabul edilmemektedir. Aynı zamanda toplum içerisindeki diğer farklılıkları da içine alan geniş bir anlama sahiptir. Toplumsal cinsiyet farklılığı, cinsel yönelim farklılığı, engellilik ve dezavantajlı diğer grupları da içine alan bir kavram olarak ifade edilmektedir (Akçay ve Aslan, 2012). Nitekim çokkültürlülük, "farklılıkların tanımlanması" olarak ele alınan politik bir duruş olarak tanımlanmaktadır (Özgür, 2010).

Çokkültürlülük, her bireyi toplumun bir öznesi olarak kabul eder. Bu nedenle toplumsal çeşitliliğin ve bireysel farklılığın önemini vurgulamaktadır. Toplumun farklılığa yönelik varsaymama, damgalama, ötekileştirme ve saygı duymama tepkilerine de bu nedenle karşı çıkmaktadır (Çelik, 2012). Toplumlarda hızlı ve çoğalan bir şekilde bireysel ve toplumsal çeşitliliğin artması bu yaklaşımın önemini artırmaktadır. Özellikle uygulamaya ve müdahaleye dayalı mesleklerde bireysel ve toplumsal farklılıkların anlaşılması açısından çokkültürlülük yaklaşımının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.4.3.4. Postmodernizm

Demokrasinin hâkim olduğu ileri sanayi toplumlarında 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar olan sürede yaşanan siyasal kaygıya neden olan sorunun kaynağı olarak; sınıf farklılığı görülmektedir. Sınıf farklılığına yönelik mücadele sosyal refah, siyasal konum ve toplumsal imkânların paylaşılması üzerinden yürütülmektedir (Okur ve Ergun, 2010). Ancak bu durum 1980'den sonra sosyal ve ekonomik anlamda bir dönüşüm yaşamaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle bu değişim ve dönüşüm düşünsel anlamda bir farklılaşmaya ve sosyal hakların kavranışında da önemli kırılmalar yaşanmasına neden olmuştur. Sınıf farklılığından kaynaklı eşitsizliklerin yerini; kürtaj hakkı, eşcinsel hakları, çevre hakkı gibi talepler ve ırksal, dinsel, etnik grup siyasetine yönelik mücadele almıştır. Farklılık siyaseti olarak da adlandırılan bu yeni süreç liberal demokrasilerdeki tartışmaların da odak noktasını oluşturmaktadır. Artık kamu alanında farklılığın kabulü ve temsili konuşulmaktadır. Bir bakıma artık yeni bir dönemden bahsedilmektedir. Bu yeni dönem postmodernizm olarak ifade edilmektedir (Sönmez, 2012).

Postmodernizm evrensel kimliklerin artık mümkün olmadığını savunmaktadır. Farklılığın ve özgünlüğün yüceltiildiği postmodernizm kimlik kavramının farklılıklar ve özgünlükler temelinde yeniden inşasının gerekliliğini ileri sürmektedir (Sönmez, 2012). Toplumda bireyleri sınırlayacak ya da yönlendirecek standart kimliklerin veya normallik anlayışının olmayacağını, çünkü toplumun sürekli değişen ve dönüşen bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Postmodern dönemde birey hiçbir toplumsal baskı ve yönlendirme altında kalmadan kendi kararlarını ve seçimlerini özgürce yapabilmektedir. Kendi anlayışı, kendi düşüncesi ve kendi yaşayışı yani kendini ortaya koyabileceği onu diğerlerinden ayıran tüm farklılıklarıyla birey, tek ve biriciktir (Duyan, Özgür, Özbulut, 2008). Bu nedenle postmodern anlayış kapsamında farklılık toplumda olası ve kaçınılmaz olarak görülmektedir. Toplumsal sorunlarda bu farklılıklar temelinde ele alınmakta ve dillendirilmektedir (Çayır, 2013).

1.1.4.3.5. Damga Kuramı

1963'te Goffman "Damga (*stigma*); yıpratılmış kimliğin yönetimi üzerine notlar" başlıklı bir monografi yayınlamıştır. Bu monografide farklılıklarından dolayı değeri düşürülmüş, damgalanmış veya kalıpyargılaştırılmış kimliklere sahip bireylerin bununla nasıl başa çıktıklarının keşfinden bahsetmektedir. Bu monografide değeri düşürülmüş, damgalanmış veya kalıpyargılaştırılmış kimliklere sahip olan: çirkinler, bağımlılar, sabikalılar, akıl hastaları ve ayrımcılık yapılan farklı ırk ve etnik kökenden bireylerin damgadan kaynaklı olarak böylesine bir dışlanmışlık ve aşağılanma yaşamalarına rağmen öz saygılarını ve onurlarını nasıl koruduklarını ve sürdürebildiklerini araştırmaktadır (Slatter, 2007).

Goffman'ın çalışması farklılıklarından dolayı damgalanmış bir kimliğe sahip insanları yaşadıklarını araştırmak isteyen araştırmacılara ilham vermiştir. Goffman'ın araştırması, yayımlandığı dönemde sosyal psikolojiyi dönüştüren bilişsel bir devrim olarak algılanmıştır. 1960'lardan beri gruplar arası ilişkiler üzerine odaklanan sosyal psikoloji, gerginliklerin ortaya çıkmasında ve kötüleştirilmesinde etkisi olduğunu ileri sürdüğü kalıpyargılaştırma ve kategorize etmenin bilişsel süreçleri üzerinde durmaktadır. Bu süreçler hakkında çok şey öğrenilmiş olmasına rağmen bu kalıp yargılara maruz kalan insanların ne hissediyor oldukları ihmal edilmiştir. Daha net ifade edilecek olursa araştırmalar duygusal deneyimler (yaşananlar, başından geçenler) ve motivasyonları ihmal etmiş, inançlar ve bilişsel süreçler üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak Goffman'ın çalışmasında duygusal deneyimlere odaklanması o dönemde farkındalık yaratmıştır (Crocker ve Garcia, 2006).

Goffman'ın çalışmasının ardından 1990'larda gruplar arası ilişkilerin katı bilişsel süreçlerle sınırlandırılmış olduğunun farkına varılmıştır. Birkaç araştırmacı o dönemde kalıp yargı ve önyargılara maruz kalan insanların yaşadıklarına yönelik ilgiyi gündeme getirmeye başlamıştır. Artık araştırmalar dış grup üyelerine, iç grup üyelerinin yönelttiği inanışlar, klişeler ve kategorize edilme durumlarına odaklanmamaktan ziyade damgalanmış bireyin duyguları, motivasyonları ve damga ile başa çıkma stratejilerine odaklanmaktadır (Crocker ve Garcia, 2006).

Damga kuramı, 1990 ve sonrasında önyargıların ve kalıp yargıların ortaya çıkardığı çok sayıda negatif statü (yetim, sabıkalı, eşcinsel gibi) üzerine odaklanmıştır. Damga ise toplumdaki bir bireyi toplumun genelinden lekelenmiş ve aşağılanmış olarak ayırmanın, değerini düşürmenin sinyalini veren bir işaret olarak görülmüştür. Bu değer düşürme kendini toplum içerisinde eksiksiz ve normal gören bireyler tarafından kendinden daha aşağıda ve farklı gördüğü kişiye veya kişilere karşı gerçekleştirilmektedir. Bireyde bulunan fiziksel bozukluk, kusur veya eksiklik, sabıka kaydı, bağımlılık, ırk, cinsiyet ve inanç farklılığı onun değerinin düşürülmesi ve damgalanması için birer işaret olarak algılanmaktadır (Pescosolido, 2013). Damgalanan birey statü kaybı yaşamakta ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Çam ve Çuhadar, 2011). Ancak damgalama sürecinde toplumda bulunan kalıp yargıların ve önyargıların etkisi vurgulanıyor olsa da etiketleme, kalıpyargılaştırma, dışlama, statü kaybı ve ayrımcılık birbirini takip eden süreçler olarak meydana gelebilmekte ve tümü damganın bileşeni olarak değerlendirilmektedir (Link ve Phelan, 2001). Başka bir ifadeyle, damgalama ve damgalanmanın çok daha geniş kapsamlı bir sosyal süreci kapsadığını söylenebilir. Bu anlamda da kuramın daha geniş bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir.

1.1.4.3.5.1. Damganın Kökeni

Goffman çalışmasının başında öncelikle “damga” kelimesinin tarihteki kullanımlarını araştırmaktadır. Araştırma neticesinde de damga kelimesini ilk olarak kullananların Yunanlılar olduğunu ifade etmektedir. Yunanlılarda bu kelime köleliğin, suçluluğun veya hainliğin göstergesi olarak kişinin vücudunda bulunan kesik veya yanıkları tanımlamaktadır. Burada kişinin vücuduna kazınan ya da işlenen yaranın bıraktığı izden daha önemli olan bu izdir yani damganın taşıdığı küçük düşürücü ve utanç verici anlam ön plana çıkmaktadır. (Stuankel ve Wong, 2013). Bireyin vücuduna törenle kazınan bu damgalar bireyi lekelenmiş ve kirletilmiş birisi olarak toplumda uzak durulması gereken durumuna düşürmektedir. Hıristiyanlık döneminde ise damga iki anlamı ifade etmektedir. Birincisi; tanrının bir merhameti veya cezası (laneti) olarak görülmesi, ikincisi: daha çok tıbbi bir anlam olarak

hastalığı ve fiziksel bozuklukları işaret etmektedir (Goffman, 2014). Damga kelimesinin günümüzdeki kullanımına bakıldığında TDK (2016)'de damga;" bir kimsenin adını kötüye çıkararak, yüz kızartıcı durum" olarak ifade edilmektedir. Tanıma bakıldığında anlam itibariyle Eski Yunanda kullanılan damga kelimesiyle örtüştüğü görülmektedir. Damganın sosyal bilimlerdeki tanımlanmasında da ağırlıklı olarak kelime anlamından yola çıkıldığı görülmektedir.

Damga, sosyologlar tarafından fiziksel ya da psikolojik özelliklerin kötülenmesi yoluyla değeri düşürülmüş kimlik olarak tanımlanmaktadır. Damga, aynı zamanda fiziksel veya sosyal leke olarak da görülmektedir (Irvine, 2015). Webster'a göre damga, "küçük düşürücü veya utanç verici işaret, ayrıt edilen bir ize sahip kimlik veya rezilliğin ve suçluluğun işareti" dir (Akt. Stuenkel ve Wong, 2013).

Crocker ve ark., damgayı şöyle tanımlamaktadır: "damgalanmış bireyler, belli bir sosyal ortamda değersiz görülen bir sosyal kimliği imgeleyen vasıf ya da özelliklere sahip olan (ya da öyle olduğuna inanılan) kişilerdir" (Akt :Hogg ve Vaughan, 2011). Goffman, damga konusundaki ifadesi de bu tanımlarla örtüşür niteliktedir. Ona göre damga, toplumdaki aktörelere değerini düşüren bir işaret olarak tanımlanabilir (Slatter, 2007).

Goffman, bu işaretin kişisel düzeyde görünürlük ve görünmezlik özelliğine vurgu yapmaktadır. İşaretlerin yani damganın görünür ya da görünmez oluşu bireye damga ile mücadele ederken kontrol imkânı sağlamaktadır. Görünmez olanı karanlık bir sır olarak birey saklayabilmekte ve böylece birey damgadan dolayı toplumdan gelebilecek olumsuz tepkilerden kendini koruyabilmektedir (Slatter, 2007). Çünkü damganın görünür olması ya da olmaması durumu ona verilen tepkinin şiddetini belirleyebilmektedir. Damgalanma ihtimali olan birey ayrımcılığa maruz kalacağını bilir. Bu nedenle toplum içerisinde en olumlu imajını sergilemesi gerekir. Damgayı gizlemek de bu olumlu imaj sergileme stratejilerinden biri olarak ifade edilmektedir (Newman, 2013). Irk, toplumsal cinsiyet, obezite ve fiziksel engeller görünür damgalar olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle bu damgalara sahip bireyler kolayca önyargının ve ayrımcılığın hedefi olmaktadır. Bireyler ve gruplar kendini bu

durumdan kurtaramamaktadır. Görünür bir damgaya sahip oldukları için kendilerine yöneltilen önyargı ve ayrımcılığı kolayca savacak ve kendilerini gizleyecek bir olanakları bulunmamaktadır (Akt: Hogg ve Vaughan, 2011).

Eşcinsellik, bazı hastalıklar, bazı ideolojiler ve dini inançlar ise gizlenebilir damgalar olarak görülmektedir. Bu damgalara sahip bireylerin kendilerine yöneltilen önyargı ve ayrımcılıktan kaçabilme ve gizlenebilme imkânları bulunmaktadır (Goffman, 2014). Ancak toplumsal ilişkilerinde takdir toplayan ve herkesin onayını alan birisinin görünmeyen veya gizlediği bir özelliğinin olması ve bu özelliğın diğer niteliklerini ikinci plana itebilme ihtimali, takdirini topladığı toplumun ona bir anda sırtını dönmesine neden olabilmektedir. Bu gizlilik ortaya çıktığı an bu kişi artık beklenmeyen bir damgaya ve istenmeyen bir farklılığa sahip olmaktadır (Goffman, 2014). Cinsel yönelimi ortaya çıkan bir eşcinselin durumu bunu örneklemektedir. Buradan yola çıkarak ifade edilecek olursa; damga, bireyin toplumda varsayılan kimliği ile fiili kimliği arasındaki uyumsuzluğın fark edildiği an ortaya çıkmaktadır. Toplum bu uyumsuzluğın farkına varırsa ya da uyumsuzluk aşikâr durumdaysa bireyin toplumsal kimliği örselenmektedir (Goffman, 2014).

Bauman, bu durumu geçirimsiz ve kusursuz olarak görülen bir şeyin ihlal edilmesi olarak açıklamaktadır. Fakir birisinin zengin olması, heteroseksüel olması gereken birisinin eşcinsel olması, sağlam olması gereken birisinin engelli olması gibi durumlar birer ihlal olarak görünmekte ve karşılığında kişi damgaya maruz bırakılmaktadır (Bauman, 2010). Damgaya maruz kalan kişi de tüm sosyal kabullerden diskalifiye olmaktadır (Stuankel ve Wong, 2013).

Goffman, görünür bir damgaya sahip olan bireyin her iki durumu da deneyimlediğine dikkat çekmektedir. Birey daha önce gizlediği bir durumunun ortaya çıkmasıyla artık görünür bir damgaya sahip olabilmektedir. Ancak Goffman yine de damganın görünür ya da görünmez olmasının önemli bir farkı ortaya koyduğunu belirtmektedir (Goffman, 2014).

Goffman, genel olarak damga türlerini ortaya çıkış nedenlerine göre üç başlık altında değerlendirmektedir;

Birincisi, fiziki deformasyonlara dayalı olarak ortaya çıkan damga: Bu damga türü kusursuz ve mükemmel vücut yapısıyla mevcut vücut yapısı arasındaki beklenen uyum eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Kronik özellik taşıyan fiziksel görünüm veya sonradan ortaya çıkan fonksiyon kayıpları fiziksel değişiklikler yaratmaktadır. Bu değişiklikler bireyin başkaları tarafından algılanışında fark yaratmaktadır. Ancak bu damga türü anlatılan gibi bir süreç yaşanmadan da ortaya çıkmaktadır. Yaşlılık, bireyde gençliğin standardından ve fiziki çekiciliğinden uzak farklı bir vücut yaratmaktadır. Birey artık o televizyon reklamlarındaki kişilerin görünüşünden çok farklı bir görünüme sahiptir. Gençler kendilerini vücut ve zihin yapıları olarak yaşlı kişilerden ayırt etmeye meyillidir. Bu nedenle aralarındaki bu farkı ortaya koymaya çalışmaktadır (Stuenkel ve Wong, 2014).

İkincisi, ırk, ulus ve inanç gibi etnolojik farklılıklara dayalı olarak ortaya çıkan damga: temeli önyargılara ve sosyal karşılaştırmaya dayanmaktadır. Bu damga bir bireyin kendi grubunun ırksal, dini veya ulusal özelliklerini diğer gruplarla karşılaştırması ve diğerlerinin özelliklerini eksik olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Bu farklılıklar soy bağına bağlı olarak aktarılabildiği için de eşit miktarda ailenin tüm üyelerine bulaşabilmektedir (Stuenkel ve Wong, 2014). Damgalanmak sosyal hayatın dışında bırakılmak sadece doğuştan gelen ya da genetik olarak taşınan bazı farklılıklardan kaynaklanmamaktadır. Sonradan seçilen veya yaşamaya zorlanılan hayat tarzlarından da kaynaklanmaktadır. Hayat kadını olmak, sokak çocuğu olmak, eşcinsel olmak buna örnek gösterilebilir. Damganın üçüncü türü bu durumu açıklamaktadır.

Üçüncüsü, kişisel kusurlara dayalı olarak ortaya çıkan damga: bunlar, örneğin mental bozukluk, HIV/AIDS gibi cinsel yolla bulaşan hastalıklar, hapis yatmak, bağımlılık, eşcinsellik, işsizlik, intihar girişimi ve radikal siyasi davranışlar bu başlık altında yer almaktadır. Bu damgalara sahip bireylerin bu davranışları bilerek sergiledikleri düşünülmektedir. Çünkü isteseler bu davranışlarını kontrol

altına alabilecekleri düşünülmektedir (Goffman, 2014). Kontrol edilebilir damgayı sahip oldukları düşünülse de bireylerin bunlarla mücadelesi düşünüldüğü kadar kolay gerçekleşmemektedir. Mücadele çoğu zaman olumsuz sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak da birey damgadan kaynaklanan olumsuzluğa ek olarak birde mücadelenin kaybindan kaynaklanan hüsrana yaşamaktadır (Hogg ve Vaughan, 2011).

Damganın bu üç tipi örtüşebilmekte ve birbirini destekleyebilmektedir. Irk, yaş, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ya da fakirlikten dolayı toplumsal olarak zaten dışlanmış ve damgalanmış olan bireyler buna ek olarak başka damgadan kaynaklı olarak da yıpratılabilmektedir. Bu durum “*çifte damga*” olarak da tanımlanabilmektedir. Ancak taşınan bu damgalardan birisi diğerlerinin önüne geçebilmekte ve etkisi daha fazla olabilmektedir.

Heukelbach ve Feldmeier (2006), “*çifte damga*” konusunda şunu ifade etmektedir; yoksul ülkelerde bitlenenlerin fakirlikle ilişkilendirilmesi hem tanının hem de tedavinin damgalanmasına sebep olmaktadır. Ekonomik zayıflıktan ve kültürel farklılıktan dolayı “fakir” olarak damgalanmış olmak bireylere hastalıktan dolayı gelen damgadan daha fazla acı çektirmektedir (Akt: Stuenkel ve Wong, 2014).

Goffman, bireyin damgalanma sürecinde destek almayı umabileceği bireyler grubundan bahsetmektedir. Bu gruplardan ilk sırayı damgalı bireyle aynı damgayı taşıyanlar oluşturmaktadır. İkinci grubu ise normal olup da damgalı bireyler tarafından kabul görülüp “*fahri üyelik*” verilenler oluşturmaktadır. İkinci gruptakiler damgalı bireyin mahremine girmiş ve onu anlayanlardan oluşmaktadır. Bu grupta kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Damgalı bireyin yakın çevresi; eşi, ailesi, arkadaşları, sevgilisi gibi birinci dereceden diye bileceğimiz kişiler ilk grubu oluşturmaktadır. Bu bireyler aynı zamanda toplum tarafından damgalı bireye tabi kılınanlardır. İkinci grubu ise damgalı bireyin ihtiyaçlarını gören kuruluştaki çalışan ya da onlar adına mücadele yürüten dernek veya vakıflarda çalışan kişiler oluşturmaktadır. İhtiyacını gideren ya da onun adına mücadele yürüten bu kişilerin onların içinde buldukları durum hakkında toplumdaki diğer kişilerden daha fazla bilgiye sahip olduklarını ve onları gerçekten anladıklarını kabul etmektedirler.

Damgalı birey tarafından “*fahri üyelik*” verilen bu kişilere toplum tarafından da “*fahri damga*” verilmektedir. Buradan hareketle etkisine göre iki tür damgadan bahsedilmektedir; birincisi, bireyin kendisi tarafından deneyimlenen “*hissedilen damga*”dır. İkincisi, damgalanmış bireyle ilişki kuranların deneyimlediği “*fahri damga*”dır. Fahri damga, damgalanmış bireyle ilişki halinde olan aile, arkadaş ve iş çevresine yayılmaktadır. Damgalı bireyle ilişki halinde olmaları onların olumsuz tutumlarla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır (Goffma, 2014).

Damga mikro, mezzo ve makro düzeyde meydana gelen çok yönlü bir durumu ifade etmektedir. Damga konusunda Goffman’ın ortaya koyduğu kavramsal modele açıklık getirmek için yeni damga literatürlerinin oluştuğu görülmektedir. Bu literatürlerde Goffman’ın damga türlerine açıklık getiren ayrıca dört damga tipinden bahsedilmektedir. Bu damgalama tipleri şunlardır;

Sosyal Damga (*public stigma*): Damgalanan bir birey ve grubun durumuna yönelik olarak toplumdaki insanların sosyal ve psikolojik tepkilerini açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle sosyal damga, damgalanan kişilere ve gruplara yönelik toplumdaki bireylerin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepkilerini içermektedir (Akt: Bos ve ark., 2013).

Kendini Damgalama (*self-stigma*): Bireylerin kendileri hakkında sahip olduğu damgalayıcı görüşleri kapsamaktadır. Kendini damgalama bir damgayı sahiplenmenin sosyal ve psikolojik etkisini yansıtmaktadır. Hem damgaya maruz kalmış olmanın endişesini hem de damgalanmış durumla ilişkilendirilen negatif inançlar ve hislerin olası içselleştirilmesini yansıtmaktadır (Corrigan ve ark., 2014).

Yapısal Damga (*structural stigma*): Toplumda bulunan kurumlar ve ideoloji sistemleri damgalanmış statüleri yasallaştırmakta ve devamlılığını sağlamaktadır. Bu durum damgalanmış bireylerin ve grupların imkânlarını kısıtlamakta ve onlara yönelik olumsuz tutum ve davranışları meşrulaştırmaktadır. Aynı zaman da var olan sosyal eşitsizliği yeniden üretmekte ve sosyo-ekonomik hegemonyayı kalıcılaştırmaktadır (Akt: Bos ve ark., 2013).

İlişkisel Damga (*stigma by association*): İlişkisel damga Goffman'ın *fahri damga*'sına benzemektedir. Damgalama sadece damgalanmış olanları içermemektedir. Aynı zamanda damgalanan bireylerle birlikte olan çevresine de sosyal ve psikolojik tepkilere yol açmaktadır. İlişkisel damga damgalanmış bireyle ilişkide olan çevresine yönelik damgayı ifade etmektedir (Corrigan ve ark., 2014). Yukarıda verilen bilgilerin ışığında damganın ve damgalanma sürecinin çok yönlü olduğu anlaşılabilir. Aynı zamanda bu süreçte bireysel farklılıkların da öne çıkarıldığı görülebilir. Ancak şu bir gerçek ki her ne kadar damgalanma sürecinde bireysel farklılıklar vurgulansa da damgayı ve damgalanmanın ortaya çıkışını bireyin içinde bulunduğu toplum yapısından bağımsız olarak değerlendirmek imkânsızdır.

Bireysel farklılıkların yoğun şekilde yaşandığı içinde bulunduğumuz post-modern toplumlarda baskın ve güçlü konumda olan birey ve gruplar, farklılıklarından dolayı toplumdaki ayrılan diğerlerini azınlık, zayıf, alt konumda olarak damgalamaktadır (Çayır, 2013). Ancak damganın ve damgalamanın asıl nedeni farklılıkları olan insanların içinde buldukları toplum tarafından “aşağı” ve “dezavantajlı” olarak konumlandırılmasıdır (Göregenli, 2013).

Farklılığı bulunan bireyin toplum içerisinde bu şekilde konumlandırılışında toplumda var olan normal ve sapma kavramlarının etkili olduğunu ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle söylenecek olursa bireyde bulunan farklılıkların bu şekilde değerlendirilmesi sosyal bağlamdan bağımsız değildir (Meşe, 2014b).

Goffman, bu durum hakkında damganın günlük ilişkilerin dili içerisinde ortaya çıkan ve gelişen bir durum olduğunu belirtir. Kişilerde var olan farklılıkların patolojik olarak algılanması farklılıklara ait özelliklerden kaynaklanmamaktadır. Bu tamamıyla sosyal yapıya ait bir sorundur (Meşe, 2014a). Şimdiye kadar anlatılanlar değerlendirildiğinde damga ve damgalanma sürecinde, bireysel farklılıklara sahip bireylerin içinde bulunduğu çevrenin bu farklılıklara karşı geliştirdikleri tutum ve davranışların etkili olduğu görülmektedir.

1.1.4.3.5.2. Damgalama Türleri

Toplumlar ve evrensel kanunlar tarafından kabul edilen temel bir ilke bulunmaktadır. O da; insanlar nerede olursa olsun hangi inanca, hangi ten rengine, hangi ırka, hangi düşünceye, hangi cinse mensup olursa olsun insan olma bakımından birbirlerine eşit olmalarıdır (Göregenli, 2013). Ancak şuan toplumlara bakıldığında somut olarak tek bir insan kabulü dışında “insanlar” vardır. Siyah-beyaz, kadın-erkek, inançlı-inançsız, eşcinsel-heteroseksüel fiziki görünümleri, tercihleri ve yaşayışları farklı insanlar. Bu insanlar bu farklılıklarından dolayı damgalanmakta ve eşitsizliğe maruz kalmaktadır (Göregenli, 2013).

1.1.4.3.5.2.1. Toplumsal Cinsiyet Farklılığına Yönelik Damgalama

Toplumsal cinsiyet, altta yatan cinsiyeti dışsal özellikler üzerinden belirten kuvvetli bir kod olarak tanımlanır. Toplumsal cinsiyet olmadığı zaman bireyin kendisi ile ilgili çok fazla şeyi ortaya koyması mümkün değildir. Bireyin kişiliğini oluşturan ırk, engellilik gibi diğer durumlar kişinin toplumsal cinsiyetinin üzerine inşa edilmektedir (Halmes, 2011). Başka bir şekilde ifade edilecek olursa toplumsal cinsiyet bireyin kişiliğinin temelini oluşturmaktadır.

Preves, toplumsal cinsiyet konusunda kişilerin bebeklik döneminde cinsiyetlerinin belirlenmesinin toplumsal cinsiyetin oluşumundaki ilk aşama olduğunu vurgulamaktadır. Bireylerin dünyaya geldiklerinde sahip olduğu cinsel organlarından yola çıkarak toplumsal cinsiyetlerini anlama yoluna gidilmektedir. Ve daha sonra bundan yola çıkarak davranışların “kadınsı” ya da “erkeksi” olduğu kanaatine varılmaktadır. Çünkü birey büyüdükten sonra çıkarımda bulunmak için genital bölge kontrolü yapılamamaktadır. Bu nedenle onların davranışları, kıyafetleri, isimleri, vücut yapıları gibi dışsal kodlara bakılarak çıkarımda bulunulmaktadır (Akt: Halmes, 2010).

Toplumsal cinsiyet kapsamında belirlenen kadın ve erkek rollerinin yapacağı ve yapmayacağı şeyler belirlenmiş ve bölüştürülmüştür. Kadın ve erkek arasında

yapılan bu bölüşüm sırasında kadınların da yapabileceği işlerin erkeklere cömertçe bahşedildiği görülmektedir. Ve bu alanlarda kadınların hak iddia etmesi durumu erkek egemen toplum tarafından sıcak karşılanmamaktadır. Geleneksel toplum yapısında kadın ve erkeğin statüsü belirlenmiştir. Erkek, ekme parası kazanmakta ve evin maddi yükünü sırtlamaktadır. Kadın ise evin duygusal yükünden sorumludur, hane halkından herkesin mutluluğundan kadın sorumludur. Ayrıca temizlik yapmaktan, yemek pişirmekten, kıyafet yıkamaktan ve çocukların yetiştirilmesinden sorumludur. Kadına ayrılan işleri bunlar oluşturur. Kadının bunların dışında hareket etmesi durumunda sistemin bozulacağı düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle kadının kendine ayrılan çalışma alanı içinde hareket etmesi gerekmektedir. Çünkü toplumdan kabul almasının yolu budur. Kadınlar geleneksel bakım rollerine (bakma, besleme, destekleme gibi) sadık kaldıkları sürece mükemmel kadın olarak olumlu bir damga taşımaktadır. Ancak bu rolünün dışında hareket edip yüksek statü ve güç peşinde çaba göstermesi durumunda erkekler tarafından rakip olarak kabul edilmekte ve düşman olarak damgalanmaktadır (Fine, 2011). Başa bir ifadeyle toplum erkeklere fazlasıyla ayrılan ganimetlerin kadınlarla paylaşılması fikrine sıcak bakmamaktadır

Cinsiyet farklılığına dayalı damga, kültürel boyutta paylaşılmış bilgi olarak tanımlanmaktadır. Bu bilgi cinsiyet temelli ayırmadan iyi ya da kötü cinsel hareketlerin düzenlenmesine kadar çeşitli yollarla açığa çıkartılan kötülerleri kapsamaktadır (Irvine, 2015). Toplumda kadınlar öteki olarak kabul edilmektedir. Kadınlar her an sorun yaratabilecek kişiler olarak görülmekte ve bu nedenle korunması, ıslah edilmesi, denetim altında tutulması gereken canlılar olarak algılanmaktadır (Türker, 2010). Erkeklere göre toplumda kadınlar iş ve çalışma konusunda erkeklerden daha aşağı bir konumda bulunmaktadır (Hogg ve Vaughan, 2011). Toplumsal cinsiyetçi rol beklentisi içinde kadın her zaman yumuşak, pasif ve güçsüz olarak tarif edilmektedir (Göregenli, 2013). Kültürel olarak paylaşılan ve dolaşımda olan tüm bu bilgiler nesilden nesille aktarılarak kadına yönelik damganın ve eşitsizliğin kalıcılığını ve daimiliğini sağlamıştır.

Yapılan birçok araştırma da gösteriyor ki kadın ve erkek cinsleri arasındaki çifte standart kalıcı ve daimidir. Kadın kendisi için ayarlanmış statünün ve kabullerin

dışında bir statü kazanma mücadelesi içine girdiği anda damgalanmakta ve erkek cinsiyetinden daha şiddetli şekilde hırpalanmakta ve cezalandırılmaktadır. Bu anlamda kadınlar hem kamusal hem de özel alanda cinsiyetçi uygulamalara daha fazla maruz kalmaktadır (Irvine, 2015).

Kadınlara yönelik ayrımcılığın ve damgalanmanın çok yönlü şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Çünkü kadına yönelik bu negatif tutumlar ırk, etnik köken, sosyal statü, sınıf, fiziksel engel ve yaşa dayalı ayrımcılıklarla desteklenmektedir (Demirkürek, 2012). Örneğin; engelli kadınlar hem engelli olmanın dezavantajını yaşarken hem de toplumsal cinsiyet ayrımcılığının dezavantajını aynı anda yaşamaktadır (Tufan, 2002). Yine aynı şekilde kadınların da kendi aralarında bekâr kadın, feminist kadın, yaşlı kadın gibi pek çok farklılıklarla ayrıldığı ve birbirlerini bu yönde damgaladıkları görülmektedir (Meulenbelt, 2009). Kadın olma farklılığı, kadınları toplum içerisinde birçok eşitsizliğe maruz bırakmaktadır. Toplumun kadın ve erkeğe biçtiği cinsiyet rolleri dışındaki davranışlar kabul görmemektedir. Bu nedenle kadınların erkeklere oranla damgalanması daha yıkıcı sonuçlara neden olmaktadır.

1.1.4.3.5.2.2. Cinsel Yönelim Farklılığına Yönelik Damgalama

Cinselliğin 19.yy sonlarına kadar tıp biliminin ilgilendiği bir alan olmadığı belirtilmektedir. Cinsellik, daha çok din ve ahlak kuralları kapsamında tartışılmaktadır (Candansayar, 2009). Bu tarihlerde din ve devlet baskısı altında üreme dışındaki cinsel birliktelikler doğaya aykırı olarak kabul edilmektedir (Başar ve ark., 2010).

1970'li yıllarda farklı cinsel yönelime sahip olmak, kişinin ruh sağlığına, toplumsal ve bireysel işlev bozukluğuna atfedilmektedir. Bu yaklaşımın tıbbi model yaklaşımıyla örtüştüğü görülebilir (Başar, 2014). Cinsel çeşitliliğin fizyolojik ya da anatomik bir aksaklık olarak algılanması, cinselliğin sadece üremeden ibaret kabul edilmesi ve bu durumun göz ardı edilmesi onun yok olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü insanlık tarihinde her zaman ve her coğrafyada, kültürde mevcut bir durum olduğunu işaret eden bulgular bulunmaktadır (Başar, 2014).

1973 tarihinde Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından farklı bir cinsel yönelim özelliği taşıyan eşcinselliğin bir ruhsal bozukluk olmadığına yönelik bir karar aldığı görülmektedir. Günümüzde artık heteroseksüel, eşcinsel veya biseksüel olmanın kişiyi hasta kılmadığı, cinsel yönelim farklılığının tek başına kişinin kimliğini ve kişilik bütünlüğünü belirlemediği ifade edilmektedir (Başar, 2014). Bu konuda Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün yaptığı açıklama önemlidir. DSÖ'nün cinsel sağlık tanımlaması;

“Cinsellik fiziksel, duygusal, entelektüel ve sosyal yönlerin kişiliği, iletişimi ve aşkı zenginleştirici etkilerinin bileşiminden oluşur. Herkesin cinsel bilgilere ulaşma ve cinsel ilişkiyi zevk için veya üreme amacıyla yaşama hakkı vardır. Cinsel bir varlık olarak insanın salt bedensel değil; duygusal, düşünsel ve toplumsal bütünlüğünü sağlayan, kişilik gelişimi, iletişim ve sevginin paylaşımını olumlu yönde zenginleştiren ve arttıran sağlıklılık halidir. Cinsel sağlık bir kişinin cinsel yaşamını bir zorlama olmadan, mutlu ve zarar görmeden sürdürebilmesidir. İstenmeyen gebelikler, güç kullanma, şiddet ve ayrımcılık riskinden bağımsız olarak cinselliği yaşama halidir. Kişi cinselliği istediği kişi ile ve istediği biçimde yaşamalıdır. İster ikisi de aynı cinsiyetten, ister farklı cinsiyetten olsun kişilerin cinselliği farklı boyutları ile paylaşımları en doğal insan hakkıdır. İsteyen kişi karşı cinsten bir partnerle, isteyen kişi kendi cinsinden bir partnerle ve sadece istediği zaman, zor baskı altında kalmadan sevişmeyi veya sevişmemeyi seçebilir”

şeklindedir (Akt: Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği (CETAD), 2007). Yapılan bu açıklamalar yine de farklı cinsel yönelime sahip kişilere yönelik ayrımcılığın ve damgalanmanın önüne geçememektedir (Başar, 2014). Çünkü eşcinselliğin belirli bir patolojiyi yansıttığı düşünölmekte ve bu davranışa karşı hoşgörü ise sınırlı kalmaktadır (Arıkan, 1986).

Farklı cinsel yönelimin bir patoloji olarak algılanmasının nedeni olarak toplumların ve kültürlerin her bedensel cinsiyetten rolüne uygun davranışlar sergileme beklentisi gösterilmektedir. Ancak belirli tetkiklerle birisinin heteroseksüel, eşcinsel veya biseksüel cinsel yönelime sahip olduğunu belirlemek ve buna göre bedensel cinsiyeti hakkında yorum yapmak çok zordur. Ayrıca toplumda bir kişinin cinsel yönelimini onun davranışlarına, dış görünüşüne, bakışlarına, yaşam

tarzına, partnerlerine dayanarak da belirlenemeyeceği belirtilmektedir (Başar, 2014). Farklı cinsel yönelimlerin damgalanması süreci bu cinsel yönelimlerin hastalık olarak kabul edilmesiyle başlamaktadır (Çabuk ve Candansayar, 2010).

Farklı cinsel yönelime sahip bireylerin en baskın yaşadıkları kaygı toplum ve çevreleri tarafından dışlanmak, damgalanmak, hor görülmek ve kabul edilmemektir (Başar, 2014). Cinsel yönden farklılıkları bulunan bireylerin toplum içinde aşağılanmasının, damgalanmasının ve yok sayılmasının sonucu olarak bu bireyler toplum içine entegre olamamakta, sürekli dışlanmaktadır. Onlara sürekli kendi küçük dünyalarında yaşamaları ve topluma karışmamaları hatırlatılmaktadır. Çünkü onlar toplum için birer tehdit unsuru olarak görülmektedir (Demirkürek, 2012). Ayrıca bireyin bir kurum, kuruluş veya toplulukta bulunması için cinsel yöneliminin önemli olduğuna inanılmaktadır (Altunöz, 2010). Bu nedenle cinsel yönelimini gizlemek zorunda kalan bir birey cinsel yönelimi öğrenildiği anda işten çıkarılma, istenmeyen birey olma ve erken emekliye zorlanma gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Bu durum bireylerin duygusal anlamda zarara uğramasının yanında ekonomik yönden de zarara uğramasına neden olmaktadır. Bunun yanında teşhir edilen bu bireyler çevresi tarafından dışlanmaktadır (Yüksel, 2010). Cinsel yönelim farklılığına yönelik ayrımcılık ve damgalama kendini fiziksel şiddet, aşağılama, küfür, mizah yolu ile sözel şiddet ya da yok sayma şeklinde de göstermektedir. Ayrıca farklı cinsel yönelime sahip bireylerin damgalanma endişesi onların sağlık imkânlarından yararlanma durumlarını da kısıtlamaktadır. Bu nedenle farklı cinsel yönelime sahip bireyler kendilerini ve kimliklerini görünmez kılarak yaşamaktadır.

1.1.4.3.5.2.3. Irk ve Etnik Köken Farklılığına Yönelik Damgalama

Kendilerine özgü kültürel dokulara sahip olan her ırk kendi kültürel değerlerini koruma ve kendi varlıklarını devam ettirmek adına diğer ırkları bastırmak, susturmak veya marjinalleştirme yoluna her dönemde başvurmuştur ve bulunmaktadır (Akçay ve Aslan, 2012). Bu davranışlar bireyin hâkim kültür ve etnisite içerisinde bulunmasına ve yetişmesine bağlanmaktadır. Hâkim kültür içerisinde

yetişen birey grup aidiyetinden hareketle kendisi dışındakileri değersiz görebilmektedir. Azınlıkta bulunan farklı ırk ve etnik kökenler hâkim kültür ve etnisite tarafından değersizleştirilmekte, ötekileştirilmekte, dışlanmakta ve damgalanarak onlara olumsuz özellikler atfedilmektedir (Akçay ve Aslan, 2012). Becker (2013)'a göre, ırk ve etnik köken farklılığına dayalı olarak bazı bireyler toplum içerisinde belirli suç olaylarının faili olarak damgalanmakta ve ayrımcılığa uğramaktadır. Başka bir ifadeyle toplumda oluşabilecek olumsuzluklardan da bu gruplar ve bu gruplara dâhil kişiler sorumlu tutulmaktadır

Türkiye'de Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler azınlık, Kürtler etnik kimlik, Çingene/Romen toplumları ise vatansız etnik topluluk olarak kabul edilmektedir (Demirkürek, 2012). Bu gruplar içerisinde Çingene kimliği toplum içinde farklı kültürler ve farklı kimlikler tarafından dışlanan belki de tek kimlik olarak görülmektedir. Diğerleri sanki sadece bu konuda birleşmektedir. Çingeneler toplum içerisinde falcılık, müzisyenlik, aktörlük, sepetçi, ayı oynatıcısı, elekçi, çiçekçi gibi mesleklerle bilinmekte ve anılmaktadır. Özellikle dans ve müzik kavramlarıyla özdeşleşmiş durumdadırlar (Demirkürek, 2012). Türkiye'de farklı ırk ve etnik kökenden olanlar toplumun bir çeşnisi, süsü olarak algılanmaktadır. Ancak onları toplum içerisinde kendi başlarına durmanın iyiliği içinde bırakmak ya da enteresan bir figür olarak görmek de damgalamak kadar olmasa da ötekileştirmenin bir yönü olarak görülmektedir (Danzikyan, 2007).

Toplumda farklı bir ırktan ve etnik kökenden olma damgası taşıyanlar tecrit edilme, işsiz kalma, horlanma ve her türlü başarısızlığa maruz kalma gibi olumsuz sosyal ve ekonomik sonuçlarla karşılaşmaktadır (Toprak ve diğerleri, 2010).

1.1.4.3.5.2.4. İnanç Farklılığına Yönelik Damgalama

Dinler belirli coğrafyalardaki sosyokültürel yapı içerisinde farklı söylemlerle doğmakta, büyümekte ve gelişmekte olan örgütsel yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu dini inançlar kendi mensubuna diğer inançlardan farklı bir sosyal kimlik ve dünya

görüşü sunmaktadır. Birey bu sosyal kimlik ve dünya görüşüyle farklı inançlara sahip kişilerle biz ve onlar ayırımına yönelmektedir. Dini inançlar yeme ve içme dâhil bireyin hayatının her alanında belirleyici konumda bulunmaktadır. Birey çevresini ve ilişkilerini mensubu olduğu inanca uygun olacak şekilde düzenlemektedir. Bu nedenle düzenlediği bu hayatı, olumsuz olarak etkileyeceği düşüncesiyle farklı olan her inanca şüphe ve korkuyla yaklaşmaktadır (Yapıcı, 2009).

Toplumda hâkim inanca sahip bireyler farklı inançtan olanlara ve inançsız olanlara yönelik çoğu zaman dışlayıcı, damgalayıcı, ayrımcı tutum ve davranışlar içinde bulunmaktadır. Bu tutum ve davranışlar bazen fiziksel şiddete varacak noktalara ulaşmaktadır (Kaya, 2015).

Farklı inançlara yönelik bu olumsuz tutum ve davranışlar, aynı inanca sahip bireyler arasında da gözlenmektedir. Örneğin; İslam'da Sünni ve Şii mezhep ayırımından kaynaklı olarak bireyler birbirlerini damgalamakta ve dışlamaktadır. Yine Hristiyanlık'ta Katolik ve Protestan mezheplerinden olan bireyler arasında bu durumun yaşandığı görülmektedir (Yapıcı, 2009). Farklı inanca sahip bireyler ve gruplar damgalanmakta, iş, eğitim ve sosyal yaşamalarında dışlanmakta ve ayrımcılığa maruz bırakılmaktadır.

1.1.4.3.5.2.5. İşsizliğe Yönelik Damgalama

İşsizlik her toplumda var olan bir realitedir. Toplumsal yapı içerisinde yeni iş aramakta olan gençler, kendi yeteneklerine göre iş bulamayanlar, var olan işlerin niteliğini beğenmeyenler ve işten çıkarılanlar işsiz olarak tanımlanmaktadır (Macionis, 2013).

Toplumda bireyin karşılaştığı sinir bozucu, ekonomik ve psikolojik birçok olumsuz sonucu bulunan işsizlik gibi birkaç şey bulunmaktadır. İşsizlik statüsüne sahip olmak bireyi çok fazla yıpratın ve ağır travmalara neden olan bir durum olarak görülmektedir. Modern toplumda artık insanlar diğerlerini tanımlarken onların sahip

oldukları işler ve bu işten dolayı sahip oldukları statüler üzerinde hareket etmektedir. Toplumda işsiz olmak bireyi tembel, işe yaramaz ve aylak gibi damgalarla ve dışlanmalarla karşı kaşıya bırakmaktadır (Yüksel, 2005). Var olan bu damga bireyde anlatılmayacak bir utanç ve küçültülme duygusuna neden olmaktadır.

Toplum tarafından yönetilen bu damga öylesine şiddetlidir ki işsizliğin kaynağı bir ekonomik kriz dahi olsa birey bu durumun sebebi olarak kendisini görmektedir (Macionis, 2013).

İşsizlik damgasının şiddeti ya da ona maruz kalma durumu, toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı olarak değişmektedir. Şöyle ki toplum kadınların işsiz kalması durumunu çok yadırgamazken ya da bu durum kadınlar için sorun yaratmazken erkekler için bu durumun hiç de öyle olmadığı, toplum tarafından erkeklerin şiddetli bir damgaya maruz kaldıkları ve dışlandıkları görülmektedir. Çünkü erkek toplumda aile kuran onun geçiminden sorumlu olan ve iş sahibi olması gerektirir. Bu durum erkek için toplum içerisinde bir başarı sembolüdür. Kadın için bu durum farklıdır. Çünkü kadın aile sahibi olmak gibi para kazanmanın dışındaki şeylerle bu başarıya sahip olabilmektedir. Ancak erkek para kazanan çalışan birisi olmak zorundadır (Fine, 2011).

Gerçek bir işe sahip olmadığından dolayı damgalanmak bireyin onurunu ve gururunu elinden almaktadır. 21. yüzyılda dahi bakıldığında bir erkeğin kadına bağlı kalması küçük düşürücü bir durum olarak değerlendirilmekte ve bir erkeğin değerini iş sahibi olması ortaya koymaktadır. Bunun olmaması durumunda da birey kendisini değersiz hissetmektedir. Güç ve başarıya dayalı toplumsal cinsiyet için güçsüz ve başarısız olmak utanç verici bir durum olarak değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle bir iş sahibi olmak günümüzde faturaları ödemenin çok daha fazlasını ifade etmektedir. Bireyin kimliğinin bir parçası haline gelmiştir. Bireylere toplum içerisinde artık isimlerinden sonra en çok sorulan ikinci soru işine yönelik olmaktadır. İşsizlik damgası taşımak stres, mutsuzluk, ruh sağlığı problemleri, utanç, daha düşük hayat tatmini, daha düşük fiziksel sağlık ve öz saygının kaybı gibi birçok olumsuzluklarla bireyi baş başa bırakmaktadır (Dursun, 2012). Sonuç olarak işsizlik

damgasının insanların itibarını ve kendisine olan saygısını yitirmesine neden olan sosyal bir felaket olduğu söylenebilir.

1.1.4.3.5.2.6. Yaş Farklılığına (Yaşlılığa) Yönelik Damgalama

Yaşlılık veya yaşa bağlı farklılık konusu gün geçtikçe önemli bir olgu haline gelmektedir. İnsanlar iş yerlerinde, toplu taşıma araçlarında ve sosyal hayatın birçok bölümünde yaşa bağlı farklılıklarından dolayı damgalanmaya maruz kalmaktadır. Bazıları yaşlı bazıları genç ve bazıları çocuk oldukları için bu durumu yaşamaktadır.

Birçok insana göre gençler; sorumsuz, apolitik, yaşlılara karşı saygısız ve akılları hep havada olarak görülmektedir. Bu nedenle kendileri hakkında kararlar alınırken ve kurallar konulurken onların rızalarına ve onaylarına başvurulmamaktadır. Onların okula devam etmesiyle ilgili kurallar, cinsel davranışlarına ilişkin kurallar ve onları ilgilendiren diğer bazı kurallar onların sorunları dikkate alınmadan başkaları tarafından oluşturulmaktadır. Bu kuralları oluşturanlar gençlerden daha yaşlı ve daha düzenli hayatlara sahip yetişkin kişilerden oluşmaktadır. Tüm bunlara neden olan gençlerin kendi hayatları hakkında karar alacak sorumluluğa ve sağduyuya sahip olmadığı düşüncesidir. Başka bir ifadeyle genç damgası taşımalarıdır (Becker, 2013). Genç damgası yiyen bireyin genelde fikirleri önemsenmemektedir. Bu birey deneyimsizlik ve yetersizlik önyargılarıyla sürekli baş başa kalmaktadır (Buz, 2015). Yaşından dolayı damga yiyenler arasında gençlerin durumu her ne kadar sıkıntılı ve zor görünse de bu durumdan en çok mağdur olanlar yaşlı olan bireylerdir.

2012 yılında 60 yaş üstü bireylerin sayısı 809 milyon ve dünyanın toplam nüfusunun %11ini oluştururken 2030 yılı için bu oran 1.375 milyon ve toplam dünya nüfusunun %16sı olarak tahmin edilmektedir. Yine 2030 yılı için 60 yaş üstü insanların sayısının 10 yaş altı bireylerden daha fazla olacağı tahmin edilmektedir. Her yeni doğan 4 bebekten 3ü 60 yaşına ve 1/3ü 80 yaşına kadar yaşamaktadır. 2045-2050 projeksiyonları yaklaşık her yeni doğan 8 bebekten 7sinin 60 yaşına kadar ve yarısından fazlasının da 80 yaşına kadar yaşayacağını göstermektedir (Akt. Buz, 2015).

Bu veriler göstermektedir ki dünya nüfusunda yaşlıların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum yaşından dolayı damgaya maruz kalma ihtimali olanlar arasında yaşlıları ön plana çıkarmaktadır.

Yaşlılık damgası yiyen birey üretime katkı sağlayamayan birisi olarak görülmektedir. Bundan dolayı yaşlı bireyler toplumsal olarak sosyal ve ekonomik birer yük olarak algılanmaktadır (Buz, 2015). Her ne kadar geleneksel toplumlarda yaşlılar birikim sahibi, lider, eğitilmiş ve deneyimlerinden yararlanılması gereken bireyler olarak algılansa da günümüz modern toplumlarında bu durumun çokta dikkate alınmadığı görülmektedir. Daha çok yaşlılar ekonomik bir yük ve yardıma muhtaç tüketiciler olarak algılanmaktadır (Hogg ve Vaughan, 2011). Bunun yanında geniş ailelerin bulunmadığı modern toplumlarda yaşlılar kendine yetmeyen, bağımlı, zayıf, ömrünün geri kalanını evinde sıcak bir yerde geçirmesi gereken kişiler olarak algılanmaktadır. Bu durum genel olarak dört başlık altında değerlendirilebilir.

Bağımlı ve bakıma muhtaç olarak algılanma: İnsanlar belli yaştan sonra bağımlı, bakıma muhtaç, sağlıksız ve ilgilenilmesi gereken kişiler olarak görülmektedir. Ancak bu durum çoğu zaman doğruyu yansıtmamaktadır. Çünkü 60-70 yaşını aşmış hala aktif ve sağlıklı olan birçok bireyin var olduğu bilinmektedir (Çayır, 2013).

Muhatap almama: Yaşlılar genelde yaşları ilerledikçe çevrelerinden çocukmuş muamelesi görmektedir. Tabii ki bu durum yetişkin insanlar için aşağılayıcı bir durum olarak algılanmaktadır (Çayır, 2013).

Sosyal hayattan dışlama: Yaşlı insanlar yaşları ilerledikçe sosyal hayata katılmakta güçlük yaşamaktadır. Onlar için ayarlanan toplu taşıma araçları da olmayınca sosyal aktivitelere katılmaları güçleşmektedir. Buna çevrenin de yaşlılık algısı ve baskısı eklenince sosyal hayattan ister istemez dışlanmaktadır. Ayrıca onların istediği kıyafeti giyme konusunda ve yeniden evlenme konusunda çevreleri tarafından onay alamamaları da onların sosyal hayattan kopmalarında etkilidir (Çayır, 2013).

İstismar etme: Yaşlı insanların fiziksel, maddi ve cinsel olarak birçok yönden zarara uğratıldıkları görülmektedir. Miras paylaşımı konusunda yapılan baskılar, parası için yapılan evlilikler buna örnek olarak gösterilmektedir (Çayır, 2013). İnsanların yaşları ilerledikçe hareketlerinin yavaşlaması, algılama yetilerinin yavaşlaması gibi durumlar onları kendilerinden daha düşük yaşta olanlara göre farklı kılabilmektedir. Ancak bu onların bu farklılıklarından dolayı damgalanmalarına ve eşitsizliğe uğramalarına gerekçe oluşturmamalıdır (Göregenli, 2013).

1.1.4.3.5.2.7. Mental Bozukluğa Yönelik Damgalama

Mental bozukluk denildiğinde akla ilk olarak zekâ geriliğinden kaynaklanan ruhsal sağlık sorunları gelmektedir. Ancak bağımlılık, kültürel yoksunluk ve ağır travma gibi nedenlerden kaynaklı olarak ortaya çıkan birden fazla mental bozukluktan bahsedilmektedir. Bunların bazıları depresyon, bipolar bozukluk, şizofreni, travma sonrası stres bozukluğu, demas ve alkol bağımlılığı olarak karşımıza çıkmaktadır (Akt: Oral ve Tuncay, 2012).

Toplumda mental bozukluğa sahip bireyler için genel bir tanımlamanın bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Yapılan tanımlamalar önyargıya bağlı olarak farklılık göstermektedir. Tanımlardan en çok kullanılanların ise “deli ve dengesiz” damgaları olduğu görülmektedir (Overton ve Medina, 2008). Mental bozukluğu olan bireylere yönelik olumsuz tutumların ve davranışların temelinde de onların deli ve dengesiz olarak damgalanması yatmaktadır.

Mental bozukluklara sahip bireylerin damgalanması yeni bir durum değildir. Yüzyıllardır mental sorunları bulunan insanlara korku ve şüphe ile yaklaşılmıştır. 16. ve 17. yüzyılda Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da birçok kadın ruhsal sorun yaşadığı ve acı çektiği gerekçesiyle “*cadı*” denilerek yakılmıştır. 19. yüzyılda ise bu kişileri toplumdan uzak tutmak için akıl hastaneleri ve tımarhanelerin inşa edildiği görülmektedir (Countering the Stigmatisation and Discrimination of People with Mental Health Problems in Europe, 2010).

Günümüzde ise mental sağlık sorunları olan insanların damgalanması, günlük hayattan dışlanmaya, hizmetlere ve servislere erişimin engellenmesine ve onlara karşı adil olmayan şekilde davranışlara yol açmaktadır. Bu bireylerin kişiler arası ilişkilerde, evde ve okulda çalışmak için gerekli fonksiyonlara sahip olmadığı düşünülmektedir. Tüm bunlar kişinin günlük yaşamı için gerekli görevleri yerine getirmesini engellemektedir (Overton ve Medina, 2008).

Mental sağlık sorunu olan bireylere yönelik negatif tavırlar bireylere yoğun bir şekilde hayatın erken dönemlerinde yerleştirilmektedir. Örneğin; çocuklar “deli, kaçık” karakterli televizyon programlarına maruz bırakılmakta ve bu karakterler eğlencenin, alay edilmenin ve korkunun öznesi haline getirilmektedir (Countering the Stigmatisation and Discrimination of People with Mental Health Problems in Europe, 2010).

Mental sağlık sorunu bulunan bireylere yönelik yaklaşımlara olumsuz kalıpyargılar yön verilmektedir. Bu soruna sahip bireylerin sıklıkla tuhaf bir görünümde olduğu ve garip davrandığı düşünülmektedir. Topluma katkıları kapsamlı bir şekilde incelenmeksizin bu kişiler yalnızca sağlık problemleri üzerinden damgalanmakta, değersiz ve yeteneksiz olarak görülmektedir. Ayrıca şiddet eğilimli ve suç işleme potansiyeline sahip oldukları düşünülmektedir. Başka bir ifadeyle toplumda tehlikenin simgesi olarak algılanmaktadır. Mental sağlık problemleri nedeniyle damgalanan birey için bu yanlış algılar tehlikeli bir şekilde sosyal mesafenin açılmasına neden olmaktadır. Korku ve şüpheye bağlı olarak bu kişiler ile ilişki kurmakta gönülsüzlük yaşanması, onların toplumdan dışlanmasına ve ayrımcılığa uğramasına yol açmaktadır (Overton ve Medina, 2008).

1.1.4.3.5.2.8. Engelliliğe Yönelik Damgalama

Farklılıklar söz konusu olduğunda ilk akla gelen her zaman inanç, ırk, ten rengi, cinsiyete yönelik farklılıklar olmaktadır. Ancak son zamanlarda engellilik de bir farklılık olarak kabul edilmekte ve insanlar bundan dolayı damgalanmaktadır.

Farklılığın birey ve toplumlar açısından en korku verici ve yadırganan deneyimini engelliler yaşamaktadır (Topçuoğlu, 2014). Bir sakatlık ya da kronik sağlık problemine sahip olmak fiziksel şikâyetten daha fazlasını ifade etmektedir. Bireyin fiziksel farklılığından dolayı yemiş olduğu damga beraberinde birçok sosyal, ekonomik ve psikolojik problemi beraberinde getirmektedir. Birey ve çevresi bu problemlerle mücadele ederken gerçekten zorlanmaktadır. Toplumda var olan normal anlayışına uymayan her fiziksel farklılık damgalanmaktadır. Engellilere yönelik bu damgalama hemen hemen her toplumda bulunan sosyal bir problemi işaret etmektedir. Engelli bireyin yemiş olduğu bu damga ayrıca bireyin çevresine de yayılmakta ve toplum tarafından onlarda damgalanmaktadır. Goffman (2014), daha önce de belirtildiği üzere bu damgayı *fahri damga* olarak adlandırmaktadır. Fiziksel farklılıklarından dolayı bireyleri damgalamanın birçok nedeni bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında öne çıkan iki durum vardır.

Birincisi, *hastalıktan kaçınma* eski dönemlerde damganın fonksiyonları arasında gösterilmektedir. Damganın bu fonksiyonu, hasta ve engelli bireylerde var olan fiziksel farklılıkları, salgın ya da bulaşıcı bir hastalığın işareti ya da tanrının bir laneti olarak anlatmaktadır. Böylelikle toplumda damgaya sahip bireylerden uzak durulduğunda hastalıktan ve büyüden etkilenilmeyeceği inancı oluşturmaktadır (Bos ve ark., 2013). Bu durumun damgalamayı meşrulaştırma yöntemi olduğu söylenebilir. Çünkü güvenli ve hastalıklardan uzak bir toplum oluşturma çözümü olarak damgalamaya önemli bir fonksiyon yüklenmektedir. Ancak engellilik modellerinden geleneksel model kapsamında ele alınan bu durum toplumda fiziksel farklılığı bulunanlara yönelik kaçınmayla başlayıp toplumsal izolasyona kadar varan sürecin başlangıcını oluşturmaktadır (Arıkan, 2002).

Modern toplumlarda bilimin ilerlemesiyle birlikte fiziksel farklılıkların ya da hastalıkların asıl nedeni ortaya konulmaktadır. İnsanları etkileyecek salgın ve bulaşıcı hastalıklar da o hastalığa yakalananlar da karantinaya alınmaktadır. Eski dönemlerdeki gibi fiziksel farklılığı olanlardan kaçınmak için ortada çok fazla neden bulunmamaktadır. Ancak günümüzde hala otizm ya da epilepsi gibi rahatsızlıkların ve diğer fiziksel farklılıkların bulaşıcı olmadığını ve herhangi bir tehdit taşımadığını

anlatırken yetkililer zorlanmaktadır. Bunun böyle olmasında engelliliğe yaklaşım modellerinden tıbbi modelin etkisi fazladır çünkü tıbbi model fiziksel farklılığın bir hastalık olarak algılanmasında etkili olmuştur (Arıkan, 2002). İnsanlar hala tekerlekli sandalyede oturan birisini gördüğünde kuşku ile yaklaşmakta ve uzak durmaktadır (Stringer ve ark., 2004). Bu kuşku duyma, güvenmeme ve korkma gibi olumsuz algılar engellilerin damgalanmasında etkili olmaktadır (Akt: Aslan ve Şeker, 2011). Hala toplumdaki birçok birey fiziksel olarak engeli bulunan bireylerden korkmakta, çekinmekte ve onlarla nasıl iletişime gireceğini bilmemektedir. Farklılıklar hakkındaki korku ve bilgisizlik onların damgalanmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkincisi, toplumda bulunan *estetik görünüm* kaygısıdır. Fiziksel görünümü estetik bulunmayan bireyler toplumda itici olarak değerlendirilmekte ve bu nedenle damgalanabilmektedir. Bu durum fiziksel farklılığı bulunan bireylerin geri planda bulundurulmasına neden olmaktadır. Çalışma yaşamında onlar her zaman görünmeyen konumlarda çalıştırılmaktadır. Fiziksel görünümeleri ileri sürülerek kamu ve özel sektör içerisinde ilerleyişleri engellenmekte ve hak ettikleri makamlara estetik görünüm kaygısı nedeniyle getirilmemektedirler (Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması, 2010). Yapılan birçok yasal düzenlemeye ve alınan idari tedbire rağmen engelli bireyler farklılıklarından dolayı dışlanan, acınılan, alay edilen, itici ve kabul edilmeyen olarak görülmektedir (Aslan ve Şeker, 2011).

1.1.4.3.5.3. Damgalamanın Sonuçları

1.1.4.3.5.3.1. Mikro

Damganın sonuçlarından en fazla etkilenenler şüphesiz damgaya sahip bireylerdir. Birey damga sonucunda sosyal, ekonomik ve psikolojik birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar onların sosyalleşme sürecini, gündelik hayat pratiklerini ve toplumsal ilişkilerini olumsuz olarak etkilemektedir.

Gündelik ilişkiler kurmakta zorlanan ve olumlu sonuçlar alamayan damgalı birey kendini geri çekme eğiliminde bulunmaktadır. Böylece şüpheli, bunalımlı ve endişeli hale bürünmektedir. Toplumdaki bireylere karşı sürekli bir güvensizlik içinde bulunmaktadır; çünkü karşılaştığı yabancıların onu damgasından dolayı toplumda hangi kategoriye yerleştireceğini bilememektedir. Ayrıca damgalanmış birey toplum içerisinde sürekli bir denetim ve gözetim altında tutulduğu hissine kapılmaktadır. Bu nedenle kendi davranışlarını daima kontrol altında tutmaktadır; çünkü yapmayı başardığı en küçük şeyin damgasından dolayı övgü göreceğini yine yapmayı başaramadığı en küçük şeyin de damgasının bir dışı vurumu olarak algılanacağını düşünmektedir (Goffman, 2014). Genel olarak birey damgalanma sonucunda moral bozukluğu, benlik saygısında azalma, sosyal uyumda bozulma, işsizlik ve ekonomik zayıflık, sosyal çevrede daralma gibi pek çok sayıda olumsuzlukla karşı karşıya kalmaktadır. Birey tüm bu sonuçlardan dolayı damgaya yönelik bazı tepkiler vermektedir.

Goffman (2014)'a göre bireyin verdiği tepkilerden bazıları şunlardır;

- ✓ Birey damgaya neden olan farklılığının somut nedenini düzeltme yoluna gidebilmektedir. Engelli birisinin cerrahi müdahale ile durumunu düzeltme yoluna gitmesi buna örnek gösterilebilir.
- ✓ Damgalı birey kendisi gibi aynı nedenlerden damga yemiş bireylerden bir konuda yetkinleşerek durumunu diğerlerine oranla düzeltme yoluna gidebilmektedir.
- ✓ Damgalanmış birey damgasını sosyal hayattaki tüm yetersizliklerinin, tatminsizliklerinin, başarısızlıklarının ve yaşadığı tüm zorlukların bir çıkış noktası olarak görebilmektedir. Ve zamanla bu duruma bağımlı hale gelebilmektedir. Böyle bir durumda damgasına dayanarak yaşamına devam eden bireyin damgasının herhangi bir nedenle ortadan kalkması durumunda sosyal yaşamında bocaladığı görülmektedir. Birey bunun sonucunda normal olarak görülen kişiler için de hayatın hiç de kolay olmadığını deneyimleyecektir.

- ✓ Damgalanmış kişi içinde bulunduğu durumu gizli bir ilahi imtihanın işareti olarak görebilmektedir. Acının, inanışına ve yaşayışına anlam kattığını düşünmektedir. Görme engelli birinin ben tanrı tarafından seçilmiş biriyim demesi buna örnek gösterilebilir.
- ✓ Damga sonucunda bireyin verdiği diğer bir tepki de “normal” olmanın sınırlarını yeniden belirleme yoluna gitmesidir. “Her insan bir engelli adaydır” sloganı bu tepki kapsamında ele alınabilir. Sağlıklı zihinler ve sağlıklı bedenler bir gün sakatlanabilme ihtimaline sahiptir. Ayrıca etrafta normalim diye gezenlerin gerçekten duyuyor veya geziyor olması bunları gerçekten yapabildikleri anlamına gelmemektedir.

Damgalanma bireyin sancılı bir sosyalleşme süreci geçirmesine neden olmaktadır (Slattery, 2007). Goffman (2014), damgalanma sonucunda bireyin iki sosyalleşme aşamasından geçtiğini bu iki aşamanın da birbirini etkileyen ve takip eden dört örüntüyü ortaya çıkardığını belirtmektedir. *İlk aşamada* damgalı birey normallerin ona karşı olan bakış açılarını öğrenmekte ve bunları içselleştirmektedir. Bu aşamada birey taşıdığı damganın nasıl bir şey olduğunu çevresinden aldığı tepkilerle öğrenmektedir. *İkinci aşama*, birey taşıdığı damganın artık tam olarak ne olduğunu ayrıntılı bir şekilde öğrenmiş ve onun beraberinde getirdiği sonuçları görmüştür. Bu iki aşamanın ortaya çıkardığı dört örüntü ise şu şekildedir;

Bir damgaya doğuştan sahip olup bu durumun dezavantajlarıyla sosyalleşen ancak bu sırada hiçbir zaman yerine getiremeyeceği normları da öğrenmeye ve içselleştirmeye devam eden damgalılar ilk örüntüyü oluşturmaktadır”. “Örneğin yetim biri; bir aileden yoksun olmanın ne demek olduğunu daha henüz öğrenmeye başlamışken çocukların doğal olarak ve normalde bir ailesinin olduğunu öğrenir. Daha sonrasında, yaşamının ilk on altı yılını yetimhanede geçirmesine rağmen yine de oğluna nasıl babalık yapacağını doğal olarak bildiği yönünde bir hissiyata sahip olabilmektedir (Goffman, 2014).

İkinci örüntü, aile ve çevresinin damgalı birey için himaye edici ve koruyucu bir özellik taşıma kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Doğuştan damgalı bir çocuk ailesinin ve yakın çevresinin damga konusunda ona ulaşabilecek bilgileri denetim altında

tutmaktadır. Çocuğu değersizleştirebilecek ve özsaygısını kaybetmesine neden olabilecek her türlü bilgi bu koruma duvarına takılmaktadır. Dışardan gelebilecek olumlu her bilgi ise içeri alınmaktadır. Bu yaklaşım aslında çocuğun damgasıyla yüzleşmesinin önüne geçmektedir. Çünkü çocuk bir gün mutlaka bu koruma duvarının dışına çıkacak ve damgasıyla karşılaşacaktır. İşte o an çocuk tüm hayatını yeni baştan damgasına göre şekillendirmek zorunda kalacaktır (Goffman, 2014).

Çocuk koruma duvarı dışında damgasıyla ilk olarak okula başladığı zaman yüzleşmektedir. Damgasından dolayı sataşmalar, alay edilmeler, dışlanmalar ve kavgalar ilk gün olmasa da sonraki gelen günlerde yaşanacaktır. Damgası ne kadar belirgin ve etkili ise kendi gibi olanlarla bir araya getirilme ve özel okullara yönlendirilme ihtimali o kadar artacaktır. Bu durumla çocuk ani bir şekilde yüzleşmek zorunda kalacak ve ona sürekli kendisi gibi olanlarla birlikte olursa daha rahat edeceği nasihatleriyle karşılaşacaktır. Ve çocuk aslında bugüne kadar kendine yakın olan insanların aslında kendine hiç de yakın olmadığını öğrenecektir. Asıl yerinin kendisiyle aynı damgaya sahip kişiler olduğunu düşünecektir. Eğer bu durum okul döneminde karşısına çıkmasa bile birey aşk ve iş hayatında bu acı gerçekte yüzleşmektedir (Goffman, 2014).

Hayatının ilerleyen dönemlerinde damga ile yüzleşen ve her an gözden düşürülme ihtimali olduğunu öğrenen birey **üçüncü örüntüyü** oluşturmaktadır. Bu durumdaki birey geçmiş yaşantılarını köklü bir şekilde gözden geçirmektedir. Gözden düşürülmeden ya da herhangi bir damgası bulunmadan önce damgalılar hakkındaki düşünceleri onu zorlayacaktır. Çünkü damgalılar hakkındaki önceki düşüncesi şuan içinde bulunduğu durumu açıklarken düşüncelerini baskı altına almaktadır. Bu durum kendini reddetmeye kadar uzanmaktadır. Örneğin; damgalı bir etnik kimliğe sahip olduğunu ancak yetişkinlik döneminde öğrenenle sonradan fiziksel bir engele sahip olan kişi buna örnek gösterilebilir (Goffman, 2014).

Dördüncü örüntü, aniden bir damga sahibi olan veya var olan damgasını sonradan öğrenenlerin, damgadan önce sosyalleştiği eski çevresinden huzursuzluk duymasını anlatmaktadır. Yaşamının geri kalanını damgalı yeni bir benlikle

sürdürmek zorunda kalan birey daha önceki arkadaş ve akraba çevresinden huzursuzluk duymaktadır. Çünkü damgalı benliği ile sosyalleştiği yeni çevresi onu damgalı hali ile tanırken, eski çevresi onun damgalı olmadan önceki halinden de haberdardır. Bundan dolayı eski çevresinin ona göstermiş olduğu tutum ve davranışlar eski benliğinden hareketle şekillenecektir. Başka bir ifadeyle eski çevresi bireyin yeni haliyle eski hali arasında kıyaslama yapabilme imkânına sahiptir. Bu durum bireyde eski çevresinin ona karşı acıma ve merhamet duygusuyla hareket ettikleri düşüncesini uyandırmaktadır. Bu nedenle birey yeni ilişkiler içerisine girmek isteyecektir. Çünkü yeni çevresinin onu olduğu gibi kabul edeceği düşüncesindedir (Goffma, 2014). Damgalı bireylerin damgaya verdiği tepkiler bunlarla sınırlı kalmamaktadır.

Birey damganın etkisini azaltmak için geliştirdiği farklı stratejilerde bulunmaktadır. Bunlardan birisi bireyin var olan damgası ile küçük yollu şakalar yapmasıdır (Newman, 2013). Diğer ise, damganın görünür olması veya olmaması durumuna göre verilen tepkidir. Damganın görünür olmadığı durumlarda (eşinsel olma, farklı etnik kökenden olma gibi), kişiler kendilerini gizleyip ikili bir hayat sürmek zorunda kalabilmektedirler. Ancak damganın görünür olduğu durumlarda(başörtülü, engelli olma gibi), kişiler statü kazanma mücadelesi vermektedir (Çayır, 2013).

Goffman ayrıca damgalanma sonucunda bireyin iki türlü ikilem yaşadığını belirtmektedir. Bunlardan **birincisini**; damgalı birey kendisiyle aynı damgaya sahip veya kendinden farklı bir damgaya sahip kişilerin damgasının ne derece görünür ve rahatsızlık verici olduğunu değerlendirirken yaşamaktadır. Eğer kendinden daha fazla görünür ve rahatsızlık verici bir damgaya sahipse “normallerin” kendine takındığı tavrı, o da karşısındakine takınmaktadır. Başka bir ifadeyle damgalı bireyin damga sahibi olan diğer bireylere karşı takındığı tavır diğerlerinin taşıdığı damganın türüne, damganın görünürlük ve rahatsızlık vericilik düzeyine göre değişmektedir. Kendini onların karşısında normal olarak görmektedir. **İkincisini** ise; toplumsal ilişkiler ve birliktelikler noktasında yaşamaktadır. Damgalı birey kendine eş, arkadaş sevgili seçiminde acaba kendi grubumdan mı tercihte bulunsam yoksa grup dışından mı diye ikilem yaşamaktadır (Goffman, 2015). Bireyin yaşadığı ikilemlerden

birincisini kendi benlik saygısını korumak ve yükseltmek adına yaşamaktayken ikincisini ise damga ile yüzleşme ihtimalinden dolayı yaşamaktadır.

1.1.4.3.5.3.2. Mezzo

Damga, sonuçları ile bireyin ilişkide olduğu çevresini ve ailesini de etkilemektedir. Araştırmalar damgalanmış bireyle ilişkide olan bireylerin (aile, eş, sevgili, arkadaş gibi) sadece bu ilişkilerinden dolayı değersizleştirildiğini, dışlandığını ve damgalandığını ortaya koymaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi Goffman (2014), bu durumu çalışmasında “*fahri damga*” olarak tanımlamaktadır. Ona göre, *fahri damga*, damgalanmış bireyin ilişkide olduğu çevresine yönelik bir damgayı ifade etmektedir. Damga sadece bireyi etkilememekte bireyin yakın çevresine yayılmakta ve onları da olumsuz şekilde etkilemektedir. Goffman bu etkiyi şöyle anlatmaktadır;

Fahri damgaya sahip kişiler, toplumun damgalı bireye tabi kıldığı kişilerden oluşmaktadır. Örneğin; akıl hastasının vefalı eşi, eski bir hükümlünün kızı, sakat birinin ebeveyni, kör birinin arkadaşı, bir celladın ailesi. Bu kişilerin hepsi, yakınları olan damgalı bireyin itibarsızlığının bir kısmını onunla paylaşmaya mahkûmdur (Goffman, 2014).

Anlaşılabacağı üzere damga farklılığı bulunan bireyleri etkilediği kadar bu bireylerin ailesini ve çevresini de etkilemektedir.

Damgalanmış bireyin ailesi çoğu zaman çevrenin de baskısıyla bireyin içinde bulunduğu olumsuz durumdan kendisini sorumlu tutmakta ve suçlamaktadır. Aile ve çevre ailede bulunan bir eksiklikten ya da kusurdan dolayı bireyin bu duruma geldiğini düşünmektedir. Bu nedenle toplum, farklılığı bulunan bireyin ailesinden bu farklılığı yadıkları düşüncesiyle uzak durmakta ve kaçmaktadır. Örneğin; mental bir rahatsızlığı bulunan bireyin yakınlarıyla akrabalık kurmak istememekte ve bu insanlar önyargıya ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Bos, 2013).

Sonuç olarak damganın, damgalı bireyin yakınında bulunanlara sıçrama ihtimali damgalı bireylerle ilişki kurmak konusunda insanları etkilemekte ve insanlar bu nedenle damgalı kişilerden kaçınmaktadır (Goffman, 2014). Bu durum damgalı bireye her an terk edilme korkusu yaşatmaktadır.

1.1.4.3.5.3.3. Makro

Farklılıklara verilen tepkiler zamana ve mekâna göre çeşitlilik göstermektedir. Örneğin; Müslüman ve geleneksel bir toplumda farklı cinsel yönelime verilen tepki ile bu duruma Batı toplumlarında verilen tepki arasında fark bulunmaktadır. Yine ortaçağda kadına yönelik verilen tepki ile günümüzde verilen tepki arasında fark bulunmaktadır. Başka bir örnek vermek gerekirse; Eski Maya Uygarlığında şaşılığın değer verilen bir durum olmasından dolayı, aileler çocuklarının şaşı doğmasını istemekte ve bundan gurur duymaktadır (Newman, 2013). Ancak toplumların damgaya yönelik verdikleri tepki olumlu veya olumsuz anlamda ne kadar farklılık gösterirse gösterebilir sağlıklı ve güçlü bir toplumsal yapıya sahip olmak için onu oluşturan bireylerin ve bireylerin içinde bulunduğu ailelerin korunması ve her türlü ihtiyacının giderilmesi gerekmektedir. Bu anlamda toplumun bir bütün olarak düşünülmesi ve farklılığı bulunanlara yönelik olumsuz tutum ve davranışların önüne geçilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Duyan ve ark., 2008).

Bireyler günlük hayat içerisinde yaşamlarını sürdürmek adına gerekli olan ekonomik, sosyal ve psikolojik her türlü ihtiyacını içinde bulunduğu toplumdan karşılamaktadır. Toplumda bireyin dâhil olduğu tüm örgütsel yapıların onun inancına, etnik yapısına, cinsiyetine ve var olan herhangi bir farklılığına bakmaksızın tüm ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir. Bunu yaparken de belirli değerler ve teknikler çerçevesinde bunu yerine getirmesi gerekmektedir. Demokrasi, saygı, sevgi ve adalet değerler kısmını oluştururken, farklılığı bulunanlara yaklaşım ve iletişim şekilleri, onları anlayabilme ve onların dünyasına girebilme de teknik kısmı oluşturmaktadır (Duyan ve ark., 2008). Ancak mesele şu ki toplumlar ve toplumlarda bulunan

insanlar farklı olanlardan ve damgalanmış olanlardan rahatsız olmaktadır. Bu durum toplumsal birlikteliği, bütünlüğü ve sosyal etkileşimi zorlaştırmaktadır.

Toplum tarafından damgalanmış birey bunun sonucunda kendisini dışlanmış, reddedilmiş hissetmekte ve sadece fiziksel özelliklerinden ya da davranışlarından dolayı yabancılaştırıldığını düşünmektedir. Toplumsal örgütler içerisinde ihtiyaçlarına cevap bulamamak beraberinde umutsuzluğu, nefreti ve utancı getirmektedir. Bireyler artık kendisinden ve çevresinden nefret etmekte, damganın verdiği utançla baş etmek durumundadır. Farklılığını, yaşam tarzını ve anormalliğini topluma kabul ettirme mücadelesinde başarısız olan birey çözümü kendine benzeyenlerle beraber olmakta aramaktadır. Bu beraberlik bir hak arama ve varlığını kabul ettirme mücadelesine dönüşebilmektedir (Slatter, 2007). Çünkü toplum içerisinde üretilen tüm hizmetler öncelikle “normal” olarak kabul edilen bireyler için var edilmektedir. “farklı” olarak kabul edilenler için ise sonra yaparız denilmektedir. Bu şekilde “farklı” olarak nitelendirilen kişiler dışlanmakta sonrasında ise onları topluma kazandırmak, dâhil etmek için çözüm yolları ve politikalar aranmaktadır (Karataş, 2002).

1.1.4.3.5.4. Damgalama ve Sosyal Hizmet

Farklılıkların daha konuşulur olduğu ve çeşitliliğin giderek arttığı dünyada sosyal hizmet mesleğinin, özneliğe saygı duyan, farklılıkları destekleyen ve güçlendirmeye çalışan, sosyal adaleti gerçekleştirmeye çalışan bir yapıya sahip olması gerektiği vurgusu yapılmaktadır (Özgür, 2010). Sosyal hizmet uzmanlarının farklılıklar karşısında damgalama ve ön yargıyla hareket etmemesi, toplumsal ve sosyal koşulları her zaman göz önünde bulundurması gerekmektedir. Çünkü farklılığı bulunan müracaatçıları damgalayarak onlara utanç, kıskançlık ve tikslenme gibi duygularla yaklaşmak, sosyal hizmet uzmanının müracaatçılara yönelik uygun yargıda bulunmasını engellemektedir (Öztürk, 2009).

Sosyal hizmet uzmanlarının farklılıkları sadece bireydeki mevcut biyolojik ya da hormonal nedenlere dayalı bir bozukluğa bağlamaması gerekmektedir. Toplumun

ve çevrenin etkisini göz önünde bulunduran bir yaklaşıma sahip olması gerekmektedir. Sosyal hizmet meslek etiğini göz önünde bulundurarak bireyi, içinde bulunduğu toplumsal dünyanın şekillendirdiğini göz ardı etmemesi gerekmektedir. Tıbbi modelin etkisinde kalarak çevrenin etkisini ihmal etmemelidir. Her koşulda sosyal hizmet uzmanları farklılıkların, kişisel eğilimlerle toplumsal ilişkilerin ve deneyimlerin bir bileşkesinden oluştuğunu bilmesi gerekmektedir (Arıkan, 1986).

Sosyal hizmet uzmanları müracaatçıların güçlü ve zayıf yanlarını, uygun olan veya olmayan yönlerinin insan varlığına yakışan saygınlıklarıyla ve içtenlikleriyle kabul etmeleri gerekmektedir. Tabii ki bu durum olumsuzlukların onaylanması şeklinde düşünülmemeli toplumsal olarak kabul görmeyen düşünce, tutum ve davranışlara sahip olanlar ya da uzmanın değerlerine ters düşen kişiler bağlamında düşünülmemelidir (Öztürk, 2009).

Sosyal hizmet uzmanları farklılıkları bulunan bireyleri gruplara ayırmamalı, ayırım yapmamalı ya da onları normalleştirme çabasına ve aynılaştırma çabasına girmemelidir. Sosyal hizmet mesleğinin bireylerdeki öznellik ve farklılıkları kabul etmesi ya da onlara karşı duyarlı olmasının yanında bu farklılıkları bir zenginlik olarak doğrudan ya da dolaylı yoldan aktif bir şekilde ele almasının daha etkili ve insancıl olacağı düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle sosyal hizmetin tektipleştirici bakış açısı yerine anlamayı odak haline getirmesi gereklidir (Özgür, 2010).

Sosyal hizmet mesleği farklılığa ilişkin yaklaşımını etik ilkelerinde açık bir şekilde belirtmektedir. Buna göre sosyal hizmet mesleği "sosyal farklılığın doğasını ve (ırksal, etnik, ulusal kimlik, renk, cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, medeni durum, politik inanç, din ve zihinsel ya da fiziksel özürülükten kaynaklı) baskı durumlarını anlamaya çalışmalıdır" (NASW,1999). Sosyal hizmet mesleğinin ve sosyal hizmet uzmanlarının farklılıklara yönelik yaklaşımlarının anlatılanlar kapsamında şekillene bilmesi de mesleğe ilişkin değer, bilgi ve beceri boyutlarına hâkimiyeti gerektirmektedir.

1.1.4.3.5.4.1. Değer

Sosyal hizmet mesleği ve mesleki uygulamalar belirli değerler çerçevesinde yürütülmektedir. Bu değerler mesleğin kontrol ve disipline edilmesinde, etik ihlallerin önüne geçilmesinde kullanılan etkili araçlar olarak görülmektedir. Temel değerler bağlamında; insana saygı, insanın değişme kapasitesi, müracaatçının kendi kararını kendisinin vermesi hakkı, müracaatçıların güçlendirilmesi, mesleki etik, mesleki bütünlük, insanların kendi potansiyellerini fark etmesi için olanaklar sağlamak, insanların temel gereksinimlerinin sağlanması, fırsat eşitliğinin sağlanması ve farklılığa saygı tartışılan konuları oluşturmaktadır (Duyan, 2012). Değer temeli görüldüğü gibi birçok farklı konu üzerinden tartışılmaktadır. Ancak genel olarak tüm bu konular *insan refahı*, *sosyal adalet* ve *bireysel onur* olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır (Duyan, 2012). Çalışma kapsamında ele alınan ve sosyal hizmet içinde önemli bir değer boyutu denilebilecek farklılıklar ve farklılıkların kabul edilmesi bu üç temel başlık altında değerlendirilmektedir.

Sosyal hizmet ırk, etnik köken, kültür, inanç, fiziksel ve entelektüel kapasite, cinsiyet, yaş, cinsel yönelim farklılığı gibi hayatın her alanından, pek çok farklılığı içinde barındırmakta ve insana dair eylemleri kapsamaktadır (Sheafor ve Horejsi, 2014). Bu yönüne bakılarak sosyal hizmet farklılıklar alanı olarak tanımlanmaktadır. Sosyal hizmetin değer boyutu farklılıkların nasıl anlaşılması gerektiği noktasında bir yol gösterici konumundadır (Özgür, 2009). Sosyal hizmet uzmanlarının farklılıklara duyarlı, ayrımcılığın, baskının, yoksulluğun ve sosyal adaletsizliğin her şekline son vermenin çabası içerisinde olması gerekmektedir. Özellikle bireysel onur kapsamında, ırk, etnik köken, cinsiyet, cinsel yönelim ve sosyo- ekonomik farklılıklar konusunda duyarlı olması ve ayrımcılık yapmaması gerektiği vurgulanmaktadır (Duyan, 2012).

Bireysel onur, düşünce ve tutumların kabul edilmesi ve saygı gösterilmesiyle yakından ilgilidir. Saygı duyma, özellikle bireyin kendi kararını kendisinin vermesi hakkına sahip çıkması açısından önem arz etmektedir. Bu ilke kapsamında bireyin kendini gerçekleştirme teşvik edilmekte potansiyeli en üst düzeye çıkarılmaktadır. Farklılık ise bireyde var olan potansiyel olarak görülmektedir. Bu düşünce

çerçevesinde de farklılıklara uzaktan bakmak veya hoş görmek yerine yakınlaşmak, dokunmak, etkileşime girmek sosyal hizmetin farklılığa bakış açısını oluşturmaktadır (Özgür, 2009).

Sosyal hizmet uzmanının, belirli bir perspektiften sıra dışı veya kabul edilemez gibi görünen davranışların, farklı yaşantılar göz önünde bulundurulduğunda kısmen uygun görülebileceğini değer temeli kapsamında göz önünde bulundurması gereklidir. Toplumdaki farklılıklara saygı duyması ve bu konuda hassasiyet göstermesi gerekmektedir. Bir grubun veya bir sınıfın içindeki bir bireyin bulunduğu grup ve sınıftan farklı tecrübeler yaşamış olabileceğini unutmaması gerekmektedir. Bu durumu dikkate alarak bireyin dış görünümüne, üyesi olduğu gruba, dâhil olduğu sınıfa bakarak çıkarımda ya da varsayımda bulunmaktan kaçınması gerekmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2014). Çünkü farklılığa saygı duymak ve hoşgörülü olmak genelleştirmelere veya klişelere dayalı karar vermenin önüne geçmektedir.

Sosyal hizmet uzmanları değer temeli kapsamında kendi değerlerinin ve müracaatçıların sahip oldukları değerlerin farkında olması ve onlar hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Kendi değerlerinin farkında olmak “*özfarkındalık*” olarak tanımlanmaktadır. *Özfarkındalık*; bireyin kendi değerleri ve başkalarına ilişkin önyargılarının farkındalığını anlamayı, farklılıkları kabul etmeyi, farklılıklarla rahat yaşamayı, kendi tutumlarını bilmeyi, kabul etmeyi ve toplumun farklılığa yönelik tutumları nasıl etkilediğinin farkındalığını kazanmayı içerir” (Özgür, 2009).

Özfarkındalık, sosyal hizmet uygulamalarında etik ihlallerin, baskıların ve uygun olmayan müdahalelerin önüne geçmektedir. Ayrıca değerler arasında uyumun sağlanması ya da belli durumlarda uyarlamaların yapılmasını kolaylaştırmaktadır. *Özfarkındalığa* sahip bir sosyal hizmet uzmanı bazı durumlarda kendi değerleri konusunda hassas davranmaması gerektiğinin bilincinde olup, gerektiğinde kendi değerlerini askıya alabilmesi gerekmektedir. Bu şekilde müracaatçıya uzmanın kendi değerlerini empoze etme ihtimali de ortadan kalkmış olacaktır (Sheafor ve Horejsi, 2014).

1.1.4.3.5.4.2. Bilgi

Sosyal hizmet uzmanlarının farklılığı görebilmesi, anlayabilmesi, kabul etmesi farklılıklara yönelik empati kurması ve saygı duyması için farklılığın bilgisine hakim olması gerekmektedir. Farklılığın bilgisine ise sosyal hizmetin bilgi temeli kapsamında ulaşılabilir. Farklılık bilgisi konusunda eksik kalınması çıkarımda bulunmayla başlayan, önyargı ve damgalanmaya kadar varabilen sürecin başlamasına yol açabilmektedir. Farklılığın ne olduğu, farklılığa nasıl müdahale edilebileceği, farklılığa yönelik hangi stratejilerin izleneceği ve farklılığa ilişkin teorilerin tümü farklılık bilgisinin birer parçasını oluşturmaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının bunu gerçekleştirme noktasında bilgiye sahip olma çabası içerisinde olması gerekmektedir.

Farklılığı bulunan birey, grup ve topluluklar sosyal hizmet alanında risk altındaki nüfusu oluşturmaktadır. Bu nüfus grupları içerisinde; geyler, lezbiyenler, yaş grupları, etnik köken, kültür, sınıf, inanç farklılığı bulunanlar, zihinsel ve fiziksel becerileriyle ayrılanlar yer almaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının tüm bunlar hakkında bilgiye ve iç görüye sahip olması gerekmektedir (Duyan, 2012). Kongar, sosyal hizmet mesleğinde bilginin birey, grup ve topluluk bazında değişimlerin yaratılması için kullanıldığını belirtmektedir (Kongar, 2007). Sosyal hizmet uzmanlarının sosyal hizmet tabanlı bir müdahale için önemli düzeyde akademik ve entelektüel bilgi temeline sahip olmaması ya da eksik olması durumunda ortaya çıkan sonuçların zarar vericiliği kaçınılmaz olmaktadır (Duyan, 2012). Diğer bir ifadeyle sosyal hizmette etkili bir müdahalenin yapılabilmesi için sağlam bir bilgi zeminine ihtiyaç duyulmaktadır (Yolcuoğlu, 2014).

Sosyal hizmet bilgi temeli; **kuramsal bilgi, olgusal bilgi ve uygulamaya dayalı bilgi** olmak üzere üç ana başlık altında ortaya konulmaktadır (Duyan, 2012). Farklılığın bilgisi de kuramsal bilgi, olgusal bilgi ve uygulamaya dayalı farklılık bilgisi olarak gruplandırılabilir. Farklılık konusunda bilgi sahibi olmak isteyen sosyal hizmet uzmanının bu üç başlık altındaki bilgilerin tamamına hâkim olması gerekmektedir.

Farklılığın kuramsal bilgisi içerisinde; farklılık hakkındaki sosyal teoriler, kültür bilgisi, tarih bilgisi, güncel gelişmelerin bilgisi dâhil edilmektedir. Farklılıkları bulunan birey, grup ve toplulukların tarihte yaşamış oldukları önemli olaylar ve bu olayların onlar üzerindeki etkilerini anlamadan onların neden bazı davranışları sergilediklerini anlamlandırmak güçleşmektedir. Bazı gruplar üzerinde uygulanan baskı, asimilasyon, ayrımcılık politikalarının neler olduğu bilgisine sahip olmak onlar hakkında doğru değerlendirmeler yapabilmeye ve sosyal hizmet müdahalesinde bulunabilmeye imkân sağlamaktadır. Farklılığı bulunan bireylerin hangi kültür içerisinde bulunduğu, bu kültür içerisindeki değer, inanç ve iletişim sistemlerinin ne olduğu bilgisine sahip olan sosyal hizmet uzmanı onları çevresi içerisinde değerlendirebilme imkânı bulmaktadır (Özgür, 2009). Özetlenecek olursa farklılıklara müdahale noktasında sosyal hizmet uzmanlarının ırk, etnik köken, kültür, sınıf, cinsiyet, cinsel yönelim, inanç, fiziksel ya da zihinsel beceri, yaş farklılığını kapsayacak bir içeriğe sahip bilgiye hâkim olması gerekmektedir (Zastrow, 2014).

Farklılığın olgusal bilgisi içerisinde; farklılıklara yönelik hukuk bilgisi, farklılığı bulunan bireylerin, grupların ve toplulukların yasal olan veya yasallaşmamış hakları bilgisi, mevzuat bilgisi, sosyal politika bilgisi, sistemler ve işlemler bilgisi, farklılığı bulunan birey, grup ve toplulukların sorunlarının ne olduğu bilgisi dâhil edilmektedir.

Farklılığın uygulamaya dayalı bilgisi içerisinde; farklılığı bulunanlarla çalışan uygulayıcıların, bakım vericilerin edindiği yaşam deneyimlerinden edindikleri kişisel bilgiler dahil edilmektedir. Uygulamaya dayalı bilgi, kuram bilgisi, olgusal bilgi ve uygulama bilgisinin üçünü de içermektedir.

Uygulamaya dayalı bilgi kapsamında sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçıların deneyim bilgisini dikkate alması gerekmektedir. Onların yaşadıklarından ve paylaştıklarından bilgi edinmeye açık olması gerekmektedir. Bu durum müracaatçıların güçlenmesi ve onlarla iletişime geçilmesi noktasında önemli

bir durumu ifade etmektedir. Her müracaatçının özel ve biricik olduğu unutulmamalı ve edinilen bilginin genele yayılmaması gerekmektedir (Duyan, 2012).

Kongar (2007), mesleklerin sahip oldukları bilgi birikiminin o meslekleri belirleyen önemli nitelikler arasında olduğunu belirtmektedir. Sosyal hizmet mesleğinin bilgi birikiminin de iki kaynaktan elde edilen bilgilerden oluştuğunu belirtmektedir. **Birincisi**, diğer sosyal bilimlerden elde edilen bilgi; **İkincisi**, ise sosyal hizmet mesleğinin kendi yarattığı bilgidir. Diğer sosyal bilimlerden elde edilen bilgi daha çok kuramsal bilgiye denk gelirken, sosyal hizmet mesleğinin kendi yarattığı bilgi uygulamaya dayalı bilgiye denk gelmektedir. Bilgi temeli, farklılıkları doğru bir şekilde değerlendirebilmenin ve farklılıklara müdahale edebilmenin önemli bir basamağını oluşturmaktadır.

1.1.4.3.5.4.3. Beceri

Beceriye sosyologlar belirli bir işte uzmanlaşma ve işe uygunluk göstergesi olarak tanımlarken, sosyal psikologlar bilgi edinme ya da öğrenme konusunda doğal kabiliyet olarak tanımlamaktadır (Marshall, 1999). Ayrıca beceri, belirli bir durum ya da nesne hakkında örgütlenmiş ve eşgüdüme dayalı eylemlerin tümü olarak da tanımlanmaktadır.

Toplumda farklılığı bulunanların dezavantajlı durumlarından kaynaklanan mağduriyetlerini ve güçsüzlüklerini giderme konusunda, sosyal hizmet uzmanının savunuculuk yapabilme becerisini ortaya koyabilmesi için kültür, cinsiyet, yaş, cinsel yönelim farklılığı ve engelliliğe ilişkin konularda özfarkındalığını, empati ve ilişki kurma konusundaki becerilerini geliştirmesi ve uzmanlaşması gerekmektedir (Yolcuoğlu, 2014).

Sosyal hizmet uzmanlarının karşılaştıkları durumlara uygun tepkiyi verebilmeleri onların beceri göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bilgi temelinde edinilen bilgi uzmanların belirli beceriler geliştirmesini sağlamaktadır. Kaliteli, etkin,

etkili ve etik bir uygulamanın gerçekleşmesi için sosyal hizmet alanında gerekli becerilerin maksimum düzeyde tutulması gerekmektedir (Duyan, 2012).

Zastrow (2014), sosyal hizmet uzmanlarının farklı gruplara hizmet verebilmesine yardımcı olacak değerlendirme ve müdahale becerisine sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Bilginin kullanılması ve onun beceriye dönüştürülmesi yetkinlik gerektirmektedir. Sosyal hizmet alanında yetkinlik, bilginin beceriye dönüştürülmesi noktasında önemli görülmektedir.

Yetkinlik, beceri boyutu kapsamında sosyal hizmet uzmanında aranan önemli bir niteliği ve kavramı ifade etmektedir. Aynı zamanda yetkinlik bilgi, beceri ve değer üçlüsünün bir ürünü olarak da tanımlanır. Sosyal hizmet alanında yetkinliğin içerisine; dezavantajlı, farklılığı bulunan birey, grup ve topluluk adına çalışabilme becerisi, farklı alanlardaki güçlükleri görme ve farklılıkları değerlendirebilme becerisi, önyargıları ve engelleri tanıyabilme, müdahale edebilme ve tüm bunları aşabilme becerisi gibi birçok beceri dâhil edilmektedir. Tüm bunların yapılabilmesi için de sosyal hizmet uzmanının farklılığa, karmaşıklığa karşı hoşgörü, empati, tanıma ve ilişki kurabilme becerilerini geliştirmeleri gerektiği ifade edilmektedir (Duyan, 2012).

ABD Sosyal Hizmet Eğitim ve Uygulama Konseyi (CCETSW), sosyal hizmet uzmanlarının sahip olması gereken yetkinlikler hakkında bir liste sunmaktadır (Dutton ve Kohli, 1996). Bunlar;

İletişim ve Bağlantı Kurma: Sosyal hizmet uzmanının risk altında, gereksinime ihtiyaç duyan, farklılığı bulunan, dezavantajlı birey, grup ve topluluklar için fırsatların yaratılması, işlevliklerinin artırılması, toplumsal katılımlarının artırılması ve gelişimlerinin sağlanması için toplumda bulunan örgütlerle, insanlarla, kurum veya kuruluşlarla iletişim ve bağlantı kurabilme yetkinliğine sahip olması gerekmektedir (Dutton ve Kohli, 1996).

Geliştirme ve Muktedir Kılma: Dezavantajlı gruplar için fırsatlar geliştirmeyi kapsayan sosyal hizmet aktivitesi olarak tanımlanmaktadır. Bireysel farklılıklardan kaynaklı durumlardan dolayı mağduriyet yaşayan, toplumda dezavantajlı konuma düşürülen bireyler için hakların geliştirilmesi, öğrenme ve gelişme, kendi güçlerinin ve uzmanlıklarının farkına varma fırsatlarının sunulmasını kapsamaktadır.

Değerlendirme ve Planlama Yapma: Sosyal hizmet uzmanında olması gereken temel yetkinliklerden birisi olarak ifade edilmektedir. İnsanların nelere gereksinim duydukları, haklarının ne olduğu, hangi risklerin bulunduğu, zarar görme ve istismara uğrama durumlarının ne olduğu hakkında değerlendirmenin yapılması, eldeki imkânların değerlendirilmesi, sorumluların kimler olduğu ve başarısızlığın nedeninin ne olduğunun analizinin yapılması ve bu çerçevede çözümlerin oluşturulması ve planlama yapılabilmesi yetkinliğini ifade etmektedir.

Müdahale Etme ve Hizmet Sunma: Sistematik ve ayrıntılı bir değerlendirmenin ve planlamanın yapılması etkin bir müdahale yapmaya ve hizmet sunmaya imkân sağlamaktadır. Tüm neden ve sonuçları değerlendirip yol haritası oluşturulduktan sonra sıra müdahale aşamasına gelmektedir. Yapılacak müdahaleyi belirlemeyle bu müdahaleyi yapabilme arasında fark bulunmaktadır. İkincisinde sosyal hizmet uzmanının yetkin olması gerekmektedir. Sosyal hizmet uzmanının müdahalede bulunabilmesi için destekleyici önlemleri alabilmesi ve yönetebilmesi gerekmektedir. Ayrıca müdahalede bulunma ve hizmet sunma belirli düzeyde destek, bakım, koruma ve denetim becerilerine sahip olmayı gerektirmektedir.

Örgüt İçinde Çalışma: Sosyal hizmet uzmanının çalıştığı örgütle bütünlük ve uyum içinde çalışmasını ifade eder. Sosyal hizmet uzmanının içinde bulunduğu örgütün etkili bir üyesi olma kapasitesine sahip olması gerekmektedir. Yapılan çalışmaların planlama, izleme ve denetleme süreçlerine dâhil olabilmesi gerekir. Ayrıca etkin hizmet sunumuna, verimliliğin ve maliyetlerin değerlendirilmesine katkıda bulunması gerekmektedir. Yani örgüt içerisinde yürütülen çalışmaların her aşamasında yer alabilmesi gerekmektedir.

Mesleki Yetkinliğin Geliştirilmesi: Sosyal hizmet uzmanlarının sürekli öğrenme ve gelişme çabası içerisinde olması gerektiğini ifade etmektedir. Sosyal hizmet uzmanının mesleki bilgisini sürekli olarak maksimum düzeyde tutması gereklidir. Bunun yanında değerlendirme yaparken eleştirel olabilmesi gerekmektedir. Müdahalelerde esnek ve yanıt verici olması ve mesleki ikilemlerde çözüme katkı sunması gerekmektedir. Ayrıca dengeli bir bakış açısına sahip olması ve kendini geliştirmesi için fırsatlar yaratması gerekir (Duyan, 2012).

Dutton ve Kohli (1996), sosyal hizmet uzmanlarının farklılığa yaklaşım ve genel sosyal hizmet müdahalelerinde bilgiyi nasıl kullanacağı ve yetkinlik kazanmak için nelere dikkat etmesi gerektiği konusunu beceri temeli kapsamında özetlemek adına aşağıda verilen soruların yol gösterici olacağını ifade etmektedir;

- ✓ Vaka hakkında ve vakanın sahip olduğu farklılıklar hakkında ne biliyorum? Vaka hakkında hangi bilgilere ulaşılabilir?
- ✓ Bireyde var olan farklılığın kaynağı ne olarak görülüyor (problem olarak algılanıyor mu?) ve bu farklılıktan kaynaklı olarak meydana gelen ya da gelebilecek olan sorunlar neler?
- ✓ Var olan izlenimler bizi yanıltıyor mu? Eğer öyleyse sorun yaratan temel neden ne?
- ✓ İlgili konu hakkında yeterli bir konumda mı bulunmaktayım? Farklılığı bulunan müracaatçının seçimlerine ve kendi doğrularına karşı ayrımcılık yapmadan ve önyargıda bulunmadan değerlendirme yapabilecek konumda ve bu özellikte miyim?
- ✓ Farklı dünya görüşlerine sahip vakalarla yaşadığım fikir ayrılıklarında kendi değerlerimi ne ölçüde ön plana çıkarmaktayım ve bu durum uygulamalarımı ne derece etkilemektedir?
- ✓ Farklılığı bulunan müracaatçı hakkında edindiğim bilgilerde hangi analizlere ve bilgilere sahibim?

- ✓ Yapacağım değerlendirmelerin temeline neyi oturtmalıyım?
- ✓ Değerlendirmem gereken tüm bilgilere başvurduğum mu? Eğer başvurmadıysam başka hangi kaynaklardan yararlanmam gerekli?
- ✓ Daha önce çalıştığım ve benzer özellikler sergileyen vakalardan neler deneyimledim?
- ✓ Yapacağım uygulama nasıl bir etkide bulunacak ve uygun bir biçimde olacak mı?
- ✓ Tam olarak hangi müdahalede bulunacağımı ve hangi nedenle bunu uygulayacağımı kendime, müracaatçıya, kurumlara ve etki görebilecek üçüncü şahıslara açık bir şekilde belirtebiliyor muyum?

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Önemi

Ortopedik ve görme engelli bireylerin farklılıklara yönelik görüşlerinin damgalama kuramı kapsamında inceleyen bu araştırma, ulusal alanda bu konuda daha önce yapılmış araştırmalar incelendiğinde; farklılık, damga, engellilik kavramları ortaya konularak, ortopedik ve görme engelli bireylerin farklılık ve damgalanma süreci hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi; farklılığı bulunan ortopedik ve görme engelli bireylerin, toplumda görünen veya görünmeyen farklılıklarından dolayı kendileri gibi damgalanmış diğer bireylere karşı görüşlerinin ortaya konulması; görünen veya görünmeyen farklılıklar arasındaki ayrımın ortaya konulması; damgalanma sürecinin sosyal hizmetlerde bilgi, beceri, değer temelinde ele alınması; damgalama sonuçlarının mikro, mezo ve makro düzeyde ortaya konulması; farklılıkları bulunan ve damgalanmış dezavantajlı bireylerle çalışırken bu bireylerin durumları hakkındaki hassasiyetin sosyal hizmet elamanları tarafından göz önünde bulundurulması; damgalanmış ve farklılığı bulunan bireyler ve gruplar için geliştirilecek tüm sosyal hizmet uygulamaları ve mesleki müdahaleler için teorik bir bilgi kaynağı olması açısından özgünlük ve önem arz etmektedir.

Araştırma için yapılan literatür taramasında sosyal hizmet alanında ve farklı disiplinlerde “farklılık” ve “damgalama” konularında çok fazla çalışma olmamasıyla birlikte engelli bireylerin farklılığa yönelik bakış açılarını damgalama kuramı kapsamında inceleyen bir araştırmaya ise rastlanmamıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde bu çalışma bu kapsamda yapılan öncü araştırmalardan biri olacaktır. Yapılan çalışmanın başta sosyal hizmet olmak üzere diğer disiplinlere katkı sağlayacağı ve bundan sonra yapılacak çalışmaların geliştirilmesine ve uygulanmasına ışık tutacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile Elazığ İli nüfusuna kayıtlı ortopedik ve görme engelli bireylerin farklılığa yönelik görüşlerinin damgalama kuramı çerçevesinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın genel amacına bağlı olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- 1- Ortopedik ve görme engelli bireylerin sosyo-demografik durumuna ilişkin özellikler (yaş, cinsiyet, eğitim) nelerdir? Bu özellikleri görüşlerini ne ölçüde etkilemektedir?
- 2- Görünen farklılıklara ve görünmeyen farklılıklara yönelik bireylerin görüşleri ne yönde değişmektedir?
- 3- Ortopedik ve görme engelli bireylerin (dil, din, etnik köken) etnolojik özelliklerinin farklılıklar hakkındaki görüşlerini nasıl etkilemektedir?
- 4- Ortopedik ve görme engelli bireylerin içerisinde çifte damga(Kürt engelli veya Alevi engelli gibi) taşıyan bireylerin diğer bireylerle kıyaslandığında farklılık hakkındaki görüşleri ne yönde değişmektedir?
- 5- Damgalamanın mikro, mezzo ve makro sonuçları nelerdir?

2.3. Araştırmanın Problemi

Yapılan araştırmalar, toplumdaki birçok bireyin veya grubun gerek fiziki farklılıklarından gerek tutum, davranış ve tercih farklılıklarından gerekse de ideolojik düşünce ve inanç farklılıklarından dolayı damgalandığını ve bu damga sonucunda onlara karşı olumsuz tutum, davranış ve düşüncenin geliştiğini göstermektedir (Pescosolido, 2013).

Bu araştırmanın problemini, farklılığı bulunan ve toplumdan izole edilen bu kesimlerin, birbirlerine karşı olan düşünce ve davranışlarının incelenmesi

oluşturmaktadır. Farklılığı bulunan bireylerin birbirlerine yönelik olan tutum ve davranışları incelenirken damganın görünürlüğü ve görünmezliği üzerinden hareket edilmektedir. Bu kapsamda görünür bir farklılığı bulunan ortopedik ve görme engelli bireylerin, görünmeyen farklılıklarından dolayı damgalanmış diğer gruplara ve bireylere yönelik görüşleri incelenecektir. Böylelikle görünür bir damgaya sahip olan ortopedik ve görme engelli bireylerin nerede ve nasıl bir damgalanmaya maruz kaldıklarına ilişkin görüşlerinin yanı sıra, bu bireylerin kendileri gibi damgalanmaya maruz kalmış diğer bireyler hakkındaki görüş ve düşünceleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın problem cümlesi: “Görünür bir damgaya sahip ortopedik ve görme engelli bireylerin görünmeyen bir damgaya sahip diğer bireylere ve gruplara ilişkin görüş ve düşünceleri “biz normallerin” görüş ve düşüncelerinden ne kadar farklılık göstermektedir? Bu sorunun cevabı yapılan çalışmayla bulunmaya çalışılacaktır.

2.4. Araştırmanın Sınırlılığı

- ✓ Elazığ ili, Altı Nokta Körler Derneği ve Türkiye Sakatlar Derneği şubelerine kayıtlı üyelere görüşmelerin gerçekleştirildiği tarihlerde yalnızca gönüllü olanlarla görüşülmüştür.
- ✓ Araştırma 16.02.2016 – 16.06.2016 tarihlerini kapsamaktadır.
- ✓ Araştırma kapsamında 18 – 65 yaş arasında olan görme ve ortopedik engelli kadın ve erkek bireylerle görüşülmüştür.

2.5. Araştırmanın Modeli

Farklılık ve farklılığı bulunan bireylerin damgalanmasına yönelik ilgili literatür ele alındığında, farklılığı bulunan bireylerin çeşitli türlerde damgalanması ve damgalanan bireylerin yaşadığı duygular, gösterdiği tepkiler, yaşadığı sorunlar ve

güçlükler gibi çeşitli konularda bazı araştırmaların yapıldığı ve araştırmaların sonucunda da bazı temel verilere ulaşıldığı saptanmıştır. Elde edilen verilerin zenginleştirilmesine ve farklılıklara yönelik damgalamanın derinlemesine incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle araştırmanın planı esnasında en uygun araştırma metodunu bulmak için nitel, nicel ve karma araştırma modelleri incelenmiştir. Üç araştırma metodunun da sınırlılıkları ve avantajları göz önünde bulundurulmuştur. Nitel araştırmanın konuyla ilgili okuyucuya betimsel ve gerçekçi bir resim sunmakta olduğu ifade edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2008: 33). Bu nedenle araştırmanın derinlemesine incelenmesi, görüşlerin ortaya konulması ve çalışılacak kişi sayısı göz önüne alınarak nitel araştırma yönteminin daha uygun olacağına karar verilmiştir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Fiziksel farklılıkları bulunan ortopedik ve görme engeli bireylerle yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmış, farklılığı bulunan ve damgalanmış bireyler olarak farklılığı bulunan diğer bireylere ilişkin görüş ve düşünceleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca görüşme esnasında alınan gözlem notları verilerin bilgiye çevrilmesi aşamasında kullanılmıştır.

Bu kapsamda çalışma amacına göre araştırmada katılanların sayısına göre bireysel, kuralların katılığına göre yarı yapılandırılmış, görüşülen kişilere göre ise halk türünde bir görüşme tekniği uygulanmıştır.

Bu doğrultuda araştırmada iki veri aracının kullanılması planlanmıştır. Birincisi, görme ve ortopedik engeli bulunan bireylerin sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesi için kişisel bilgi formu, ikincisi ise ortopedik ve görme engelli bireylerin farklılığı bulunan birey ve gruplara ilişkin düşüncelerinin daha derinlemesine incelenmesi için hazırlanmış 9 temel soru ve bu soruların altında yer alan sondaj sorulardan oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formudur.

Görüşme: Soruların sorulduğu cevapların ise kayıt altına alındığı bir araştırma yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca araştırmacıyla ve görüşme yapılan kişi arasında geçen kontrollü ve amaçlı sözel iletişim olarak da

tanımlanmaktadır. Bu araştırma tekniğinde odaklanılan nokta insanların öyküleri, betimlemeleri ve düşünceleridir (Türnüklü, 2000). Balcı'ya göre ise; kaynak kişinin ilgi, görüş, tutum ve davranışlarını ortaya çıkarmak üzere iki kişi arasındaki serbest bilgi değişimi olarak tanımlanmaktadır (Balcı, 2011).

Yarı yapılandırılmış görüşme: Bu görüşme türünde görüşülen kişi ana başlık, alt başlık ve geniş soru listesi tarafından yönlendirilmektedir. Ancak görüşülen kişilerin özel durumlarına göre ve her görüşme durumuna uyarlanabilmesi için soruların sıralamasında ve üslubunda esnekliğe izin vermektedir (Krysiak ve Finn, 2013).

2.6. Araştırmanın Evrenin ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın soyut evreni, Türkiye'deki ortopedik ve görme engelli bireylerden oluşmaktadır. Ortopedik ve görme engelli bireylerin tümünün belirlenmesi ve onlara ulaşılabilmesi mümkün olmadığı için bir çalışma evreni belirlenmiştir. Bu çalışmada, damgalanmaya etki eden farklılıklardan görünür olan fiziksel farklılıklar dikkate alınarak soyut evreni temsil eden ortopedik ve görme engelli bireylere ulaşılmaya hedeflenmiştir. Bu nedenle çalışmanın evreni olarak; nüfusu 424.870 olan Elazığ ilinde bulunan 65 yaş altı, 18 yaş üstü ortopedik ve görme engelli kadın ve erkek bireyler belirlenmiştir.

Maksimum çeşitlilik örnekleme alınarak ortopedik ve görme engelli bireylere ulaşılmaya çalışılmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemede amaç, görece daha küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf sayılabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum düzeyde yansıtmaktır. Bu noktada amaç, bu çeşitliliği genelleme yapmak için değil, farklı durumlar arasında herhangi ortak ya da paylaşılan olguların varlığını ortaya koymaya çalışmak ve sorunun farklı boyutlarını değerlendirmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Araştırma kapsamında Elâzığ'da bulunan ortopedik ve görme engelli bireylere yönelik faaliyet yürüten Altı Nokta Körler Derneği ve Türkiye Sakatlar

Derneği şubelerine kayıtlı bireylerden görüşmelerin gerçekleştirildiği tarihlerde derneklerde olanlarla ve gönüllü olanlarla görüşülmüştür. Bu kapsamda 10 kadın 35 erkek olmak üzere toplam 45 görme ve ortopedik engelli kadın ve erkek bireyle görüşülmüştür. Kadın ve erkek sayısının birbirine yakın olması amaçlansa da derneklere gelen kadın sayısının ve çalışan kadın sayısının az olması ayrıca evde bulunan kadınların ise yapılmak istenen ziyaretlere sıcak bakmaması nedeniyle bu gerçekleştirilememiştir.

2.7. Veri Toplama Yöntem ve Araçları

Araştırmadaki veriler ortopedik ve görme engelli bireylerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edilmiş ve gözlemden de yararlanılmıştır. Görüşme sırasında tutulan gözlem notları, verilerin bilgiye dönüştürülmesi aşamasında göz önünde bulundurulmuştur. “farklılık”, “damga” ve “damgalanma” ile ilgili literatürde var olan araştırmalar incelenerek “Yarı-yapılandırılmış Görüşme Formu”(Ek-2) hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun ilk kısmında görüşülen bireye ilişkin sosyo-demografik bilgileri içeren sorular yer almıştır. İkinci kısmında ise ortopedik ve görme engelli bireylerin farklılığı bulunan bireylere ilişkin görüşlerinin çözümüne ilişkin sorular yer almıştır.

Derinlemesine görüşmeler, görüşmecilerin onayı alınarak ya buldukları derneklerde ya da çalıştıkları iş yerlerinde kendilerini rahat hissedecekleri bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler başlamadan araştırmacı kendisini tanıtmış, çalışmanın gönüllülük esasına dayandığını bildirerek araştırmanın konusu ve amacı hakkında ve görüşme sonucunda elde edilecek bilgilerin araştırma dışında başka bir amaçla kullanılmayacağı hakkında katılımcılara bilgi verilmiştir. Görüşme süresince ses kayıt cihazı kullanılması konusunda katılımcıların onayı alınmıştır. Araştırmacı, katılımcıların kendisinden herhangi bir hizmet talebinde bulunmamaları ve etik bir sorunla karşılaşmamak amacıyla görüşmelerin amacını ve içeriğini katılımcılara açıklamıştır. Katılımcıların bu bilgileri edinebilecekleri “Bilgilendirilmiş Onay Formu” hazırlanmış ve görüşmelere başlanmadan önce bu form katılımcılara

okunmuştur. Görüşme formu hazırlandıktan sonra çalışma evreninin niteliklerine uygun ortopedik engelli bir bireyle örnek çalışma yapılarak sorular sınanmış ve örnek çalışma sonrası veriler toplanmaya başlanmıştır.

Araştırma boyunca ortopedik ve görme engelli bireylerden elde edilen bilgilerin sağlamaştırılması ve sağlamanın yapılması açısından gözlem verilerine ulaşılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda derneklerde görüşmeler dışında geçirilen vakit bu gözlem verilerinin elde edilmesinde yarar sağlamıştır. Görüşmeler dışında dernek toplantılarına ve çay sohbetlerine dâhil olunmuştur. Bu şekilde hem elde edilen bilgilerin sağlanması yapılmış hem de teori ve pratik arasındaki bağın kuvvetlendirilmesi amaçlanmıştır. Görüşme dışı gözlemlerde bireylerin gündelik hayatları içerisinde yaşadıkları sorunları birbirleriyle paylaştıkları, derneklerin onlar için bir terapi ve motivasyon mekanı olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca katılımcıların dernekler vasıtasıyla kendilerine bir “aidiyet alanı” oluşturdukları görülmektedir. Bu aidiyet alanlarında kendileriyle aynı sorunu paylaşanlarla bir arada olmak onları daha rahat hissettirdiği gözlemlenmiştir.

Yapılan görüşmeler kırk dakika ile bir buçuk saat arasında değişmekle birlikte görüşmelerin bazıları çok kısa sürmüştür. Bu durumun yaşanmasında görüşmecilerin eğitim ve farkındalık düzeyleriyle ve ayrıca yöneltilen sorulara farklı gerekçelerle cevap vermek istememelerinden kaynaklı olduğu görülmektedir. Özellikler “cinsel yönelim” konusunda sorulan sorulara “mahrem” olduğu ifade edilerek cevap vermek istemeyen katılımcılar olmuştur. Bu nedenle bu tür katılımcılarda cevap vermeyi istedikleri sorular üzerinde yoğunlaşmıştır.

2.8. Verilerin Değerlendirilmesi ve Yorumlanması

Bu çalışmada, araştırmacı tarafından hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile toplanan veriler, araştırmacı tarafından değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme formuyla toplanan veriler betimsel analiz ile yorumlanmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerden önce, ele alınan temalar

literatür taraması çerçevesinde araştırmanın amaçlarına uygun biçimde ana hatlarıyla belirlenerek görüşmeler tamamlandıktan sonra tekrar gözden geçirilmiş ve görüşmelerin kapsamına göre tekrar düzenlemeler yapılmıştır.

Betimsel analizde, araştırma sürecinde elde edilen veriler daha önceden belirlenmiş olan temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Betimsel analizde görüşülen ya da gözlenen katılımcıların düşüncelerini yansıtmak için alıntılara yer verilir. Betimsel analizde amaç, elde edilen verileri düzenlenmiş ve yorumlanmış şekliyle ortaya koymaktır. Bu nedenle veriler önce sistematik bir biçimde betimlenir ve bu betimlemeler yorumlanarak neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve bir takım sonuçlara ulaşılır. Betimsel analiz; 1) analiz için bir çerçeve oluşturma, 2) tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, 3) bulguların tanımlanması ve 4) bulguların yorumlanması şeklinde 4 temel aşamadan oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Verilerin analizi sürecinde, öncelikle görüşmede alınan ses kayıtları yazıya aktarılmıştır. 45 ortopedik ve görme engelli birey ile gerçekleştirilen görüşmeler ses kaydı şeklindedir. Tüm veriler yazıya döküldükten sonra, araştırmacı tarafından bütün ses kayıtları dinlenmiş ve ses kayıt dökümleri okunmuştur. Ardından ses kayıt dökümleri araştırmanın amacına uygun bir şekilde özet sayılabilecek kavramlarla gruplanmıştır.

Literatür çerçevesinde hazırlanan araştırma soruları ve literatür taraması sonucu elde edilen bilgilerden yola çıkılarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulmuş ve bu bağlamda veriler seçilerek anlamlı bir biçimde bir araya getirilmiştir. Son aşamada düzenlenen veriler tanımlanarak gerekli yerlerden doğrudan alıntılar yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Ayrıca görüşme sürecinde yapılan gözlemler sonucu ortaya çıkan bilgi notları, ses kayıt dökümlerinin gerçekleştirilmesinin ardından not edilmiş ve veri analizi sürecinde yararlanılmıştır.

2.9. Araştırma Etiği

Araştırma sürecinde yapılan bütün görüşmelerde, katılımcılara ‘‘Bilgilendirilmiş Onam Formu’’ okunarak, araştırmanın amacı hakkında bilgi ile görüşme esnasında ses kayıt cihazı kullanılacağı bilgisi verildikten sonra, onayları ile araştırmaya katılımları sağlanmıştır.

Araştırmanın raporlaştırılması sürecinde, katılımcılar engel durumlarına göre kodlanmış, görüşme sırasına göre numara verilmiş ve kimlikleri gizli tutularak mahremiyet hakları korunmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılan ortopedik ve görme engelli bireylerin ifadeleri değiştirilmeden, ifade ettikleri şekliyle paylaşılmıştır.

2.10. Araştırmanın Süre ve Olanakları

Elazığ ilinde 16.02.2016 - 16.06.2016 tarihleri arasında gerçekteştirilen alan araştırmasının tüm maliyeti araştırmacı tarafından karşılanmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu araştırma nitel çalışma deseninde gerçekleştirildiği için, katılımcıların farklılığa yönelik görüş ve düşüncelerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla; katılımcıların kendilerine ilişkin bazı tanıtıcı bilgilere sahip olmak önemlidir. Bu nedenle “Bulgular” bölümünün ilk aşamasında katılımcıları genel özellikleriyle tanımak amacıyla tanıtıcı özelliklerine ilişkin bilgiler tablolaştırılmıştır. Gizlilik ilkesi çerçevesinde, görüşülen ortopedik ve görme engelli bireylerin isimleri kullanılmamış, engel durumlarına göre kodlanmış ve görüşme sırasına göre bir düzenleme yapılmıştır.

Bulgular bölümünün ikinci aşamasında ortopedik ve görme engelli bireylerin farklılık algısı; farklılıklara yönelik görüş ve düşünceleri; oluşturulan 8 damgalama türü altında verilmiştir. Bu damgalama türleri;

- ✓ Toplumsal cinsiyet farklılığına yönelik damgalama
- ✓ Cinsel yönelim farklılığına yönelik damgalama
- ✓ Etnik köken farklılığına yönelik damgalama
- ✓ İnanç farklılığına yönelik damgalama
- ✓ İşsizliğe yönelik damgalama
- ✓ Yaş farklılığına yönelik damgalama
- ✓ Mental bozukluğa yönelik damgalama
- ✓ Engelliliğe yönelik damgalama

Katılımcılardan elde edilen mesajlar bu 8 damgalama türü altında sınıflandırılmış ve bu mesajlar daha sonra 4 farklı damga türüne göre özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Bu damga türleri;

- ✓ Sosyal damga
- ✓ Kendini damgalama
- ✓ Yapısal damga
- ✓ İlişkisel damga

Araştırma sürecinde görüşülen Ortopedik ve Görme engelli bireylerin ifadelerinden alıntı yapıldığında; belirtilen ifadelerden sonra, sırasıyla katılımcının görüşme sırası, engel durumu, cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, iş durumu, medeni durumu, etnik kökeni ve inanç durumu bilgilerine yer verilmiştir.

3.1. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylere İlişkin Sosyo-Demografik Özellikler ve Diğer Bilgiler

Aşağıda yer alan Çizelge 3.1’de araştırma sürecinde görüşülen ortopedik ve görme engelli bireylere ilişkin sosyo-demografik özelliklerini ortaya koyan genel bir tablodur.

Çizelge 3.1. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylere İlişkin Sosyo-Demografik Bilgiler

GÖRÜŞME NUMARASI	YAŞI	CİNSİYETİ	EĞİTİM DURUMU	İŞ DURUMU	MEDENİ DURUMU	ENGEL DURUMU	ETNİK KÖKENİ	İNANCI
1	38	Erkek	Önlisans	Çalışıyor	Evli	Görme	Kürt	Sünni
2	40	Kadın	Lise	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Zaza	Sünni
3	51	Erkek	Lise	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
4	36	Erkek	Lise	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Kürt	Sünni
5	41	Erkek	Lise	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
6	37	Erkek	Lise	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
7	40	Erkek	Lise	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Kürt	Sünni
8	54	Erkek	Ortaokul	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
9	40	Erkek	Lise	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
10	32	Erkek	İlkokul	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Kürt	Sünni
11	35	Kadın	Lisans	Çalışıyor	Bekâr	Ortopedik	Türk	Sünni
12	42	Erkek	Önlisans	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Kürt	Sünni
13	37	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Kürt	Sünni
14	34	Kadın	Lisans	Çalışıyor	Evli	Görme	Kürt	Sünni
15	26	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Bekâr	Ortopedik	Türk	Sünni
16	38	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Kürt	Sünni
17	36	Kadın	Lisans	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
18	21	Erkek	Lisans	Çalışmıyor	Bekâr	Ortopedik	Kürt	Sünni
19	50	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
20	48	Erkek	İlkokul	Çalışıyor	Evli	Görme	Kürt	Sünni
21	33	Erkek	İlkokul	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
22	39	Erkek	Ortaokul	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Kürt	Sünni
23	34	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Zaza	Sünni
24	29	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
25	26	Erkek	Önlisans	Çalışıyor	Bekâr	Görme	Türk	Sünni
26	27	Erkek	Lisans	Çalışmıyor	Bekâr	Ortopedik	Türk	Sünni
27	39	Erkek	Lise	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
28	46	Erkek	Lise	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Zaza	Sünni
29	36	Erkek	İlkokul	Çalışmıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
30	49	Erkek	Ortaokul	Çalışıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
31	43	Kadın	Okuryazar	Çalışmıyor	Evli	Ortopedik	Türk	Sünni
32	32	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Bekâr	Ortopedik	Zaza	Sünni
33	37	Erkek	Okuryazar	Çalışmıyor	Evli	Görme	Zaza	Sünni
34	50	Kadın	Okuryazar değil	Çalışmıyor	Bekâr	Görme	Kürt	Sünni
35	51	Erkek	Ortaokul	Çalışıyor	Evli	Görme	Türk	Sünni
36	23	Kadın	Lise	Çalışmıyor	Bekâr	Görme	Türk	Sünni
37	46	Erkek	Ortaokul	Çalışıyor	Evli	Görme	Kürt	Sünni
38	47	Erkek	Okuryazar	Çalışıyor	Evli	Görme	Zaza	Sünni
39	23	Erkek	Önlisans	Çalışmıyor	Bekâr	Görme	Türk	Sünni
40	54	Erkek	Lise	Çalışıyor	Evli	Görme	Türk	Sünni
41	35	Erkek	Okuryazar	Çalışmıyor	Evli	Görme	Kürt	Sünni
42	30	Kadın	Ortaokul	Çalışıyor	Evli	Görme	Zaza	Sünni
43	32	Kadın	Lise	Çalışmıyor	Evli	Görme	Türk	Şii
44	50	Erkek	İlkokul	Çalışıyor	Evli	Görme	Zaza	Sünni
45	43	Kadın	Lisans	Çalışıyor	Bekâr	Ortopedik	Türk	Sünni

Araştırma sürecinde Elazığ'da bulunan Altı Nokta Körler Derneği şubesinde 16, Türkiye Sakatlar Derneği şubesinde 29 olmak üzere toplam 45 ortopedik ve görme engelli birey ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir.

Aşağıda yer alan Çizelge 3.2'de görüşme yapılan ortopedik ve görme engelli bireylerin yaş durumlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 3.2. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Yaş Durumu

Yaş Durumu	Sayı	Ortalama
21-54	45	38

En küçük= 21, En büyük= 54

Çizelge 3.2’de de görüldüğü üzere görüşmeye katılan ortopedik ve görme engelli bireylerin yaşları en küçüğü 21, en büyüğü 54 olmak üzere bu iki yaş aralığında değişmekte olup yaş ortalaması 38’dir.

Aşağıda yer alan Çizelge 3.3’de ortopedik ve görme engelli bireylerin cinsiyet durumuna ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 3.3. Ortopedik ve Görme Engeli Bireylerin Cinsiyet Durumları

Cinsiyet Durumu	Sayı	Yüzde
Erkek	35	78
Kadın	10	22
Toplam	45	100,0

Çizelge 3.3’de görüldüğü üzere araştırmaya katılanların çoğunluğunu erkekler (%78) oluşturmaktadır. %22 ise kadın katılımcıların oluşturduğu görülmektedir.

Aşağıda yer alan Çizelge 3.4’de ortopedik ve görme engelli bireylerin eğitim durumlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 3.4. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Eğitim Durumları

Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde
Okur-yazar	4	9
Okur- yazar değil	1	2
İlkokul	5	11
Ortaokul	6	13
Lise	12	27
Önlisans	4	9
Lisans	13	29
Toplam	45	100,0

Çizelge 3.4’de de görüldüğü üzere görüşmeye katılan ortopedik ve görme engelli bireylerin (%29)’u lisans, (%27)’si lise mezunudur. Bunu %13 ile ortaokul mezunu bireyler takip etmektedir. Okuryazar olmayan (%2) 1 birey bulunmaktadır.

Aşağıda yer alan çizelge 3.5’de ortopedik ve görme engelli bireylerin medeni durumlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 3.5. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Medeni Durumları

Medeni Durum	Sayı	Yüzde
Bekâr	11	24
Evli	34	76
Toplam	45	100,0

Çizelge 3.5’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan ortopedik ve görme engelli bireylerden %24’ü bekâr iken %76’sı evlidir.

Aşağıda yer alan Çizelge 3.6’da ortopedik ve görme engelli bireylerin iş durumlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 3.6. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Çalışma Durumları

İş Durumu	Sayı	Yüzde
Çalışan	35	78
Çalışmayan	10	22
Toplam	45	100,0

Çizelge 3.6’da görüldüğü üzere araştırmaya katılanların çoğunluğunu çalışanlar (%78) oluşturmaktadır. Çalışmayan bireyler ise %22’lik kısmı oluşturmaktadır.

Aşağıda yer alan Çizelge 3.7’de ortopedik ve görme engelli bireylerin engel durumlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 3.7. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Engel Durumları

Engel Durumu	Sayı	Yüzde
Görme	16	36
Ortopedik	29	64
Toplam	45	100,0

Çizelge 3.7’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan bireylerin çoğunluğunu ortopedik engelli (%64) bireyler oluşturmaktadır. Geriye kalan kısmı ise (%36) ile görme engelli bireyler oluşturmaktadır.

Aşağıda yer alan Çizelge 3.8’de ortopedik ve görme engelli bireylerin etnik kökenlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 3.8. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Etnik Kökenleri

Etnik Köken	Sayı	Yüzde
Türk	23	51
Kürt	14	31
Zaza	8	18
Toplam	45	100,0

Çizelge 3.8’de görüldüğü üzere katılımcıların yarısından fazlasını (%51) ile Türk kökenliler oluştururken %31 ile ikinci sırada Kürt kökenliler gelmektedir. (%18)’lik kısmını ise Zazalar oluşturmaktadır.

Aşağıda yer alan Çizelge 3.9’da ortopedik ve görme engelli bireylerin etnik kökenlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 3.9. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin İnanç Durumları

İnanç Durumu	Sayı	Yüzde
Sünni	43	%96
Şii	2	%4
Toplam	45	100,0

Çizelge 3.9’da görüldüğü üzere araştırmaya katılanların tamamına yakını (%96) Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır. (%4) ise Şii Müslümanlar oluşturmaktadır.

3.2. Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Farklılığa Yönelik Görüşleri

3.2.1. Toplumsal Cinsiyet: “Sosyal Damga”

Ortopedik ve görme engelli bireylere toplumsal cinsiyetin (“kadın-erkek eşitliği” üzerinden) tanımı sorulduğunda ve bu konudaki düşüncelerini paylaşmaları istendiğinde “sosyal damga” kapsamında, örnekler vererek tanımlamalar yaptıkları görülmektedir. Görüşmecilerin genel olarak kadın-erkek rollerinin yapacağı ve yapamayacağı işler noktasında bir belirlemeye gittikleri, geleneksel ve ataerkil toplum yapısı içerisinde bir iş bölümü yaptıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra kadın ve erkek için normallik sınırları belirlenmekte ve bunun dışında hareket edilmesi durumunda özellikle kadınların bir damgaya ve dışlanmaya maruz bırakıldığı görülmektedir.

Erkek kadına göre güçlü olduğu için kadına üstünlük sağlamıştır. Yani eşitlik biraz geride kalıyor bence. Ancak bana göre herkes yerini bilmesi gerekiyor. Ne kadar eşit olursan ol sen kadınsın sen de erkeksin. Tamam, sen kadın olarak müdür olmuşsun milletvekili olmuşsun ama sen eve geldikten sonra evin erkeği kocandır. Tamam, bir yerde eşitlik devam etsin ama bir yerde de kadına dur demek gerekiyor. Edebi ile terbiyesiyle töresi ile çalışan kadın çalışsın ona biz karşı değiliz. Kadın çocuğu için ekmek parası için çalışırsa çalışsın ona ben sonuna kadar destek olurum ama çalışıyor pislik yapıyorsa o kadının toplumda yeri yoktur. Namusuna, şerefine, çoluğuna çocuğuna sahip çıkan kadın toplumda iyi kadındır ve kabul görür... (44, Görme, Erkek, 50, İlkokul, Çalışıyor, Evli, Zaza, Sünni).

Çalışmayan kadınlar evinin yemeğidir, bulaşığdır, temizliğidir, erkeğiyle çocukları ile ilgilenmesidir. Erkeklerde belirli bir işte çalışır getirir ihtiyaçlarını karşılar bu budur hocam. Kadının çalışması uygundur, niye çalışmasın, iş imkânı varsa ve belirli bir yere geliyorsa hevesli ise çalışsın... (40, Görme, Erkek, 54, Lise, Emekli, Evli, Türk, Sünni).

Kadın, biyolojik yapısına bağlı olarak yumuşak, pasif ve güçsüz olarak Erkek ise gücün simgesi ve otorite olarak tanımlanmakla birlikte kadınlar bu özelliklerinden dolayı daha fazla baskıya maruz kaldıkları ifade edilmektedir.

Erkek her zaman kadından üstündür bayan eğlenmeyi sever ama erkek öyle değil. Örneğin; bayan her zaman dışarı çıkmak ister gezmeyi tozmayı sever ama erkek öyle değil erkek ağırlığını korur... (42, Görme, Erkek, 30, Ortaokul, Çalışıyor, Evli, Zaza, Sünni).

Kadın erkek bence eşit değildir. Bizim kültürel yapımızda erkeğin bir ağırlığı vardır, biliyorsunuz yani aile reisidir. Sonuçta bu çalışanlar biraz daha eşitlikçi gibi görünse de, bence ailede erkeğin bir başkanlığının olması lazım... (1, Görme, Erkek, 38, Önlisans, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Kadın ve erkek, haklar konusunda eşit olmalıdır. Ama bazı şeyler vardır ki erkek daha güçlü kuvvetlidir, karısını yeri geldiğinde koruyabilir. Kadın da her zaman erkeğin arkasında olursa ikisi birbirini tamamlayabilir. Günümüzde kadın daha da bastırılıyor. Aslında biz kadınlar birbirimizi daha fazla bastırıyoruz. Kadın bunu yapmamalı kadın kahkaha ile gülmemeli, röportaja kadın neden katıldı, kadın evden çıkmamalı, kadın evinin kadını olmalı... (35, Görme, Kadın, 50, Ortaokul, Çalışmıyor, Evli, Türk, Şii).

Sosyal damgaya maruz kalan kişi ya da gruba olumsuz özellikler atfedilmekte ve aynı zamanda toplum içerisindeki bazı olumsuzlukların faili olarak da bu kişi veya gruplar gösterilmektedir. Görüşmecilerin toplumsal cinsiyet farklılığı konusundaki görüşleri incelendiğinde kadınları, damgaladıkları ve “işsizlik” gibi birçok olumsuzluğun nedeni olarak kadınları gördükleri anlaşılmaktadır. Özellikle erkek görüşmecilerin kadınlara yönelik böyle bir tutum içerisinde oldukları görülmektedir. Bu yönüyle görüşmeciler arasında kadınlara yönelik bir sosyal damganın varlığından söz edilebilir.

Erkek ve kadın hayatta eşit olmaz, çünkü işsizliğin en büyük sebebi kadınların çalışmasıdır. Kadınlar çalışmayacak kardeşim, her kadın çalışan bir erkek alacak, bak o zaman dünyada işsiz insan kalmaz. Kadın evinde oturacak, çocuğunu büyütecek, sonuçta kadının işi evde var, hazır zaten... (19, Görme, Erkek, 50, Lisans, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Bu zamanın şartlarında kadınların erkeklerden daha çok hakkı var. Devlet onları bizden daha çok hak tanımış bana göre kadının yeri evidir. Çalışmasına karşıyım, neden! Çünkü bugün genç işsizliğin çoğu sebeplerinden biri kadınların çalışmasıdır kadının evde işi çocuklarına bakmak evinin işini görmek eşi geldiğinde eşini güzel bir şekilde karşılamaktır... (20, Ortopedik, Erkek, 48, İlkokul, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Kadın erkek eşitliğine ben inanmıyorum. Erkeğe erkek denmiş, kadına kadın denmiş eskilerden beri bu böyledir. Kadının çalışmasına karşıyım otursun evinde çocuklarını büyütsün. Bak! Toplum hep fırlama olmuş, kreşte büyüyen çocuk ile annenin kucağında büyüyen çocuk bir mi? (8, Ortopedik, Erkek, 54, Ortaokul, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Erkeklik, özellikle kadın görüşmeciler tarafından kadını ezmenin bir dışa vurumu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca kadın erkek eşitliği konusunda erkeklerin daha ayrıcalıklı olduğu dile getirilmektedir. Kadın bir işte çalışsa dahi asli görevinin “ev işi” olduğu bunun yapılmaması durumunda kadına kötü gözle bakıldığı ifade ediliyor.

Kusura bakmayın ama ben kadın erkek eşitliğine inanmıyorum. Şimdi ben eve gidiyorum, çalışıyorum, didiniyorum. Ama sonuçta kocam da çalışıyor, ben de çalışıyorum. Ama ekstradan ben evde temizlik yapıyorum, bulaşık yıkıyorum, yemek yapıyorum. Evin bütün işleri benim üstümde mesela ve çocuklara bakıyorum. Ama ne zaman benim mutfakta bir işim olsa çocuğu kocamın kucağına bırakıyorum. 5 dakika sonra tekrar bir bakıyorum, getirip bana veriyor çocuğu bakamıyor... (14, Görme, Kadın, 34, Lisans, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Kadın erkek sözde eşit ama uygulamada çok fazla eşitlik olmuyor. Ben eşit olması gerektiğini düşünüyorum. Herkese insan gözüyle bakıyorum. Cinsiyetin insanlar üzerinde bir ayrıcalık yaratması kanaatinde değilim. Kadınların çalışmasına da karşı değilim, kendimi kadının yerine koyarak, empati kurarak onun bir şey yapıp yapmamasına veya dışarı çıkıp çıkmamasına karar veririm... (15, Ortopedik, Erkek, 26, Lisans, Çalışıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Her ne kadar eğitim düzeyi lisans seviyesinde olan erkek görüşmeciler geleneksel ve ataerkil bir yaklaşımdan uzak görüntü sergilemeye çalışsalar da işsizliğin ve toplumsal bozulmanın nedeni olarak kadınları görmeleri kadınlara yönelik olumsuz bir tutum içinde olduklarını göstermektedir. Geleneksel ve ataerkil

toplum yapısı içerisinde kadın-erkek arasında bir sosyal karşılaştırmaya gidilmektedir. Bu durumun ise kadının aleyhinde sonuçlandığı görülmektedir.

3.2.2. Cinsel Yönelim: “Sosyal Damga” ve “İlişkisel Damga”

Ortopedik ve görme engelli bireylerden cinsel yönelim farklılığı hakkındaki düşüncelerini paylaşımları istenmiştir. Görüşmecilerden “eşcinselliğin” kendileri için ne ifade ettiği ve cinsel yönelim farklılığının nedeni sorulmuştur. Bu başlık altında sorulan sorulara özellikle kadın görüşmecilerin “mahrem” bir konu olması dolayısıyla yanaşmadıkları görülmüştür. Verilen cevaplar ise “sosyal damga” ve “ilişkisel damgayı” örneklemeyle birlikte kısa ve kestirmeden cevaplar olmuştur.

Eşcinsellik olmaması gereken bir şeydir, sonuçta Allah seni erkek yarattıysa erkeksin bayan yarattıysa bayansın. Kulağa kesinlikle iğrenç sapkınlık olarak geliyor. Haşa Allah'a karşı gelmek gibi bir şey. Hastalık da olabilir. Bildiğim kadarıyla hormonlarla alakalı olan bir şeymiş tedavi edilebilirse edilmesi lazım, edilemiyorsa yapacak bir şey yok dışlayamayız da, etrafımda öyle birisi olsa uzak dururdum. Kardeşim öyle olsa kahrolurum utanırım tedavisi varsa tedavi ettirmeye çalışırım... (25, Görme, Erkek, 26, Önlisans, Çalışıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Onların Allah belalarını mı verdi diyem, yoksa Allah islah etsin mi diyem, ne diyem... O kavramı ben kabul etmiyorum. Bu durumdaki bir yakınım olsa kesinlikle selam vermezdim, gördüğüm zaman ise yolumu değiştirdim, komşuluk yapmam, aynı ortamda bulunmam... (20, Ortopedik, Erkek, 48, İlkokul, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Görüşmecilerin farklı cinsel yönelime sahip bireyleri olumsuzlukların faili olarak görmesi ve dışlaması, farklı cinsel yönelime sahip bireylere yönelik ciddi bir sosyal damganın varlığını göstermektedir.

Eşcinseller hakkında kötü yönde düşünüyorum. Huzuru bozan, ahlakı bozan insanlar derim ben onlara, böyle bir şeyin olmasını istemem. Yakın çevremde böyle birisi olsa utanırım, komşuluk yapmak istemem... (28, Ortopedik, Erkek, 46, Lise, Çalışıyor, Evli, Zaza, Sünni).

Cinsel yönelim farklılığını kesinlikle kabul etmediğini ifade eden görüşmecilerden bazılarının verdikleri cevaplara bakıldığında, cinsel yönelim farklılığına sahip bireylere yönelik önyargının en şiddetli yönü olan “dehümanize” etmekle karşılaşılmaktadır. Ayrıca cinsel yönelim farklılığı olan bireylere yönelik olumsuz özelliklerin atfedildiği görülmektedir.

Eşcinsellik denildiği zaman aklıma "Lut Kavmi" geliyor. O insanları düşünmek bile istemiyorum. Köpeğin değeri olur benim gözümde, onların değeri olmaz. Allah'a isyan edip, Allah'ın yarattığını beğenmeyip de kendini farklı yere çeken insanlar benim gözümde sıfırdır. Komşum olsa asla komşuluk yapmam, evimi satar başka bir yere giderim. Ailemden birisi olsa dışlarım bu beni utandırır... (3, Ortopedik, Erkek, 51, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Allah bu insanları lanetlemişse, onları ben nasıl hoş göreyim. Bana göre bu iş hastalık tedavi edilebileceğini inanyorum. Öyle biri çevremde olsa utanırım, ilişkiyi mecburen devam ettiririm. Çünkü onu dışlayamam onu kazandırmaya çalışırım...” (10, Ortopedik, Erkek, 32, İlkokul, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Cinsel yönelim farklılığı hakkında olumsuz düşünmeyen görüşmecilerin de bu bireyle ilişkiye geçme konusunda çekinceleri olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak da geleneksel toplum yapısından kaynaklı olarak “ilişkisel damga” ya maruz kalmaktan endişelendikleri görülmektedir.

Onlara “insan” gözüyle bakarım. Onları hastalık olarak yok edilmesi gereken bir şey olarak göremem, hastalık olarak görmüyorum; çünkü hastalık olarak görülse ben bu hastalığa yakalandım, beni kurtarın derler, hiçbiri de ben hastayım demiyor. Beni böyle kabul edin diyor bulunduğum çevrede eşcinsel biri ile komşuluğu kimse istemez. Ben ise dışlanacağımdan korkarım. Onların eşcinselliğini gizlemeleri kendilerine yöneltilebilecek bir şiddetten kendilerini korumalarını sağlıyor. Ben “Hasan” olarak bunu normal karşılayabilirim ama bulunduğumuz toplum bunu normal karşılamıyor. Cinsel yönelimi farklı olan bir insanın namaz kılması tartışılmaz ama insanlar bunu tartışıyorlar. Hatta dinden men etmeye çalışıyorlar ama onu bir tek Allah bilir. İnsanın yaptığı şeyin değer boyutu belirli bir noktada o kusurunu kapatabilir. Örneğin; bir Bülent Ersoy, Zeki Müren denildiğinde 1980li yıllarda insanlar yüzüne tükürmek istiyorsa bugün ise rahmetle anılıyorsa, demek

ki koşullar değişebilir yine de böyle bir yakın tanıdığım olsa ondan çekinerek bahsederdim... (15, Ortopedik, Erkek, 26, Lisans, Çalışıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Eşcinselliği ruhsal hastalık olarak görüyorum. Tedavi edilebilirliği kişiden kişiye göre değişir. Arkadaş olarak yaklaşan bu gibi insanlardan uzak durdum. Toplum içerisinde onlarla arkadaşlık kurduğum zaman senin de onlar gibi olduğunu düşünüyorlar ya da bir münasebetin olduğunu düşünüyorlar, toplum sana farklı bakıyor. O yüzden ben arkadaşlık yapmak istemem çocuklarım bu durumda olsa kesinlikle tedavi ettirmeye çalışırdım, psikolojik çöküntüye uğrardım. Bu durum çevre tarafından biliniyor olsa utanırdım... (2, Ortopedik, Kadın, 40, Lise, Çalışıyor, Evli, Zaza, Sünni).

Bazı görüşmecilerin “cinsel yönelimin” herkesin kendi tercihi olduğunu ifade etseler de var olan farklı cinsel yönelime sahip bireylerin sayının artmasından çekindikleri görülmektedir. Bu görüşmeciler farklı cinsel yönelime sahip bireylerin kendi sınırları içerisinde kalmaları gerektiğini ifade etmektedir.

Eşcinsel denildiğinde bana aykırı olarak geliyor. Normalleşiyor aslında en kötüsü de bu... Türkiye’de bazı bölgelerde gizli gizli yapılıyor, bazı metropollerde açık açık yapılıyor. Aile ile çevre ile alakalı şeyler... Ben bunu ahlaksızlık olarak görüyorum hastalık olarak görmüyorum. Bunu hem gizli yapana hem de işa edene karşıyım. Bir insan illa ben buyum diyorsa yapacak da çok bir şey yok. Toplumun sınırlarını geçmesin, toplumu etkilemesin yeter... Öyle birisi çevremde olsa onu direkt kesip atmak da olmaz, bunu hem toplum hem devletin projeleriyle hem de din adamlarıyla kazanmak lazım, yapılabilir... (9, Ortopedik, Erkek, 40, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Eşcinselliği hoş bir durum olarak değerlendirmiyorum. Kulağa sapıkça geliyor. Toplumun kendi ölçüleri, standardında yaşadıkları sürece beni korkutmuyorlar. Ama örnek gösterilmeye çalışılabilecek, sempatik gösterilmeye çalışılabilecek, bir durumda bulunmaya çalışıyorlarsa tabi ki de hoş karşılamam. Yakınım bu durumda olsa utanırım görüşmeyi keserim çok yakınım olan birisi ise ikna etmeye çalışırım... (17, Ortopedik, Kadın, 36, Lisans, Çalışıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Genel olarak ifade edilecek olursa ortopedik ve görme engelli bireylerin farklı cinsel yönelime yönelik tanımlarının “hastalık”, “sapıklık”, ve “Allah’ın bir laneti” yönünde şekillendiği; farklı cinsel yönelime sahip bireylere ise olumsuz özellikler yükledikleri; ayrıca toplum içerisindeki olumsuzlukların faili olarak göstererek

istenmeyen bir grup olarak damgaladıkları görülmektedir. Bunları yaparken de dini referanslarda yararlandıkları anlaşılmaktadır. Özellikle “Lut” kavmi olarak bahsedilen kavim Müslümanlığın kutsal kitabı olan Kuran’da bahsi geçen bir kavmi ifade etmektedir. Cinsel yönelim farklılığına yönelik olumsuz düşünceye sahip olmayan bireylerin ise eğitim düzeyleri biraz daha yüksek olan kişilerden oluştuğu ancak onların “ilişkisel damga” mağduru olmaktan çekindikleri anlaşılmaktadır. Aşağıda yer alan bir görüşmeciye ait ifadeler diğer görüşmecilerin düşüncelerinin neden bu yönde şekillendiğini özetler niteliktedir;

Bu onların tercihi değildir. Bu gerçekten onların tercihi değildir, bu Allah'ın yarattığıdır. Allah'ın yarattığı bir erkekte ben nasıl hoşlanıyorsam, onların da birbirinden hoşlanması topluma zarar vermedikleri sürece, bizim onlara zarar vermemiz büyük günahdır. Biz Allah'a duyduğumuz saygıdan dolayı onlara karışmayalım. Eşcinsel bir yakınım olsa toplumda belirli bir süre dışlanırdım, ama utanmazdım, ben körken dışlandım. İki tane eşcinsel çocukları olan anneleri dinlemiştim. Bizim çocuğumuz 16 yaşına geldiğinde eşcinselliğini fark ettiğimizde önce çok üzülmüştük dediler. Sonra anlamışlar ki bu durumu kabullenip, çocuğuna destek olmamız gerek. Psikiyatristlerden yardım almaya çalışmışlar, psikiyatristleri araştırmışlar sonra görmüşler ki ne yazık ki psikiyatristlerin bile yüzde ellisinin bundan haberleri yok, hatta buna karşılar... (35, Görme, Kadın, 50, Ortaokul, Çalışmıyor, Evli, Türk, Şii).

3.2.3. Etnik Köken: “Sosyal Damga”

Ortopedik ve görme engelli bireylerden farklı etnik kökenlere ilişkin düşüncelerini paylaşımları istenmiştir. Türkiye’nin ve çalışmanın yürütüldüğü Elazığ ilinin etnik köken çeşitliliği göz önünde bulundurularak soru ve değerlendirmeler “Türk”, “Kürt”, “Zaza” ve “Romen” etnik köken çeşitliliğiyle sınırlandırılmıştır. Görüşmecilerin kendi kökenlerine ve farklı kökenlere ilişkin hikâyeleri dinlendiğinde görüş ve düşüncelerinin “sosyal damgayı” örneklendirdiği görülmektedir. Genel olarak “Türk”, “Kürt” ve “Zaza” kökenlerinden olan görüşmeciler birbirlerine karşı az da olsa damgalama davranışı sergilemektedir. Ancak bu üç kökenden olan görüşmecilerin

“Romen/Çingene” kökenli olanları damgalama konusunda ortak bir davranış sergiledikleri ve bu etnik kökene yönelik önyargıların fazlaca olduğu görülmektedir.

Türk olmakla bir kayırmacılık olacağını düşünmüyorum; çünkü Türkiye cumhuriyeti vatandaşı isek herkes eşit durumda olmalıdır bence. Farklı bir durumla karşılaşmadım Türk merttir, Türk vatanını korur satmaz. Çingenerler temiz insanlar değiller benim bir hocam vardı onları yarım olarak görüyordu nasıl diyeyim onları saymıyordu... Kâğıt toplarlar, sepet falan bir şey satarlar. Biraz değişik giyiniyorlar hep aynı üstleri... Çingenerlerle akrabalık kurmak istemezdim. Ev kiralyorlar evi dağıtıp çıkıyorlar bu topluma verilmiş bir zarardır... (39, Görme, Erkek, 23, Önlisans, Çalışmıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Türk deyince aklıma cesur, kahraman, çalışkan bir insan geliyor. Çingenerler genelde dileniyorlar, çok fazla çocuk yapıyorlar, kendilerini değerli görmüyorlar, kendilerini değerli görseler daha düzgün işler yaparlar, daha temiz olurlar... Bir çingene ile asla evlenmem akrabalık yapmam. Kürt deyince ise aklıma etnik köken geliyor sonuçta kendim oradan geliyorum bence herkes Türkiye cumhuriyeti vatandaşı ben Türk, Kürt ayırt etmem... (25, Görme, Erkek, 26, Önlisans, Çalışıyor, Bekar, Türk, Sünni).

Türk olmak tabii avantaj sağlar, mesela; ben Batıya gittim, Doğu insanını sevmiyorlar, ben Zazayım Türk olmadığım için beni sevmadiler. İzmir'e gittim geçenlerde siz teröristsiniz diyorlar, bizi sevmiyorlar, ne alakası var. Yani bütün insanlar bir midir? Türk oldun diye sen benden üstün müsün? Mümkün değil yani ben öyle düşünüyorum. Türklük hakkında bir bilgi veremem şu ana kadar hiç Türk arkadaşım olmadı. Çingenerlerin iyisi de var, kötüsü de var abi mesela kapı kapı dolaşıyorlar iyisi; Allah rızası için diyor, bazısı da Allah rızası için diyor ekmek veriyoruz kabul etmiyorlar para istiyorlar iyisini kötüsünü orada anlıyorum... (42, Görme, Erkek, 30, Ortaokul, Çalışıyor, Evli, Zaza, Sünni).

Yapılan görüşmelerde katılımcıların hiçbir şekilde kendisini mevcut iktidarın ve baskın etnik kökenin karşısında konumlandırmak istemediği görülmektedir. Çünkü böyle bir durumun içinde olup “hain” damgasına maruz kalmaktan çekindikleri görülmektedir. Görüşmecilerin “Kürdüm ama kendimi Türk gibi hissediyorum” ya da “Zazayım ama iyi bir Türk milliyetçisiyim” gibi ifadeler tam olarak bu durumu tanımlamaktadır. Katılımcıların özellikle Türk kimliği altında benlik saygılarını yükselttikleri ve toplumsal kabul sağlamaya çalıştıkları

anlaşılmaktadır. Aynı zamanda “Kürt ve Türk “ etnik kimliklerine yönelik verilen cevaplarda katılımcıların bir temkin içinde oldukları ve çekinerek cevaplar verdikleri görülmektedir. Çalışmanın yapıldığı Elazığ ilinde nüfus yoğunluğu Kürt, Türk ve Zaza etnik kökeninden oluşması bireylerdeki bu yaklaşımı açıklamaktadır. Ancak Romen/Çingene kökenli bireylere yönelik sorulara verilen cevaplarda bu temkin ve tedirginliğe rastlanmamaktadır. Bu durum, Romen/Çingene nüfusunun diğer etnik kökenler karşısında azınlıkta olmasıyla açıklanabilir.

Ben kendimi Türk olarak görüyorum. Türkoğlu Türküm, Kürt diye bir şey yok, ben her yerde de bunu söylerim. Kendimi Türk olarak hissediyorum. Türklük bana şanslı hissettiriyor. Türkiye'de Türk olarak yaşamak bir ayrıcalık hissettirmiyor insanoğlu birdir. Çingenerler değişik insanlardır. O işi yaptıktan sonra yıkanmazlar... Dilencilik yapıyorlar, çöpçülük yapıyorlar, çingene birine kız vermem kız alırım... (10, Ortopedik, Erkek, 32, İlkokul, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Zaza olmak bana bir şey düşündürmüyor. Asıl önemli olan başkalarının bizim hakkımızda düşündükleri. Bir Türk'ün bir Kürde bakış açısı bir Kürt'ün bir Zaza'ya bakış açısı. Zaza olarak kendimi ön planda tutabileceğim bir düşüncem yok. Kendimi diğer insanlardan farklı görmüyorum. Bugün Türk, Kürt bunlar ayrı olarak düşünülmemeli hepimizin soyları birbirine karışmış durumda. Toplum içerisinde Çingenerleri toplumun en tembel kesimi olarak görüyoruz. Çalışmazlar, normal bir insan Çingenerler ile arkadaşlık, akrabalık yapmak istemez. Çoğunlukla dileniyorlar, çalışanı da var ama çoğunluğu tembel çalışmayan, eşlerini dilendiren, çoluk çocuğunu dilendiren bir kesim... (2, Ortopedik, Kadın, 40, Lise, Çalışıyor, Evli, Zaza, Sünni).

Türkiye'de Türk olmak mutlaka avantaj sağlıyor. Türk olduğum için gurur duyuyorum Türkiye'de nüfusun çoğunluğu Türk'tür. Farklı etnik kökenler de var ama hiçbir Türk azınlıkta olan grupları dışlamamıştır. Türk'ün yapısında var olan şey mazluma el atmak düşeni kaldırmaktır toplumsal ayrımcılık yoktur tek bir ortak yanımız dinimizdir. Türklük deyince aklıma beynimizde var olan asla çıkmayacak olan şehitlerimiz gelir. Türk ırkından başka hiçbir ırk dünyada bile bile cepheye savaşa gitmez. Çingene deyince aklıma hırsızlık, dilencilik gelir... (3, Ortopedik, Erkek, 51, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Farklı bir ırktan farklı bir etnik kökenden olmak mutlaka önemlidir. Ama şimdi bir insanın bence zihniyeti önemlidir. Dili, dini, ırkı, rengi hiç fark etmez, eğer bir insan yaşadığı topraklara vatanına milletine hainlik düşünmüyorsa, kötülüğünü düşünmüyorsa, hiçbir önemi yoktur. Türk olmak bir avantajdır. Türk denilince

vatanına milletine toprağına saygılı kişiler geliyor. Türk merttir, yiğittir, vatanına milletine bayrağına saygısızlık düşünmez. Toplum Çingenelere güvenilir gözle bakmıyor, Çingener ile akrabalığa sıcak bakmıyorum... (26, Ortopedik, Erkek, 27, Lisans, Çalışmıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Görüşmecilerde Romenlerin/Çingenerin içinde bulunduğu durumun toplumsal nedenlerden ziyade kendi tercihleriyle ilgili olduğu düşüncesinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Çingener bence böyle olmak istememişlerdir. Ama böyle yaşamakta biraz kendilerinin elinde istese bu durumlarını değiştirebilirler. Çok çocuk yapıyorlar mesela, yani çok çocuk yapmayabilirler isteseler ve çocukları hiçbir zaman eğitime yönlendirmezler, dillendirmek, işte çöp toplama gibi şeylere yönlendiriyorlar. Kentte belli mahallede otururlar pek de dağılmazlar. Yani böyle şehre yayılmazlar... (14, Görme, Kadın, 34, Lisans, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

3.2.4. İnanç: “Sosyal Damga” ve “İlişkisel Damga”

Görüşmecilere kendi inançları konusunda ne hissettikleri ve farklı inançlara yönelik görüşlerini paylaşmaları istenmiştir. Bu yapılırken Elazığ nüfusunda yoğun olarak bulunan, Müslümanlığın mezhepleri olan “Sünni” ve “Şii” (Alevi) mezhepleriyle “Ateistlik” üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda verdikleri cevapların “sosyal damga” ve “ilişkisel damgayı” örneklediği görülmüştür. Ayrıca görüşmecilerin farklı inançlar konusundaki düşüncelerini ortaya koyarken sahip oldukları inançlara atıf yaptıkları görülmektedir. Görüşmecilerin genelinin “Sünni” inanca sahip oldukları düşünüldüğünde verdikleri cevapları da bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Görüşmecilerin “Sünni” inanç kapsamında bir sosyal kimlik geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu sosyal kimlik altında kendilerini “tek” ve “hak” olan bir inanca sahip olduklarını düşündükleri gözlenmiştir. Kendi inançları dışındaki inançlara ise temkinli bir yaklaşım göstermiş olsalar da genel olarak olumsuzluklar yükledikleri görülmektedir. Özellikle Ateistlik konusunda yoğun bir olumsuz tutum içinde oldukları görülmektedir.

Müslüman olmak bana mutlu hissettiriyor. Herkesin inancı kendine kutsal ve üstündür. Müslüman bir kişi dürüst olmalı, vatansever olmalı, düzgün, ahlaklı olmalıdır. Alevilik, Müslümanlık temellidir. Günümüz koşullarında Alevilik biraz daha deforme edilmiştir. Farklı boyutlara çekildiğini düşünüyorum. Doğuş temeline bakarsanız, Müslümanlık temelli bir inanç olduğu görünüyor. Daha doğrusu inanç değil de mezhep olarak görüyorum. Günümüz Aleviliği bunların hiçbirini uymuyor... (45, Ortopedik, Kadın, 43, Lisans, Çalışıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Bence Müslüman olmak bir ayrıcalıktır. Başka inançlara bakıyorsun ineğe bile tapan var insana saçma geliyor bunların bir inanç ile alakası yoktur. Müslümanlık saflık, iyilik, hoşgörü, merhamettir. Başka dinlere mensup olan insanlar da var bu ülkede yaşayan. Ben ayırım görmedim. Alevilerin inançlarını yaşayışlarını bilmiyorum. Ama onlar da bizden farklı değiller. Tabii ki ibadetlerinde bir farklılık vardır. Aleviler eskiden namaz kılarmış, oruç tutarmış, ibadetini yaparmış ama şu anda yok bunlar çoğunda. Ateistlerin varlığı beni korkutmaz ama çok da alakadar olmam komşuluk yaparım dinime karşı inancıma karşı hakarete bulunacaksa o insanla kesinlikle komşuluk yapmam. Benim inancıma ibadetime saygı gösterirse komşuluk da yaparım. Ateist birine karşı acıma duygusu olur çünkü inancı olmayan bir insan başıboş hayvan gibidir... (6, Ortopedik, Erkek, 37, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Görüşmecilerin kendi inançları dışındaki inançlara varoluş imkânı tanımadıkları ve ilk başından din olup olmama ya da bir inanç olarak görüp görme konusunda ayrıma gittikleri gözlenmiştir.

Alevilik bir din değildir. Saz ile Alevilik olmaz cem evi ile Alevilik olmaz. Alevi'den kız alırım ama kız vermem. Ama o kızın Alevilikten dönmesi lazım. Ateist birini görmeme bile gerek yok öyle bir insan ile komşuluk yapmam. Allah'a inanmayan bir adamdan ne olabilir ki, ne yapacağı belli olmaz beni korkutur. Bir insanda Allah korkusu yoksa her şeyi yapar. Böyle birilerinin çevremde barınmasını istemem. Karşımdaki kişinin inancı ona olan davranışımı değiştirir... (5, Ortopedik, Erkek, 41, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Müslüman olmam bana bazı şeyleri yapmak veya yapmamak için bir bakış açısı kazandırıyor, bana bir sınır çiziyor. Müslüman olmaktan Tabii ki gurur duyuyorum fakat Müslümanlığı yaşayabilmek de önemli Müslüman bir ülkede Müslüman olmak Tabii ki avantajdır. Aleviliği bir inanç olarak görmüyorum, kültür olarak görüyorum. Ateistler beni korkutuyor bir şeye inanmak çok önemli inancı olmayan bir insandan her şey beklenir komşuluk yapılır ama yapmak istemem ateist bir

çocuğum olsa mutlaka utanç duyardım... (2, Ortopedik, Kadın, 40, Lise, Çalışıyor, Zaza, Sünni).

Müslüman olmak bana huzurlu hissettiriyor. Bir İslam ülkesinde yaşadığımız için şanslıyız. Diğer dinler ile karşılaştırdığımda kendi dinime şükrediyorum, iyi ki de Müslümanım diyorum. Müslüman olmak Türkiye'de muhakkak bir avantajdır. Aleviler iyi insanlardır. Ama Aleviliği bir inanç olarak görmüyorum. Benim gözümde Ateistlerin bahsi dahi edilmez akrabalık dostluk yapmam çevremde böyle bir yakınım olsa beni utandırır. İlişkimi de direkt keserim... (12, Ortopedik, Erkek, 42, Önlisans, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Alevilik diye bir inanç yok, öyle bir inanç olduğuna inanmıyorum. Aleviden kız alırım ama kız vermem. Çünkü kızı alırsam kendi dinime tabii tutarım. O da Müslüman olur. Ama kız verirsem, onu da alevi yaparlar. Ondan doğan da Alevi olur. Kaç tane mezhep varsa hepsinin bir inancı var. Ama ateistin ne Allah'a ne de kitaba inancı var. Bunlar beni rahatsız eder, korkutur. Öyle biri çevremde var ona inşallah Allah sana doğru yolu gösterir diyorum. Yüzüne karşı ona kızıyorum... (10, Ortopedik, Erkek, 32, İlkokul, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Ateistlik konusunda görüşmecilerin genelinde bir çekinme, korkunun hâkim olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle birçok olumsuzluğun faili olarak onların gösterildiği görülmektedir. Ayrıca görüşmecilerde ateistlere yönelik önyargıların ve damgalanmanın yoğun olduğu anlaşılmıştır. Özellikle ilişkisel damgadan çekindikleri bu nedenle Ateistler ile “komşuluk” dahi yapmayacaklarını, böyle bir yakınları olduğunda ise anında ilişkilerini keseceklerini belirtmektedirler.

Ateistler ile komşuluk noktasında mesafeli olurum. Ateist bir yakınım olsa onun fikirlerini dinlerdim ona göre yorumumu yapardım. Yanlışlarını beyan ederdim. İnanması için çabalarım. Ateist bir çocuğum olsa utanırdım, sonuçta bizim toplumumuzda kalıplaşmış şeyler var... (7, Ortopedik, Erkek, 40, Lise, Çalışıyor, Kürt, Şii).

Ateistlik çok saçma bir durum. Eğer biz yaşıyor isek nefes alıyor isek bu kadar nimet bize sunulmuş ise mutlaka bunları yapan gerçekleştiren bir yaratıcı vardır. Hiçbir şey kendiliğinden olmuyor... (26, Ortopedik, Erkek, 27, Lisans, Çalışmıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Ateistliği, Őeytana tapmak olarak biliyorum bu beni korkutuyor. Komşum olsa apartmanı bırakır giderdim, taŐınurdım. Akrabalık da yapmam karŐındakini inancı kesinlikle benim için önemli... (25, Görme, Erkek, 26, nlisans, alıŐıyır, Bekar, Türk, Sünni).

Ateistlerin inancı yok taŐa tapıyolar, ateŐe tapıyolar, ineğe tapıyolar bunların kesinlikle kurtuluŐu yok. Bunlarla kesinlikle komşuluk yapmam, aynı ortamda oturmam. Farklı dinden birisiyle mümkün değil akrabalık yapmam... (42, Görme, Erkek, 30, Ortaokul, alıŐıyır, Evli, Zaza, Sünni).

Ateistler dini imanı bilmezler, dine imana da küfür ederler, Allah tanımazlar. Bakıyorsun Filistin'de o kadar insan öldürüyorlar onlar hepsi ateist değiller mi? Hepsi Ermeni ateist... (41, Görme, Erkek, 35, Okuryazar, alıŐıyır, Evli, Zaza, Sünni).

3.2.5. İŞsizlik: “Sosyal Damga”

Görüşmecilerden işsizlik ve işsiz bireyler hakkındaki görüşlerini paylaşmaları istenmiştir. Görüşmecilerden alınan cevaplara bakıldığında cevapların “sosyal damgayı” örneklendirdiği grlmŐtir. Bu cevaplarda işsizler genel olarak “işe yaramaz, tembel” olarak damgalanmıŐtır. İŞsizliğin nedeni olarak da bireylerin iş beğenmeme durumu ifade edilmiştir. Ayrıca görüşmecilerin işsizlik tanımlarına bakıldığında işsizlik damgasının “onur kırıcı” ve “insan saygınlığını elinden alan” bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Toplumda birisi iŐsizse o insanla oturup insanlar çay dahi içmek istemezler. Ya bunun cebinde çay parası yok bunun yanında oturursan bunun içtiği çay parasını da ben öderim diye düŐünürsünüz... Şimdi ben doğru bildiğimi söylüyorum yanlış olmasın. Yani Şimdi ağzımızdan yanlış bir Şey çıkartıp da kimseyi de kırmak istemem açıkçası. Gerçekten özellikle evli ve bağımlı olan gençlerimiz işsiz gezmeleri yani onlar için ölümden hiçbir farkı yoktur. Gelmiş evlenmiŐ iki tane 3 tane ocuk sahibi hala işsiz ortalıkta geziyor. Bu halde babasından hala cep harçlığı isteyen birisinin evliliğinden ne beklersiniz... (44, Görme, Erkek, 50, İlkokul, alıŐıyır, Evli, Zaza, Sünni).

İşsiz ve çalışmayan bireylere yönelik olumsuz özelliklerin atfedildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte işsizliğin insanları olumsuz davranışlara yönelttiği ve suç işleme potansiyelini arttırdığı ifade edilmektedir.

Kişiye belirli bir yerden iş teklifi olsa illaki gider. Ama olmayınca aylıklık da yapıyor, hırsızlık da yapıyor, tecavüz yapıyor, benim görüşüm böyle. Bazen de iş olup da çalışmayanlar var. Eskiden biz her yerde çırak olarak çalışıyorduk. Ama yeni nesil bunu kabul etmiyor. Zaten liseye kadar annesi, babası bir yere göndermiyor. Ondan sonra da bir yere gönderse bile 2 gün kalıyor, çekiyor gidiyor. Bakarsın çıkmış gelmiş patrona kızmış, ben bu şeyi yapamam, eziliyorum öylesi de var. Tembelliğe de alışmış... (40, Görme, Erkek, 54, Lise, Emekli, Evli, Türk, Sünni).

İnsanlar bence çok seçici davranıyor. İş beğenmeme durumları var. Ben bu duruma çok kızıyorum. Mahallede sokakta görüyorum, böyle çalışılacak yaştaki gençler ellerinde tesbih boş boş böyle geziyorlar, tesbih sallıyorlar yaşları da geçmiş. Bence mutlaka iş sahibi olması gerekiyor. Bakıyorum onların engeli yok yani bizim gibi değiller çalışmak isteseler çok rahat çalışırlar. Ama biz bir işte çalışmak için çok emek sarf ediyoruz. Çok uğraşıyoruz. Yani bunları ben olsam kızımı dahi vermem... (14, Görme, Kadın, 34, Lisans, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

İş sahibi olmanın toplum içinde bireye bir statü ve saygınlık kazandırdığı ifade edilmektedir. Ancak bireyin işsiz kaldığı an bu kazanımlarını yitirdiği ve dışlandığı ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle işsizlik damgasına sahip olan bireyin bir statü ve saygınlık kaybına uğradığı anlaşılmaktadır.

İş bulamayan insanlar olduğunu düşünüyorum. Tabi işi beğenmeyenler de var. İşin olduğu zaman evdeki çoluğun çocuğun bile davranışı değişiyor. İşin yoksa evdekiler de sana kıymet vermez. Mesela ben de işsizim bazen camiye gidiyorum kocaman adamsın, evli barklı niye çalışmıyorsun diyorlar... eee gözüm görmüyor ki çalışasın iş yapasın... (41, Görme, Erkek, 35, Okuryazar, Çalışmıyor, Evli, Türk, Sünni).

Ortopedik engelli bireyin aşağıda anlattığı olayda “fiziksel engel” ile “işsizlik” damgaları arasında kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak bireyin “işsizliği”, “fiziksel engel” karşısında daha onur kırıcı olarak bulunduğu görülmektedir.

Çalışmak isteyene iş çok aslında getirisine göre iş beğenilmiyor. Bence işsizlik diye bir şey yok. İş seçiyorlar iş beğenmiyorlar işsiz aylak aylak gezen insan çok var. Onların hayattan nasıl bir beklentileri var anlamadım. Ne yapmaya çalışıyorlar bilmiyorum. Benim yaşımda işsiz arkadaşlarım var hala ortada geziyorlar. Cebinde 1 paket sigarası var, cebinde bir çay parası yok. Bu işsizlerin bir değeri yok sadece kendi çevrelerinde kendi grupları içerisinde değerliler, kendi gibi olan insanlarla birlikte değerli görüyorlar hatta çok değerli görüyorlar. Örneğin; geçen eşim çocuğum ve ben köyüme gittik. Orada işsiz arkadaşlarım vardı. Köyde işlerimi bitirip, eve dönerken tam arabaya bineceğim sırada ayağım takıldı. O sırada karşımda işsiz arkadaşlarım da vardı. Ayağım takılınca içimden acaba bana güldüler mi? gülerler mi? diye düşündüm. Sonra arabaya bindiğimde eşime baktım, çocuğuma baktım benim bir eşim var çocuğum var ailem var dedim. Ama onların cebinde bir paket sigara alacak paraları bile yok diye düşündüm ve kendi kendimi teselli ettim. Aslında kendi durumumun iyi olduğunun farkına vardım... (24, Ortopedik, Erkek, 29, Lisans, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Görme engelli bir birey işsizliği de bir engel olduğunu ve birçok olumsuzluğa neden olduğunu ifade etmektedir. Bu durum aslında görünmeyen farklılıkların da fiziksel ve görünür farklılıklar kadar etkili olduğunu ve damgalanmaya açık olduğunu göstermektedir.

İşsizlikte, o da bir engeldir. İşsiz biri toplumda tabi ki dışlanır. Bu adam çalışmıyor biz kızımızı buna vermiyoruz. Kızımıza destek olamaz, kızımıza sahip çıkamaz, biz nasıl işsiz adam o kız vereceğiz diye düşünülür... (38, Görme, Erkek, 47, Okuryazar değil, Emekli, Evli, Zaza, Sünni).

3.2.6. Yaş: “Sosyal Damga”

Görüşmecilerden “yaşlı” ve “genç” bireyler hakkındaki görüşlerini paylaşımları istenmiştir. Bu kapsamda verilen cevaplar incelendiğinde görüşmecilerin ifadelerinin “sosyal damgayı” örneklediği görülmüştür. Orta yaş ve üzerindeki görüşmecilerin gençler hakkındaki görüşlerini ifade ederken bir kıyaslamaya gittikleri görülmüştür. Bu görüşmeciler kendi dönemleriyle şimdiki dönem arasında bir kıyaslama yaparak şimdiki gençlerin “sorumsuz” ve “rahat” bir

tavır içinde olduklarını ifade etmektedir. Bu nedenle gençlerin kendileriyle ilgili kararlar alırken çok bilinçli davranacaklarını düşünmediklerini dile getirmektedirler. Her ne kadar gençlerin fikirlerini önemsediklerini dile getirirler de gençlerle ilgili önemli kararların yetişkinler tarafından alınması gerektiği ifade edilmiştir.

18 yaşın altında olanları daha olgunlaşmamış olarak ve düşünceleri değişebilir olarak görüyorum. 15 yaşındaki birine senin yaşın kaç başın kaç denilmesi o yaşta öfke yaratabilir. Ama yaşı olgunlaştıkça olgunluğa bakarak onun fikrini önemsenbiliyor. Benim için de yaş ister istemez fark ederdi. Yaşça küçüklere daha küçümseyerek bakıyorsun, belki de yaşadığın ortam öyle yapıyordur insanı... (15, Ortopedik, Erkek, 26, Lisans, Çalışıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Gençlerin fikirlerinin önemsendiği konular var, önemsenmediği konular var; genç yaşamadığı şeyi yapmış, yaşamış gibi göstermeye çalışıyor. Bu durumda da benim tarafımdan önemsenmez mesela... Ben 36 yaşındayım 10 yaşındaki bir çocuğun yaptığı şeyin doğru olup olmadığını bilirim. Tecrübelerinin bulunmaması delikanlılık denilen kanının kaynadığı zamanlar da onlar daha çok akıl ile değil duygularıyla o ortamın ateşi ile hareket ederler... (6, Ortopedik, Erkek, 37, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Günümüz gençleri saygısız, bencil bu nedenle hoşgörüsüz bir toplum yetiştiğini düşünüyorum. Gençlere şu an olduğundan daha fazla önem verildiğini düşünüyorum olması gerekenden daha fazla önemsendiklerini düşünüyorum. O yüzden de çok şımarık ve bencil bir nesil yetiştiğini düşünüyorum... (17, Ortopedik, Kadın, 36, Lisans, Çalışıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Gençler kendilerini bir şeyden sorumlu olarak görmedikleri için mi nedir, bilmem üzerlerinde bir rahatlık görüyorum. Bana göre gençler haylaz tiplerini bize gösteriyorlar, yani bir gün ben de bu dünyada çalışacağım bu eve ekmek getiririm kaygısı hiç bulunmuyor... (44, Görme, Erkek, 50, İlkokul, Çalışıyor, Evli, Zaza, Sünni).

Gençliğin şu anda çok iyi bir yerlere gittiğini hiç de düşünmüyorum. Üniversite ortamı çok kötü özellikle, kızlı erkekli ilişkiler... İleri boyutta birliktelik yaşıyorlar, onlar beni çok tedirgin ediyor. Benim de bir kızım bir oğlum var bunların ileride kötü kötü şeyler yapmaları beni çok korkutuyor. Şu anda mesela gençler özellikle kızlar öyle süsleniyorlar öyle püsleniyor ki... Kendilerini büyük göstermek mi istiyorlar bilemiyorum ama bu durum beni rahatsız ediyor açıkçası... (14, Görme, Kadın, 34, Lisans, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Görüşmecilerin yaşlılar hakkındaki görüşleri çalışmanın yapıldığı Elazığ ilinin geleneksel toplum yapısı göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda geleneksel toplumlarda aile yapısının geniş aile tipini örneklediği daha önce belirtilmişti. Geniş aile tipinin yaygın olduğu geleneksel toplumlarda yaşlı bireyler “birikim sahibi”, “büyük”, “ata” ve “lider” gibi sıfatlarla tanımlanmaktadır. Görüşmecilerin ifadelerinde ve çalışma sırasında yapılan gözlemlerde geniş aile yapısının korunduğu ve yaşlıların, geleneksel toplum yapısı içinde değerlendirildiği görülmektedir.

Bizim yaşlılarımız zamanında yokluk görmüşler, yokluk gören bir insan da şimdiki şeylere karşı... Örneğin; bir ekmek aldınsa yarısını bugün yarısını yarın yerler. Şimdiki gibi har vurup harman savurmazlar. Bizde şu an akşam ekmek alınır sabah ekmek çöpe gider. Ama onlarda o yoktu. İster istemez şimdi onların tutuculuğu bize aksilik gibi geliyor. Ama o aksilik değil çok güzel bir şey, keşke biz onların yerinde olsaydık. Hiçbir büyüğün sorun olduğunu düşünmem yaşlıya saygım vardır... (20, Ortopedik, Erkek, 48, İlkokul, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

İnsan 60 yaşından sonra size ne verebilir, belki tecrübelerini verebilir. Bunun için aktif olmasına gerek yok bir kenarda durup da verebilir. Benim için daha çok gençlerin fikirleri yerine ihtiyarların fikirleri önemli. Gençlerin akıllı bir karış havada teknoloji gelişti, akıllı telefonlar internet girdi gençlerden umudumu kaybettim... (9, Ortopedik, Erkek, 40, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Hepimiz yaşlanacağız daha ilgi daha alaka isteriz, fedakârlık bekleriz. Çocuğumuz olsun yakınımız olsun bunlardan bize daha özverili davranışlar isteriz. Onun için yaşlılar bir çınardır, çınar ağacının nasıl gölgesinden faydalaniyorsan yaşlılarımızdan da öyle faydalanmalıyız... (7, Ortopedik, Erkek, 40, Lise, Çalışıyor, Evli, Kürt, Şii).

Ölüm olsaydı da yaşlılık olmasaydı! Gün geçtikçe etkilerini daha fazla hissediyorum. Yaşlılara bakıyorum, kendimle kıyaslıyorum sürekli. Yaşlılarımız çoğunlukla tecrübe kaynağı, bilgili, alçak gönüllü. Tabii ki arada bazı aksilikleri de var ama genel anlamda yaşlılar bizim için bilgi kaynağı, hayat tecrübesidir. Onların kenara çekilip, ötelenmesine katılmıyorum... (22, Ortopedik, Erkek, 39, Ortaokul, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Yaşlılar, tecrübe sahibi ve saygı duyulması gereken bireyler olarak ifade ediliyor olsa da yaşlanınca insanlardaki davranış değişikliğinin altı çizilmekte ve

yaşlılık damgalanmaktadır. Bu doğrultuda görüşmecilerin yaşlanınca bireylerin belirli davranışları yapmaları ve yapmamaları konusunda bazı sınırlandırmalara gittikleri görülmektedir. Özellikle bireylerin yaşları ilerledikçe “çocukça davranışlar” sergilediği, “daha duygusal” oldukları, “yabancılara kendileri daha kolay açtıkları”, “aksileştikleri” ve “inatlaştıkları” vurgulanmaktadır.

Yaşlanınca insanlar çocuk gibi oluyor, bir şey söylediğin zaman alınganlık yapıyor, o yüzden onların söylediği lafları fazla dikkate almamak gerekir. Yaşlılar istismar ediliyor, yaşlının maaşı varsa, bakım parası varsa çocuklar bakmak için yarış ediyorlar. Yaşlılar belirli bir yaştan sonra torunuyla namazıyla imanyla davranmalıdırlar, yaşlının yaşına göre gideceği yerlere gitmesi lazım, yaşlı birinin genç gibi giyinmesi davranması bana ters gelir... (5, Ortopedik, Erkek, 41, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

İnsanlar yaşlanınca çocuk gibi oluyorlar çok konuşuyorlar, bir şeye kafalarını taktılar mı aynı şeyi 100 sefer soruyorlar bunama gibi o iş olana kadar konuşuyorlar inatlar... (8, Ortopedik, Erkek, 54, Ortaokul, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Yabancı biri yaşlıya hoşnutlukla yaklaştığı zaman hemen kendi sorununu yaşadıklarını ona anlatır. Niye anlattın diye sorduğum zaman ise o sordu Ben anlattım Ben suçu karşısındakine atar. Bu rahatsızlık uyandırıyor... (3, Ortopedik, Erkek, 51, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

İnsanlar yaşlanınca daha duygusal oluyorlar. Hayatta her şeyi yaşamışlar, görmüşler daha rahatlar... Bazen, alıngan oluyorlar örneğin; babam her hafta arar niye gelmiyorsun der, çocukları getir der. Yaşlıların illaki yaşına göre giyinmeleri gerektiğini, yaşına göre davranmaları gerektiğini düşünüyorum. Ritmi düşer yaşlanınca çevre, ortam değişir. Örneğin; ben şimdi maçlara gidiyorum, 60-65 yaşından sonra maça gidene görmemişim babam haydi Necmettin maça gidelim dese garipserim. Onu maça götürürüm hoşuma gider ama gitmeyeceğini düşünüyorum. Yine kafeye gitseler garip gelir bana... Yaşlılara sen bilemezsin sen yapamazsın diyoruz, çağımız teknoloji çağı eskisi gibi değil. Örneğin; benim kızım bana aynı şeyi söyledi. Bende çok alındım ama sonra dedim onlar daha çok şey biliyorlar devir değişti... (4, Ortopedik, Erkek, 36, Lise, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Görüşmecilerin bazılarının yaşlılıkla ilgili fikirlerini ortaya koyarken empati kurdukları görülmüştür. Bu görüşmeciler yaşlılığı zor bir dönem olarak

değerlendirmekte ve özellikle bu dönemde yalnızlık duygusunun yoğun yaşandığını belirtmektedir.

Genç birisi ile evlenmesi kendi çocukları gözünde o yaşının bunaması akli melekelerini yitirdi diye bakılmasına neden oluyor. Yaşının evlenmesinde mutlaka yalnızlığın da etkisi vardır çocuğu en yakının da olsa bile mutlaka, o yaşlı yalnızlık çekiyor benim çevremde yaşlıya yük olarak bakmıyorlar... (15, Ortopedik, Erkek, 26, Lisans, Çalışıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

3.2.7. Mental Bozukluk: “Sosyal Damga”

Görüşmecilerden mental bozukluğu bulunan bireyler hakkındaki düşüncelerini paylaşımları istenmiştir. Ortaya konulan tanımlama ve ifadelerin “sosyal damgayı” örneklediği görülmektedir. Ayrıca mental bozukluk görüşmeciler tarafından genel olarak “madde bağımlılığı” ve “ruhsal problemler” üzerinden değerlendirilmiştir. Bu sorunları yaşayan bireylerin içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak bireyden daha ziyade çevre gösterilmiştir. Bu sorunların kaynağı olarak aile yapısına, devlet politikalarına, eğitime, bireyin içinde yaşadığı toplum yapısına ve buna benzer diğer çevre etkilerine dikkat çekilmektedir. Çözüm noktasında ise görüşmecilerin mental bozukluğa sahip bireylerin dışlanmadan topluma kazandırılması için sosyal politikaların geliştirilmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Ancak her ne kadar bu düşünce hâkim olsa da görüşmeciler mental bozukluğa sahip bireylere ilişkin düşüncelerini ortaya koyarken onlardan “ne yapacakları belli olmayan” ve “korkulması gereken bireyler” olarak bahsetmektedir.

Ruh sağlığı ya da madde bağımlısı olmak bence kişinin elinde olan bir şey değil. Onu o duruma getiren nedenlere bakmak gerek. Bu insanlar anasından böyle doğmuyorlar ya çevrenin etkisi ve aile önemli bence... Her psikiyatriye gidene “deli” diyemeyiz ki ne bilim o da bir hastalık doktoru var ben öyle düşünüyorum... (44, Görme, Erkek, 50, İlköğretim, Çalışıyor, Evli, Zaza, Sünni).

Bakıyorsun yaşlı başlı koca koca insanlar esrar kullanıyorlar. Bunların çoğu da işsizlikten parasızlıktan bu hale düşüyorlar diye düşünüyorum... (41, Görme, Erkek, 35, Okuryazar değil, Çalışmıyor, Evli, Zaza, Sünni).

Madde bağımlılarının yüzde doksanı kırsal kesimlerden gelenler, kırsal kesimde hiçbir şey görmemiş hiçbir şeyden tat almamış gençler buraya geliyorlar, burada değişik bir şey görüyorlar, çevre görüyorlar sonra değişik şeyler aramaya başlıyorlar ve bu esnada da düşüyorlar ya da düşürülüyorlar... (20, Ortopedik, Erkek, 48, İlkokul, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Görüşmeciler çevrenin etkisini ön planda tutmuş olsalar da bireyin kendinden kaynaklanan nedenleri de ortaya koydukları görülmektedir.

Bunu nedenini zafiyet irade, yalnızlık, keyif, arkadaş kurbanı olduğunu düşünüyorum... (1, Görme, Erkek, 38, Önlisans, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Hemen hemen birçok soruyu cevaplarken dini referanslara başvuran görüşmeciler, mental bozukluk konusunda da yine dini referanslara başvurdukları görülmektedir. Ruhsal sorun yaşayanların ya da bağımlılığı olan kişilerin maneviyatının eksik olduğu inancı dile getirilmektedir. İnançsızlığın insanların bu duruma sürüklediği düşünülmektedir.

Bence psikolog gidenler Kur'an okusun Kur'an okurlarsa iyileşirler diye düşünüyorum. Ben psikolog giden insanlara delidir ya da aklı yitirmiştir diyemem ama o insanların bir arayış içerisinde olduğunu söyleyebilirim. Bir arayış içerisinde ve aradığını bulamamıştır. İnsanlar boşluğa düşmemesi gerekiyor. Madde bağımlısı olanlar kendi kendilerine madde bağımlısı olmadılar, bu insanlar bu hale kendiliğinden düşmediler ya bunları bu hale gelmesinde başka nedenler var... (19, Görme, Erkek, 50, Lisans, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Madde bağımlısı bireylerin, özellik “Balıcı” diye tarif edilen kişilerin korkulması gereken kişiler olduğu ifade edilmektedir. Görüşmeciler ayrıca bağımlı kişilerin görülünce kendini ele veren, zararlı ve bağımlı kişiler olduğu anlaşılan bir görüntüye sahip olduklarını ifade etmektedir. Bu kişilerin her türlü olumsuzluğu da işleyecek durumda oldukları belirtilmektedir. Bu durum “sosyal damganın” sonucunda olumsuzlukların faili olarak gösterilmekle de uyumaktadır.

Bağımlıların zararlı olduğunu düşünüyorum, madde bağımlısı olmuş kendini kaybediyor, her türlü zarar verir insana. Onların toplumun içinde olmaları beni korkutuyor... (1, Görme, Erkek, 38, Önlisans, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

Onları görünce tanıyabiliyorum yüzleri gözleri içe çekilmiş, uyuşturucu ala ala vücutlarında bir şey kalmamış, gözlerinin altında morluk oluşmuş, gözleri sürekli baygın bakar, ayıkken onlardan korkulmaz ama uyuşturucu aldıkları zaman babalarını bile tanıyamıyorlar... (27, Ortopedik, Erkek, 39, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Balici” tipler zararlı tiplerdir, bunlar adamı öldürürler hocam. Onlara bu saatten sonra bir şey yapılacağını da zannetmiyorum. Tedavileri yok onların. Bir şey kullandıkları zaman gözleri hiçbir şey görmüyor... (41, Görme, Erkek, 35, Okuryazar değil, Çalışmıyor, Evli, Zaza, Sünni).

Psikolojik rahatsızlığı olan insanları da engelli bir insan gibi düşünmek lazım; çünkü önemli olan insanın sağlıklı düşünebilmesi, kafa açısından sağlam değilse, ruhsal sağlığı yerinde değilse diğer organlarının hiçbir anlamı yok. Sağlıklı düşünebilmek önemli... (2, Ortopedik, Kadın, 40, Lise, Çalışıyor, Evli, Zaza, Sünni).

3.2.8. Engellilik: “Sosyal Damga”, Kendini Damgalama” ve “İlişkisel Damga”

Goffman’ın ortaya koyduğu damga türlerinden fiziksel deformasyonlara dayalı damgayı örneklendiren engelli bireylerden içinde buldukları durum ve yaşadıkları sorunlar hakkındaki görüşlerini paylaşmaları istenmiştir. Görüşmecilerin ortaya koyduğu ifadeler ve anlatılan öyküler “ilişkisel damga” ve “kendini damgalama”, “sosyal damga” türlerini örneklemediği görülmektedir. Ayrıca engelli bireylerin damgaya yönelik ortaya koydukları tepkilerin Goffman’ın bahsettiği damga tepkileriyle örtüştüğü görülmüştür.

Görüşmecilerin içinde buldukları durumları değerlendirirken diğer soruları cevaplarken olduğu gibi yine dini bilgileri referans aldıkları görülmektedir. Damgaya verilen tepkiler arasında da yer alan olaya “ilahi bir imtihan” olarak bakmak, görüşmeciler arasında yaygın bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca

görüşmecilerin farklılıkları konusunda bir sosyal karşılaştırma yoluna gittikleri bu sayede benlik saygılarını yükselttikleri görülmüştür.

Dışarıya çıktığında bir eksikliğim farklılığım olduğunu düşünüyorum nasıl düşünmem. Ben kendimi onlarla (normal insanlarla) bir tutamam ben farklıyım. Ben engelliyim onlar engelsiz. Allah beni böyle yaratmış farklılığından dolayı utanmıyorum. Allah beni böyle yaratmış Ben hiç kimseden utanmam... Farklılığımı gizleme imkânım olsa gizlemek istemem, ben bir kötülük yapmamışım, ben bir kimsenin malına tecavüz etmemişim, niye gizleyeyim, niye utanayım... (38, Görme, Erkek, 47, Okuryazar değil, Emekli, Evli, Zaza, Sünni).

Aşağıda yer alan ifade de görme engelli bir görüşmeci kendini Allah tarafından “seçilmiş birisi” olarak görmektedir. Bu şekilde damgaya yönelik bir tepki ortaya koymaktadır. Durumunu “ilahi bir imtihan” ve kendisine bahşedilmiş bir “mükâfat” olarak değerlendirmektedir.

Kendimi başkalarına göre farklı görüyorum. Bir defa ben mahremi görmem, bu yüzden de Allah'a şükür ederim. Ben de Allah'ın verdiği şükrediyorum mükâfatını da Allah bana vereceğine inanıyorum. Allah'ın bana bunu lütfettiğini düşünüyorum ben “seçilmiş birisiyim” dışarıya çıktığımda namahremi görmüyorum, günahtan uzak duruyorum. Bu bana Allah'ın bir lütfudur. Dışarıda açık saçık kişileri gördüğün an beynine virüs girer, kalbine virüs girer. Ama benim kafama hiçbir şey girmez hamdolsun ki... Ben görmüyorum bunun ezikliğini de hiç yaşamadım... (19, Görme, Erkek, 50, Lisans, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Görme engelli bir görüşmeci farklılığı olduğunu kabul etmektedir. Ancak kendisiyle benzer bir engele sahip olan grubunun üyelerinden de belli özelliklerinden dolayı ayrıldığını ifade ederek damgaya karşı bir tepki ortaya koymaktadır. Gofman'ın bahsetti damga tepkileri arasında yer alan; “kendini bir konuda yetkinleştirmek” ve böylece kendisiyle aynı damgaya sahip olanlardan ayrılma durumu burada örneklenmektedir.

Daktiloda on parmak yazmada çok iyiyim. Malatya'da yapılan sınavda birinci geldim bu kabiliyetim bana engelimi unutturuyordu. Bu yönümden dolayı çok

seviniyorum, kendimle gurur duyuyorum, diğlerleri gibi hissetmiyorum. İnsanlar bana saygı duyuyor. Böylece beni dışladıkları zaman isyan etmiyorum... (40, Görme, Erkek, 54, Lise, Emekli, Evli, Türk, Sünni).

Engelli bireyler kendilerinin genel olarak dışlandığını ifade etmektedir. Bu durumun özellikle “sosyal damgayı” ve “ilişkişel damgayı” örneklendirdiği görölmektedir. Engelli çocuğa sahip ailelerin çocuklarının bu durumunu “Allah’ın bir laneti” olarak görmeleri ve çocuklarına sahiplenmeyi reddetmeleri olası bir “ilişkişel damgadan” kaçınmak olarak yorumlanabilir.

Eskiden annem babam beni çok dışlardı “kör lanet” derlerdi. Bana her türlü hakareti yapıyorlardı. Ailelerinden engelli bireyelerine sahip çıkması gerek. Bir bardağı düşürüp kırsam, bir yere çarpsam saygı göstermiyorlar, Allah’ın bizi cezalandırdığını düşünüyorlardı. Benim de kızım görme engelli bardağı düşürürse bir şey olsa boş ver kızım sana bir şey olmasın diyorum. En azından engelliyiz birbirimizi anlıyoruz... (40, Görme, Erkek, 54, Lise, Emekli, Evli, Türk, Sünni).

Şunu söyleyeyim benim oğlum 6 yaşındayken elim tarafından köşeye çekilmiş ve kendisine senin annen kötü bir insandır. Kötülük yapmıştır ve onların cezası olarak da kör olmuştur demiş. Oğlum eve geldiğinde üstünü değiştirirken bana dedi ki anne sen kötülük yapmışsın, bu yüzden mi kör olmuşsun. Kör olduğum beni üzmedi ama küçücük çocuğun dünyası ile oynaması beni üzdü. Ben de bu günah meselesi falan değil ben kötü bir insan değilim diye çocuğumu anlatmışım. Çocuğum sekiz yaşına kadar anne babasından utanırdı... (35, Görme, Kadın, 50, Ortaokul, Çalışmıyor, Evli, Türk, Şii).

Görüşmecilerin fiziksel farklılıklarından dolayı “sosyal damgaya” maruz kaldıkları ve bundan dolayı da toplum içerisinde kendilerini sürekli gözetim altında hissettikleri anlaşılmaktadır. Görüşmeciler toplum içerisinde sergilemiş oldukları olumlu ve olumsuz tüm davranışlarının fiziksel engellerinden yola çıkarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Onlara acıyarak bakılmasından veya yapmakta zorlandıkları sosyal aktivitelerden dolayı dışlanmaktan rahatsızlık duyduklarını belirtmektedir. Bundan dolayı görüşmecilerin davranışlarını sürekli kontrol altında tuttukları gözlenmiştir.

Bir farklılığım olduğunu hep fark ediyorum. Ama önceden bu beni çok üzerdi. Neden kalkıp bir bardak su bile içemiyordum. Misafirliğe gidersiniz normalde insanlara ikram edilir, bana sanki iyilik yapılmış olur bu beni çok üzerdi. Mesela bir konuda geri kaldığımızda küçük bir hatada biz suç suçlanırsınız, ama sağlıklı bir insan yaptığı kocaman bir suçta o suçlanmaz... (35, Görme, Kadın, 50, Ortaokul, Çalışmıyor, Evli, Türk, Şii).

Yapamadığım iş olduğu zaman eksiklik olduğumu düşünüyorum. Böyle olunca çok düşündüm nasıl işe gireceğim, nasıl yapacağım diye düşündüm. Çevrem vah vah nasıl oldu, gencecikti dediği zaman sıkıntı oluyor, acımalarından dolayı ben de sıkıntı oluyor. Sonra alıştım rüyamda koştüğümü görüyordum sabah kalkıyorum aynıydı... İlerisi için nasıl evleneceğimi, nasıl iş bulacağımı her şeyi düşündüm. Zaman geçtikçe alıştım mecbursun alışmaya iş bulamadığım zamanlar oldu. Babam beni hastaneye koydu, benim için bunu nereden buldunuz, bu işe yaramaz dediler. İş bulduktan sonra kendime özgüvenim arttı, topluma girdim, sıkıntılarımı, her şeyi attım... (5, Ortopedik, Erkek, 41, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

Dışlanmadığını düşünen görüşmecilerin aslında var olan damgalarına karşı bir başetme tepkisi geliştirdikleri görülmektedir. Bu tepki Goffman'ın bahsettiği bireylerin damgasıyla “dalga geçmesi” ve onunla ilgili “şakalar” yapmasıdır. Aşağıdaki görme engelli bireyin durumu da bunu örneklemektedir.

İlk zamanlar engelimi sakladım zararını gördüm. Bunun için artık saklamak istemedim. Kendimi dışarı attım toplum tarafından asla dışlandığımı düşünmüyorum. Hatta bütün vatandaşlar bütün tanıdıkların benden ibret alıyor, sen körlüğün ile alay ediyorsun, sen ne kadar hayatla barışıklısın diye... (37, Görme, Erkek, 56, Ortaokul, Emekli, Evli, Kürt, Sünni).

Görüşmecilerin engellerinden dolayı özellikle evlilik konusunda bir ikilem yaşadıkları gözlenmektedir. Bu ikilem evlenecekleri kişilerin engelli olup-olmaması ile ilgilidir. Engelli bireylerden bazıları kendileri gibi engelli birisiyle evlenmek isterken bazıları engeli bulunmayan birisiyle evlenmek istemektedir. Engelli birisiyle evlenmek isteyenler bu durumun empati duygusunu kolaylaştıracağına ve birbirlerini daha iyi anlayacaklarına inanmaktadır. Engelsiz biriyle evlenmek isteyenler ise iki tarafın da engelli olması durumunda hayatın daha da zorlaşacağını düşünmektedir. Bunların dışında “ilişkisel damga” nedeniyle evlenmeyi hiç düşünmeyenlerin de

olduğu görülmektedir. Bu kişiler evlendiklerinde doğan çocuklarının kendilerinin yaşadığı damgalanma durumundan onların da etkileneceğini, toplumun onları da dışlayacağını, üzeceğini düşünmektedir.

Evlenmek istesem engeli olan birisiyle çok fazla evlenmek istemezdim. Kendimle ilgili evliliğe karşı olumsuz bakıyorum. Bir çocuğum dünyaya gelirse, benim durumumdan dolayı şey yaşayacak, topluma karıştığı zaman annesi bu şekilde denilmesini istemiyorum. Benden dolayı birilerinin damga yemesinden korkuyorum anlayacağımız. Ailemin benim bu durumumdan dolayı benim kadar olmasa da damga yediğini düşünüyorum. Evlilik konusundaki korkum sadece bundan ibaret... (17, Ortopedik, Kadın, 36, Lisans, Çalışıyor, Bekâr, Türk, Sünni)

Engelli birisiyle evlenir miydin? Evlenemedim. Çünkü ben engelli ve engelli hayatımızı idame ettireceğimize düşünmediğim için engelli birisiyle de evlenmem. Diğer durumda ikimiz de çok zorluk çekerdik... (39, Görme, Erkek, 23, Önlisans, Çalışmıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Evlenmek isteseydim benimle aynı engelleri olan birisi ile evlenmek isterdim. Çünkü benim eksik olduğum durumlarda onun ihtiyacımı karşılaması, onun eksik olduğu durumlarda benim ihtiyacımı karşılamam gerektiğini düşünüyorum... (26, Ortopedik, Erkek, 27, Lisans, Çalışmıyor, Evli, Türk, Sünni).

Fiziksel engelinden dolayı damgalanan görüşmeciler, damganın etkisini azaltan ve hayatlarının kırılma noktası olarak gördükleri şeyin “iş sahibi” olmak olduğunu ifade etmektedir. İş sahibi olan bireylerin öz saygılarının yüksek ve gelecek konusunda çok fazla endişeli olmadıkları gözlenmiştir.

İş bulamadığım zaman insan ister istemez yıkılıyor. Hayal kırıklığına uğradım. Ben ne olacağım diyorsun bir de engellesin toplum sana farklı bir gözle bakıyor, işe yaramaz gözüyle bakıyor. İşe girmediğim dönemde kendimi işe yaramaz üretmeyen, topluma katkısı olmayan biri gibi gördüm. İşe girdikten sonra bir şeyler üretip, bir şeyler başardığım zaman seviniyorsun, memuriyete geçtikten sonra engelimi tamamen unuttum, ekonomik psikolojik rahatlama, özgür, huzurlu oluyorsun... (13, Ortopedik, Erkek, 37, Lisans, Çalışıyor, Evli, Kürt, Sünni).

İşte çalışmaya başlamadan önce kendime çok fazla güvenim yoktu. Kırılma nokta iş bulmam oldu. İş bulduktan sonra engelimin çok da fazla önemli olmadığını

düşünmeye başladım. İş ve akraba çevrem bilinçliydi. Çok fazla bana bu durumu yansıtmıyorlardı. Ama beni tanımayan bir ortama girdiğim zaman, bir kafede oturduğum zaman, birisi ile çok güzel bir diyaloga girerken engelim fark edildikten sonra insanların tamamen farklı bir tutum içerisine girdiklerini görüyordum... (20, Ortopedik, Kadın, 36, Lisans, Çalışıyor, Bekâr, Türk, Sünni).

Engelimden dolayı farklı olduğuma dair bir düşüncem olmadı. En büyük eksikliği askerliğe gitmediğim için duydum bu ülkede yaşayan bir insan olarak bu görevi yapmak isterdim. Engelimden dolayı kendimi suçladığım olmadı yaradan vermiş ben Yaradan'ı suçlayamam. Bu benim görünen kusurum. Ama öyle şeyler var ki görünmeyen kusurlar onlar daha tehlikeli, kötü, pislik bu gibi görünmeyen engellerden korkacaksınız... (27, Ortopedik, Erkek, 39, Lise, Çalışıyor, Evli, Türk, Sünni).

4. TARTIŞMA

Araştırmanın bu bölümünde, araştırma sürecinde elde edilen bulgular, literatür taraması sonucu ulaşılan bilgiler bağlamında tartışılmıştır. Altı Nokta Körler Derneği ve Türkiye Sakatlar Derneği Elazığ şubelerinden ortopedik ve görme engelli bireylerle yapılan bu araştırmanın bulguları 45 ortopedik ve görme engelli bireyle yapılan derinlemesine görüşmeler ve gözlem yoluyla elde edilmiştir. Farklılığı konu alan çalışmalar ele alındığında, görünen ve görünmeyen birçok farklılığı bulunan kişi ve gruplar üzerine yürütülen çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda kişi ve grupların farklılıklarından kaynaklanan yaşam deneyimleri ve yaşadıkları sorunlar konu alınmaktadır. Aynı zamanda farklılığı bulunan kişi ve gruplara yönelik “normal” olarak kabul edilen bireylerin tutum ve davranışları da çalışılan konular arasındadır. Ancak farklılığı bulunan ve bu nedenle olumsuzluklara maruz kalan bir kesimin farklılığı bulunan diğer kişi ve gruplara yönelik görüş ve düşüncelerini ele alan ve damgalama kuramı kapsamında inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum bu konuda yapılacak araştırmalara ihtiyacı ortaya koymakla birlikte çalışmanın özgünlüğüne de işaret etmektedir.

Postmodern dönemle birlikte artık farklılık anlayışının “sınıf farklılığı” dışına taşındığı görülmektedir. Hak, özgürlük ve eşitlik arayışı sadece “sınıf farklılığı” üzerinden tartışılmamaktadır. Farklılık anlayışı “ırk, cinsiyet, yaş, cinsel yönelim ve fiziksel farklılıklar gibi” farklılıklar üzerinden tartışılmaya başlamıştır. Postmodern dönemle birlikte daha fazla konuşulur ve araştırmalara konu olan bu farklılıklara yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde dünyanın her yerinde farklılığı bulunan kişi ve grupların bu farklılıklarından dolayı marjinalleştirildiği, damgalandığı, ayrımcılığa maruz kaldığı ve dışlandığı görülmektedir. Araştırmanın örneklemini ortopedik ve görme engelli bireylerde fiziksel farklılığından dolayı yukarıda saydığımız olumsuzluklara maruz kalan bu kişi ve gruplar içerisinde yer almaktadır.

Çalışmadaki öncelikli hedef; görünür bir fiziksel farklılığı bulunan ortopedik ve görme engelli bireylerin farklılıklarından dolayı yaşadıkları gündelik yaşam

deneyimlerini ve yaşadıkları sorunları betimlemek ve bu anlatılanları damga kuramı kapsamında ele almaktır. Ayrıca damgalamayla varsa ilişkisi bunu damganın türleri, damgalamanın nedenleri ve sonuçlarıyla derinlemesine ortaya koymaktır.

“Farklı” olmak için yabancı, bilinmeyen, tanınmayan, uzak, gelişmemiş, yardıma muhtaç, kendi başına var olamayan, varlığıyla sürekli kuşku uyandıran, tehdit unsuru olmak gerekmektedir (Demirkürek, 2012). Ortopedik ve görme engelli bireylerin kendileriyle ilgili anlattıkları hikâyelere bakındığında “toplumun onlara yardıma muhtaç, acınası ve merhamet edilesi birileri gözüyle baktığını” ifade ettikleri görülmektedir. Bu durum ortopedik ve görme engelli bireylerin toplum içerisinde “farklı” olarak kabul edildiğini göstermiştir. Bauman’ın çalışmalarında ortaya koyduğu üzere bilinmezler, farklı olanlar her zaman dışlanmaya ve damgalanmaya maruz kalmaktadır. Bu noktada ortopedik ve görme engelli bireylerin de “farklı” olarak kabul edilmelerinden dolayı damgaya maruz kaldıkları söylenebilir.

Pescosolido (2013), yapmış olduğu çalışmada fiziksel bozukluk, kusur ve eksiklikten dolayı bireylerin damgalandığı ve damga sonrasında bireylerin kendilerini değersiz hissettikleri, topluma entegre olamadıkları, düşük hayat tatmini yaşadıkları ve öz saygılarını yitirdikleri görülmektedir. Araştırma kapsamında ortopedik ve görme engelli bireylerin anlattıkları incelendiğinde yaşadıkları olumsuzlukların bahsedilen damgalama sonuçlarıyla uyduğu görülmüştür. Aynı zamanda görüşmecilerin yaşadığı olumsuzluklar damga türleri açısından ele alındığında damganın bahsedilen “sosyal”, “ilişkisel” ve “kendini damgalama” türlerinden üçünü de kapsadığı ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle ortopedik ve görme engelli bireylerin fiziksel durumlarına dair anlattıkları hayat deneyimleri onların damgalanmaya maruz kaldıklarını işaret etmektedir.

Ancak araştırmada asıl tartışılan nokta toplum içinde “normal” olarak kabul edilen kişi ve grupların farklılığı bulunan kişilere yönelttiği damgalamanın, damgayı deneyimlemiş kişi ve gruplar arasında da varlık imkânı buluyor olmasıdır. Toplumda görünür bir fiziksel farklılığa sahip olmasından dolayı damgalanan bir grubun üyelerinin sahip oldukları sosyal kimliklere sıkıca sarılarak ve içinde buldukları

kültürel, geleneksel kodları referans alarak farklılığı bulunan diğer kişi ve grupları damgaladıkları görülmüştür. Damgaya ve damgadan kaynaklı tüm olumsuzluklara maruz kaldığı görüşmeler sırasında net olarak anlaşılan bir grup, başkalarını damgalayarak damganın yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır.

Tartışılması gereken diğer bir konu ise; damga deneyimini yaşadıkları anlaşılan korunma, gelişim ve katılım hakkının elinden alındığını görüşme boyunca belirten ortopedik ve görme engelli bireylerin farklılığı bulunan diğer bireylere yönelik bir “empati” duygusu geliştirememesidir. Görüşmecilerin “empati” geliştirmek yerine toplumsal önyargıların etkisiyle ve benlik saygılarını yükseltmeye çalıştıkları sosyal kimliklerle hareket ettikleri ve farklılığı bulunan diğer kişi ve grupları damgaladıkları anlaşılmaktadır.

Tartışılması gereken bir diğer konu ise; damgayı ortadan kaldırmanın en iyi yolu olarak gösterilen “farkındalığın” damgayı deneyimleyen gruplar arasında bile varlık imkânı bulamamasıdır. Görüşmecilerden elde edilen bilgi ve gözlemler ışığında bireylerin “farkındalık” düzeylerinin içinde yaşadıkları toplumun üstüne çıkamadığı görülmektedir. Görüşmecilerin %60'nın eğitim seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir. Ancak buna rağmen farklılıklar konusunda toplumun farkındalık düzeyinin dışına çıkamadıkları görülmektedir. Farklılıklardan bazıları “acıması”, “merhamet edilesi” ve “yardım edilesi” olarak görülürken bazıları “nefret edilesi”, “utanılası”, “yok edilesi” ve “korkulası” olarak görülmektedir.

Tartışılması gereken diğer bir konu ise; farklılıkların görünürlüğü ve görünmezliği ile damgalama arasındaki ilişkidir. Goffman yapmış olduğu çalışmada farklılıkların kişisel düzeyde görünürlüğünden ve görünmezliğinden bahsetmektedir. Bu ayrımın da önemli bir ayrım olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü görünen farklılıklar damgaya ve damganın tüm sonuçlarına karşı açık durumda ve korumasızdır. Görünmeyen farklılıklar ise damgaya ve sonuçlarına karşı kendini gizleyebilir ve durumu kontrol altında tutuma imkânı vardır (Goffman, 2014). Araştırmada bu ayrımın önemli olduğu görülmekle birlikte bu duruma ek olarak görünmeyen farklılıkların fark edilmesi ve ortaya çıkması durumunda görünen

farklılıktan daha etkili olduğu ve bu farklılığa sahip kişi ve grupların daha acımasızca örselendiği ve dışlandığı görölmüştür. Engellilik ve yaşlılık gibi görünen farklılıklara yönelik “acıma”, “merhamet” ve “yardım” duyguları gelişirken, cinsel yönelim, inanç ve etnik köken gibi görünmeyen farklılıklara yönelik “utanma”, “nefret”, “dışlama” ve “ayrımcılık” duygularının geliştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca görüşmecilerin utanılan, nefret edilen ve dışlanan görünmez bir farklılığa sahip olmaksansa merhamet edilesi ve yardım edilesi görünür bir farklılığa sahip olmayı istedikleri anlaşılmaktadır.

Tartışılması gereken diğer bir konu ise; toplumda farklılığı bulunan bireylere yönelik var olan olumsuz algının, bu sorunun muhatabı olanlar arasında dahi varlık gösterirken bu durumun ortadan kaldırılması için çalışma yürütmesi beklenen sosyal bilimlerin yetersiz kalmasıdır. Özellikle farklılıkları bulunan kişi ve grupların özgür ve insancıl bir yaşam sürmesinde etkili olması beklenen sosyal hizmet alanında çok az çalışmanın yürütöldüğü görölmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma, nitel araştırma desenine göre tasarlanmış ve sınırlı bir örneklem grubuyla derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerin yorumlanmasıyla sonuçlandırmıştır. Bu nedenle çalışmadan çıkan sonuçlara göre konu hakkında genellemelere varmak ve bu genellemeler üzerinden belli başlı önerilerde bulunmak mümkün görünmemekle birlikte elde edilen sonuçlar ışığında dikkat çekilmesi gereken bazı noktaların bulunduğu görülmektedir. Bu bölümde bu noktalar üzerinde durulacaktır.

Araştırmadan elde edilen bulgular, ortopedik ve görme engeli bulunan görüşmecilerin “sosyal”, “ilişkisel” ve “kendini damgalama” damga olmak üzere üç damga türüne de maruz kaldıklarını göstermektedir. “Sosyal damga” kapsamında ortopedik ve görme engelli bireylerin toplumda bir “kambur” olarak görüldükleri, “işe yaramaz” gibi olumsuz nitelikler atfedildiği ve dışlandığı anlaşılmaktadır. Engelli bireylerin kendi durumlarından dolayı yakın çevresinin de olumsuzluklara maruz kaldığını düşünmesi ve evlilik gibi bir durumu da çocuklarının kendilerinden dolayı olumsuzluklara maruz kalacakları endişesiyle istememeleri “ilişkisel damgadan” çekindiklerini göstermektedir. Temel haklarını talep etme konusunda çekingen davranmaları ise kendilerine yöneltilen damgayı içselleştirdikleri ve kendilerini damgaladıklarını göstermektedir.

Görüşmecilerin anlattıkları yaşam deneyimleri ve sorunlar onların damganın sosyal, ekonomik ve psikolojik birçok boyutuyla baş etiklerini ortaya koymaktadır. Damgalanma sonucunda bireylerde “moral bozukluğu”, “benlik saygısında azalma”, “sosyal uyumda bozulma”, “işsizlik” ve “sosyal çevrede daralma” gibi pek çok olumsuzlukla karşılaştıkları gözlenmiştir.

Görüşmecilerin içinde buldukları durumu açıklarken çoğunlukla buldukları geleneksel ve muhafazakâr toplum yapısından etkilendikleri gözlenmiştir. Bu kapsamda engelliliği dini ve gelenekleri referans alarak bir

“imtihan” olarak gördükleri ve kendilerinin ise “seçilmiş kullar” olarak algıladıkları anlaşılmaktadır.

Damgayı deneyimlemiş bir grup olarak ortopedik ve görme engelli bireylerin “farklılık” konusundaki görüşleri ise damgalamanın muhatapları arasında dahi varlık imkânı bulduğu göstermektedir. Görüşmecilerin farklılığı bulunan toplumdaki diğer bireyler hakkındaki görüşleri özellikle “sosyal damgayı” ve “ilişkisel damgayı” örneklemektedir.

Görüşmecilerin farklılığı bulunan diğer bireyler hakkındaki görüşleri “sosyal damga” boyutunda ele alındığında farklılığı bulunan bireylerin “değerinin düşürüldüğü”, “insanlıktan çıkarıldığı”, “olumsuz özellikler atfedildiği” ve “olumsuzlukların faili olarak gösterildiği” görülmektedir. Farklılığı bulunan bireylerle ilişki konusunda ise genel olarak kaçınıldığı gözlenmiştir. Bu durum “ilişkisel damgadan” kaynaklı olarak bir olumsuzluğa muhatap olmak istememekten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Görüşmecilerin farklılıklara yönelik verdikleri tepkiler, ortopedik ve görme engelli bireylerin kendi durumları hakkındaki düşüncelerini ifade ederken başvurdukları dini ve geleneksel referanslara farklılığı bulunan diğer bireyler hakkındaki görüşlerini ifade ederken de başvurduklarını göstermektedir. Ancak kendilerini “seçilmiş kullar” olarak gören bireylerin özellikle cinsel yönelim, etnik köken, inanç ve toplumsal cinsiyet farklılıkları konusunda bu farklılıklara sahip bireyleri “günahkâr”, “lanetli” ve “zayıf” kişiler olarak tanımlamaktadır. Bu durumun geleneksel ve muhafazakâr toplum yapısı içerisinde “yaşlılık” ve “engellilik” gibi bazı farklılıkların kabul görüp acınası, merhamet edilesi ve yardım edilesi olarak algılanırken “cinsel yönelim”, “inanç”, “toplumsal cinsiyet” ve “etnik köken” gibi bazı farklılıkların kabul görmeyip utanılası, nefret edilesi, korkulası ve yok edilesi olarak algılanmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Elde edilen bulgular, damganın muhatapları arasında dahi varlık göstermesinde; bireylerin farklılıklar konusundaki düşüncelerini belirtirken içinde

buldukları “toplumsal yapıdan” ve “geleneklerden” etkilenmesinin, sahip oldukları “sosyal kimliklerinin”, “sosyal kabullerinin”, “önyargılarının”, “farkındalık düzeylerinin” ve “empati” duygusu geliştirememelerinin etkili olduğunu göstermektedir. Görüşmeciler kendilerini ortopedik ve görme engelli bir birey olmanın dışında “erkek olmak”, “Türk olmak”, “heteroseksüel olmak”, “Müslüman olmak” gibi sosyal kimlikler altında değerlendirmektedir. Bu durum bireylerin diğer farklılıklar konusundaki görüşlerini etkileyip, şekillendirirken aynı zamanda benlik saygılarını da koruduğunu ve yükselttiğini göstermektedir.

Araştırmanın bulguları ve çalışma sırasında yapılan gözlemler sonucunda öneriler, mikro, mezo ve makro düzeyde olmak üzere üç başlık altında toplanmaya çalışılmıştır.

Mikro Düzeyde Öneriler:

- ✓ Bireylerin toplumda var olan “farklılıkları” kültürel birer zenginlik olarak kabul etmesi gerekmektedir.
- ✓ Bauman’ın da ifade ettiği gibi farklı kimliklerin birbirini dışlamasına, öteki kimliklerle birlikte yaşamının reddedilmesine kesinlikle son verilmesi gerekir. Bu ise ancak, bireyin kendi kimliğini kanıtlama adına öteki kimlikleri baskı altına alma eğilimini terk edip, tam tersini yapması, yani kendi benzersizliğinin en iyi şekilde gelişebilmesini sağlayan “farklılığı” muhafaza eden öteki kimliklerin savunulmasını kabul etmesi ile mümkündür.
- ✓ Birey içeride olduğu sürece gerçekte dışarının nasıl bir yer olduğunu bilemez. Aynı şekilde dışarının nasıl bir yer olduğunu görmeden de içerinin gerçekte nasıl bir yer olduğunu anlayamaz. Diğer bir ifadeyle içinde bulunulan roller, statüler, kimlikler bireyi sınırlayan her ne varsa bunların dışına çıkmadan dışarıda gerçekte ne olduğunu görülemez ve neyin içinde olduğunu anlayamaz.

- ✓ Bireyin “farklılığı”, insanın doğasında var olan bir durum olarak kabul etmeli ve bu nedenle “farklılığı” yadırgamamalıdır.
- ✓ İnsanlar sadece bir grup özelliklerinden yola çıkarak değerlendirmeye tabi tutulmamalıdır. Her bireyin farklı zayıflıkları ve farklı güçleri bulunduğu unutulmamalıdır.
- ✓ Alışılan ve bilinen hayatlar ya da yaşam koşulları dışındakiler bireyi korkutmamalı ve o hayatlara karşı bir savunma içgüdüğü ile hareket etmemelidir.
- ✓ Modern toplum bireylerinin insan hakları ve “farklılıkların” anlaşılması konusunda duyarlılıklarını ve toplumsal sorumluluklarına dair farkındalıklarını geliştirmesi gereklidir.

Mezzo Düzeyde Öneriler:

- ✓ Bireylerin küçük yaşta “farklılıklar” konusunda bilinçlendirilmesi ve farkındalık düzeylerinin artırılması için aile, okul ve sosyal hizmet kurumlarının işbirliği içinde çalışması gerekmektedir.
- ✓ Toplumda “farklı” olmayla ilgili olumsuz bilgi ve değerlendirmelerin yerine “farklılığın” bir değer ve zenginlik olduğu anlayışı bireylere küçük yaşta yerleştirilmelidir.

Makro Düzeyde Öneriler:

- ✓ Farklılığı olan kişiler “normalliğin” birer düşmanı olarak gösterilmemeli ve toplumdaki “biz” kıskacı altında tutulmamalıdır.
- ✓ Toplumsal farkındalığın artırılması ve demokrasinin içselleştirilmesi çok önemlidir.

- ✓ Hangi “farklılığa” sahip olursa olsun birey öncelikle insan olarak kabul edilmeli ve insan haklarının tamamından yararlanmasına önem gösterilmelidir.
- ✓ Eşitlik konusunda ısrarcı olunmalı, fakat aynı zaman da bireyi birey yapan “farklılıklar” da tanınmalıdır. Eşit olmak değişmekle, dönüşmekle olmamalı var olanla eşit muamele gösterilmelidir.
- ✓ Kimliklerini tanıyan, “farklılıklarını” kabul eden, dışlayıcı olmayan kapsayıcı ve uzlaştırıcı bir vatandaşlık istenmelidir.
- ✓ Toplumun “farklılıkları” kabul etme hassasiyeti içerisinde olması gerekmektedir.
- ✓ “Farklılıkların” bira adalığını sağladığımız sürece bütünlükten bahsedilebilir.
- ✓ “Farklılık” sadece felsefi ve değerler sistemi olarak kabul edilmemeli, aynı zamanda gelişmekte olan kültür yapısı içinde bazı grupların kimliklerinin ve özelliklerinin sosyal hizmet uzmanları tarafından korunmasını ve desteklenmesine yönelik bir bakış açısı olarak da tanınması gerekir.
- ✓ Toplumda “farklılığı” bulunan bireylerin güçsüz yanları değil güçlü yanları ön plana çıkarılıp vurgulanmalıdır.
- ✓ Toplumda var olan çeşitliliğin ve gelişmekte olan nüfus gruplarının “farklılığının” korunması gereklidir. Bu koruma sağlanırken de ayrımcılık yaratmamak var olan ayrımcılığında önene geçmek gereklidir.
- ✓ “Farklılık” modern anlamda toplum olmanın bir gereği olarak görülmelidir.
- ✓ “Farklılıkların” korunması ve savunuculuğunun yapılması konusunda sivil toplum örgütlerinin güçlendirilmesi ve desteklenmesi gereklidir.
- ✓ Devletlerin “farklılıklar” konusunda kişileri ve grupları destekleyen, koruyan sosyal politikalar geliştirmesi gereklidir.

ÖZET

Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Farklılığa Yönelik Görüşlerinin Damgalama Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi: Elazığ Örneği

Toplumda birçok birey veya grup gerek fiziki farklılıklarından dolayı gerekse tutum, davranış ve tercih farklılıklarından dolayı gerekse de ideolojik düşünce ve inanç farklılıklarından dolayı damgalanmaktadır. Farklılıklarından dolayı damgalananlara karşı ise olumsuz tutumlar, davranışlar ve düşünceler geliştirilmektedir. Toplumdan izole edilen ya da tehcir edilen bu kesimlerin birbirlerine yönelik düşünce ve davranışları ise bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Öncelikle fiziksel farklılığından dolayı damgalanan bir kesimin yaşam deneyimleri ve görüşleri ortaya konulacaktır. Daha sonra bu kesimin farklılığa ve farklılığı bulunan diğer kişilere ve gruplara yönelik görüşleri incelenecektir. Son olarak farklılıklarından dolayı damgalanmış bireylerin birbirleri hakkındaki görüşleri “biz normallerin” onlara karşı olan görüşleri ile karşılaştırılacaktır. Bu çalışmada tüm bunlar ortopedik ve görme engeli bulunan bireylerin anlatımları ve görüşleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sonuçlar mikro, mezo ve makro düzeyde ele alınacak ve sosyal hizmetlerin değer, bilgi ve beceri boyutları kapsamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Damgalama Kuramı, Engellilik, Farklılık

SUMMARY

The Analysis of Opinions About Differences by Orthopedically and Visually Handicapped Within The Context of Stigmatization Theory: Elaziğ Example

Many individuals or groups in the society are blacklisted due to the several differences such as psychical, behavioral, preferential, ideological or religious belief. The understanding of negative attitudes and behaviours against those people who are blacklisted are being developed. The main subject of this study is the thoughts and behaviours of the people insulated from the society or be forced to emigrate. First of all, life experiences and opinions are also going to be stressed. Afterwards, it will be examined that the opinions of those towards the others who have different opinion. Finally, the individuals' opinions to each other who are blacklisted by the reason of having differences and views belonging to 'we are normals' are going to be compared. In this study, all those different opinions and attitudes are going to be strived to exhibit with the help of the people with orthopedically and visually handicapped. Consequences will be talked over macro, micro and mezzo levels and be evaluated within the context of value, knowledge and ability of social work.

Keywords: Disability, Difference, Stigmatization Theory

KAYNAKLAR

- AKÇAY, H., ASLAN, Ş. E. (2012). Çokkültürlü Ortamda Irkçılık ve Farklılıklarla Yaşama, Genç Akademisyenlerin Perspektifinden Birlikte Yaşama, ss:357, Da yayıncılık, İstanbul.
- ALTUNÖZ, U. (2010). Terimlerin gölgesinde boyutsal anlamaya doğru. *Anti-Homofobi Kitabı/2, Uluslararası Homofobi Karşıtı Buluşma, Kaos GL, Ankara.*
- ARIKAN, Ç. (2002). Sosyal model çerçevesinde özrürlülüğe yaklaşım, *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi, 2, (1): 11-25.*
- ARIKAN, Ç. (1986). Psiko-sosyal yönleriyle sapma. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi, 4, (2-3): 123.*
- ASLAN, M., ŞEKER, S. (2011). Engellilere Yönelik Toplumsal Algı Ve Dışlanmışlık, Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, s:449-463.
- ATASÜ, TOPÇUOĞLU, R. (2014). 1900-2000 yılları arasında Avusturalya'da engellilere yönelik sosyal politika ve sosyal hizmetler; Medikal modelden sosyal modele geçiş. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 25, (2): 127-144.*
- BALCI, A. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeleri. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- BAŞAR, K. (2014). Farklı yönleri ile cinsel kimlik: bedensel cinsiyet, cinsiyet kimliği, cinsel rolü ve cinsel yönelim. *Toplum ve Hekim, 29, (4): 245.*
- BAŞAR, K., NİL, M.Ş., KAPTAN, S. (2010). Eşcinsellikle ilgili yaygın yanlışlar, bilimsel doğrular, *Anti-Homofobi Kitabı/2, Uluslararası Homofobi Karşıtı Buluşma, Kaos GL, Ankara.*
- BAUMAN, Z. (2010). Sosyolojik Düşünmek, Çeviri: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı yayınları.

- BAUMAN, Z. (2015). Bireyselleşmiş Toplum, Çeviri: Yavuz Alagon, Ayrıntı yayınları.
- BECKER, H. S. (2013). Hariciler (Outsiders) : Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması, çeviren: Şerife Geniş- Levent Ünsaldı, 2. Baskı, Heretik Yayıncılık.
- BERKANT, H.G. (2005). Psikolojik danışma ve rehberlik lisans programı öğrencilerinin insan davranışlarının biyolojik nedenlerine yönelik kavram yeterlilikleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, **14**, (2): 123-138.
- BİLGİN, N. (2007). Kimlik İnşası, Aşina Yayınları, Ankara.
- BOS, A. E. R., PRYOR, J. B., REEDER, G. D., STUTTERHEİM, S. E. (2013). Stigma: advances in theory and research, *Basic and Applied Social Psychology*, **35**:1-9.
- BURCU, E. (2006). Özürlülük kimliği ve etiketlenmenin kişisel ve sosyal söylemleri, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, **23**, (2): 61-83.
- BUZ, S. (2009). Eşcinsellere yönelik sosyal hizmet, *Anti-Homofobi Kitabı*, Kaos GL, Ankara.
- BUZ, S. (2011). Lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel, travesti bireylerle sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **22**,(2): 137-148.
- BUZ, S. (2015). Yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*,**14**, (53): 268-278.
- CAN, G. (1990). Lise Öğrencilerinin Benlik Tasarımlarını Etkileyen Etmenler, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- CANDANSAYAR, S. (2009). Bir ötekileştirme pratiği olarak cinselliğin tıbbileştirilmesi ve eşcinsellik. *Anti-Homofobi Kitabı*, Kaos GL, Ankara.
- CETAD. (Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği), (2007). Kadın Cinselliği, Bilgilendirme Dosyası 7, Erişim: [<http://www.cetad.org.tr/books.aspx?list=26>], Erişim Tarihi: 10.06.2016.

- CONNOLLY, E. W. (2002). Identity/Difference: Demokratik Negotiations of Political Paradox, University of Minnesota Press, Minneapolis/London.
- CORRIGAN, W. R., DRUSS, G. B., PERLICK, D. A. (2014). The Impact of Mental Illness Stigma on Seeking and Participating in Mental Health Care, *Psychological Science in the Public Interest*, **15**(2): 37-70.
- Countering the Stigmatisation and Discrimination of People with Mental Health Problems in Europe. (2010). Corporate author(s): *Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, European Commission, Directorate-General for Health and Food Safety*. EU Bookshop.
- CROKER, J., GARCÍA, J. A. (2006). Stigma and The Social Basis of The Self: A Synthesis, Stigma and Group Inequality; Social Psychological Perspectives, edited by Shana Levin and Colette van Laar, Lawrence Erlbaum Associates, Inc, Publishes, Mahwah, New Jersey.
- ÇABUK, D., CANDANSAYAR, S. (2010). Tıp ve Homofobi, *Anti- Homofobi Kitabı/2*, Uluslararası Homofobi Karşıtı Buluşma, Kaos GL, Ankara.
- ÇAKMAK, M. (2008). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki engelli tanımı hakkında bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, **57**, (2): 51-62.
- ÇAM, O., ÇUHADAR, D. (2011). Ruhsal hastalığa sahip bireylerde damgalama süreci ve içselleştirilmiş damga, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, **2**(3): 136-140.
- ÇAYIR, K. (2013). Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar, Derleyenler: Kenan Çakır- Müge Ayan Ceyhan. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÇELİK, H. (2008). Çokkültürlülük ve Türkiye'deki görünümü, *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **15**: 319-332.
- DANZİKİYAN, Y. (2007). Dönmeler, Kürtler, İftira ve İnkâr. *Birikim Dergisi*, **22**: 56-61.

- DEMİRKÜREK, İ. (2012). Azınlıklar ve Marjinal Gruplar: Araştırma, Kurgu Kültür Merkez Yayınları, Ankara.
- DURSUN, S. (2012). İşsizliğin sosyo-psikolojik yönü: İşsizlik psikolojisi, *Türk Metal Dergisi*, **151**: 50-54.
- DUTTON, J., KOHLİ, R. (1996). The Core Skills of Social Work. Social Work Competences: Core Knowledge, Values and Skills. Chapter 3, p:62-83, edt: Antony A Vass, SAGE Publications.
- DUYAN, V. (2012). Sosyal Hizmet; Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, Yayın No: 20, Ankara.
- DUYAN, V., ÖZGÜR, Ö., ÖZBULUT, M. (2008). Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, yayın no: 11, Ankara.
- Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti. (2011). Dünya Sağlık Örgütü, Erişim:[<http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1328710754698/YoneticiOzeti.pdf>]. Erişim Tarihi:16.2.2016.
- Engelliler Hakkında Kanun. (2005). Kanun no: 5378. Erişim: [<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5378.html>]. Erişim Tarihi: 18.02.2016.
- FINE, C. (2011). Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması, çeviri: Kıvanç Tanrıyar, Sel Yayıncılık.
- GOFFMAN, E. (2014). Damga; Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar, Çeviri: Ş. Geniş-L. Ünsaldı- S.N. Ağırnaslı, Heretik Yayıncılık, 2. Baskı.
- GÖREGENLİ, M. (2009). Ayrımcılığın şiddeti: nefret suçları, *Anti-Homofobi Kitabı*, Kaos GL, Ankara.
- GÖREGENLİ, M. (2013). Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar, Derleyenler: Kenan Çakır Müge Ayan Ceyhan. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- GÜLBAHÇE, A. (2007). Mesleki olgunluk düzeyleri farklı olan öğrencilerin sosyal karşılaştırma ve benlik imgelerinin incelenmesi, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- HALMES, M. (2011). Tehlikeli farklılık, *Cogito*, **65-66**: 99-124, Yapıkredi Yayınları, İstanbul.
- HAZAR, Ç. M. (2006). Kişilik ve iletişim tipleri, *Selçuk İletişim Dergisi*, **4**, (2): 125-140, T.C. Selçuk Üniversitesi.
- HAZIR, M. (2012). Çokkültürlülük teorisine çağdaş katkılar ve bireysel haklar-grup hakları ekseninde çokkültürlülüğü tartışmak, *Akademik İncelemeler Dergisi*, **1**: 1-28.
- HOGG, M.A., VAUGHAN, G.M. (2011). Sosyal Psikoloji, çeviren: İbrahim Yıldız ve Aydın Gelmez, Ütopya Yayınları, Ankara.
- IRVINE, J. M. (2015). The other sex work: stigma in sexuality research, social currents, **2(2)**: 116-125, *The Southern Sociological Society*.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç., CEMALCILAR, Z. (2014). Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş, 16.baskı, Evrim Yayın Evi, İstanbul.
- KARATAŞ, K. (2002). Özürlülere yönelik ayrımcılık ve ayrımcılıkla savaşım. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, **2**, (1): 1-10.
- KAYA, N. (2015). Türk eğitim sisteminde renk, etnik köken, dil, din ve inanç temelli ayrımcılık, Tarih Vakfı; Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, İstanbul.
- KUNDAKÇI, S. F. (2013). Heteroseksizm ve ötekileştirme eleştirisi, *Liberal Düşünce Dergisi*, **71**: 65,70.
- KÜÇÜKKARACA, N. (2002). Sosyal Hizmet Eğitiminde “Farklılık”. Sosyal Eğitimde Yeniden Yapılanma I, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Yayını, no:12, s:89-94.

- LANG, R. (2001). The Development and Critique of The Social Model of Disability. Senior Research Associate Overseas Development Group University of East Englia, 2001.
- LINK, B. G., PHELAN, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*. **27**: 363-385.
- MACİONİS, J. J. (2013). İş ve Ekonomi, *Sosyoloji*, çeviri: Ali Arslan, Bölüm 4: 411-435, Nobel Yayınları.
- MACİONİS, J. J. (2013). Sosyolojiye Bakış, *Sosyoloji*, çeviri: Hüsamettin İnanç, Yusuf Şahin, Bölüm 4: 1-27 Nobel Yayınları.
- MADRAN, DEMİRTAŞ, H. A. (2013). Sosyal Kimlik ve Ayrımcılık, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Der; Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan.
- MARSHALL, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları.
- MEŞE, İ. (2014a). Damganın köşeye sıkıştırdığı kadınlar: zihinsel engelli çocukların anneleri, *Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, cilt: **7**, (31): 544,550.
- MEŞE, İ. (2014b). Engelliliği açıklayan sosyal model nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, **33**: 79-92.
- MEULENBELT, A. (2009). Normalliğin düşmanı olarak görülüyoruz, *Anti-Homofobi Kitabı*, Kaos GL, Ankara.
- NAYHA, N. (2011). İmgeler ve ötekileştirme: cadılar, yerliler, avrupalılar, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, **1**(1): 27-38.
- NEWMAN, D.M. (2013). Sosyoloji: Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek, çeviren: Ali Arslan, 3.basım, Nobel yayınları.
- OKUR, N., ERDUGAN, ERBİL, F. (2010). Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu. 2010. s: 245-263.

- ORAL, M., TUNCAY, T. (2012). Ruh sağlığı alanında sosyal hizmet uzmanlarının rol ve sorumlulukları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **23**, (2): 93-114.
- OVERTON, S. L., MEDİNA, S. L. (2008). The stigma of mental illness. *Journal of Counseling and Development*, **86**: 143-151.
- ÖZGÜR, Ö. (2010). Çokkültürcü sosyal hizmet: Eleştirel bir bakış, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **21**, (2): 89.
- ÖZGÜR, Ö. (2009). Çokkültürcü sosyal hizmet uygulamasına eleştirel bir bakış: Londra'dan bir örnek, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- ÖZTÜRK, A. B. (2009). Sosyal hizmet etiğinde farklı yaklaşımlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **20**, (1): 105-116.
- Özrürlüluğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması. (2010). Özrürlüler Dairesi Başkanlığı. Ankara.
- PAKER, M. (2009). Psikanalizde Eşcinsellik. *Anti-Homofobi Kitabı*, Kaos GL, Ankara.
- PESCOLOİDO, B. A. (2013). The public stigma of mental illness: what do we think; what do we know; what can we prove?, *Journal of Health and Social Behavior*, **54** (1): 1-21, American Sociological Association.
- SHEAFOR, B. W., HOREJSÍ, C. J. (2014). Sosyal Hizmet Uygulaması; Temel Teknikler ve İlkeler, Nika Yayın Evi, çevirenler: Ayşe Bilgin ve diđ. Ankara.
- SLATTERY, M. (2007). Damga, Sosyolojide Temel Fikirler, Çeviri: Şebnem Özkan, Sentez Yayıncılık.
- SÖNMEZ, S. (2012). Post-modern denemde farklılığın kutsanması ve toplumun parçacılaştırılması: "öteki ve ötekileştirme", *Sosyoloji Araştırma Dergisi*, **15**, (2).

- STRINGER, D. Y., MCLAUGHLIN, M. E., BELL, M. P. (2004). Stigma and acceptance of persons with disabilities: Understudied aspects of workforce divestiy, *Group and Organization Managment*, **29**, (3): 302-333.
- STUENKEL, D. L., WONG V. K. (2013). Stigma, Chronic Illness; Impact and Intervention, Chapter 3, by Jones & Bartlett Learning.
- SUĞUR, S. (2006). Toplumsal Cinsiyet Kavramı, “Toplumsal Yaşamda Kadın”, editör: Gürsel Y. Oğuz, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1700.
- SULS, J., WHEELER, L. (2000). A Selective History of Classic and Weo-Social Comparison Theory, Handbook of Social Comparison: Theory and Research, Edited by Jerry Suls nd Ladd Wheeler, Springer Sciencet Business Media, New York.
- ŞİŞMAN, Y. (2012). Özürlülük alanında kullanılan kavramlar üzerine genel bir değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları*, **7**, (28): 69-85.
- TEATER, B. (2015). Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri, çeviri: Arzu İçağasıoğlu Çoban, 1.Baskı, Nika Yayınevi.
- TEKÖZEL, İ. M. (2000). Sosyal karşılaştırma sürecinde benliğin olumlu değerlendirilmesi, ihtiyacın incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı
- TOPRAK, B., BOZAN, İ., MORGÜL, T., ŞENER, N. (2010). Türkiye’de Farklı Olmak, Mahalle Baskısı Araştırma Raporu, Metis Yayınları, İstanbul.
- TUFAN, İ. (2002). Engelli insan ve engellilik: engelli insana çeşitli perspektiflerden sosyoloji bir bakış. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, **2**, (1): 27-56.
- TUTAR, H. (2005). Davranış Bilimleri: Kavram ve Kuramlar, Seçkin Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2006). Erişim: [<http://www.tdk.gov.tr/>]. Erişim Tarihi: 17.06.2016.

- Türkiye Özürlüler Araştırması. (2002). Devlet İstatistik Enstitüsü-Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- TÜRNÜKLÜ, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Örneği; Görüşme. Dokuz Eylül Üniversitesi. Buca Eğitim Fakültesi. Eğitim Bilimleri Bölümü.
- YAPICI, A. (2009). İçimizdeki öteki; kimlik ve önyargı kısılacında Sünni-Alevi ilişkileri, *Dem Dergisi*, **6**:52-59.
- YILDIRIM, A. VE ŞİMŞEK, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları
- YOLCUOĞLU, İ. G. (2014). Sosyal Hizmet/ Sosyal Çalışma Bilim ve Mesleğine Giriş, Nar Yayınları, İstanbul.
- YÜKSEL, İ. (2005). İşsizlik olgusunun psikolojik boyutu: Görgül bir araştırma, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, **60**(3): 255-274.
- YÜKSEL, S. (2009). Transseksüellik ve cinsiyet değiştirmenin standart değerlendirme, karar verme ve bakım ilkeleri, *Anti-Homofobi Kitabı*, Kaos GL, Ankara.
- YÜKSEL, Ş. (2010). Eşcinsellik, sosyal dışlanma ve ruh sağlığı sorunlarına yaklaşım, *Anti- Homofobi Kitabı/2*, Uluslararası Homofobi Karşıtı Buluşma, Kaos GL, Ankara.

EKLER

EK 1. ETİK KURUL KARARI

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı

ETİK KURUL KARARI

TOPLANTI TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR NO	ÇALIŞMACININ ADI SOYADI
16.02.2016	04	03	Prof. Dr. Veli DUYAN

KARAR

“Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Farklılığa Yönelik Görüşlerinin Damgalanma Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi Elazığ Örneği” konulu çalışma etik kurulumuzda görüşülmüş olup; çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna oybirliğiyle karar verilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa KAPLAN (Başkan)			
Prof. Dr. Engin ŞAHNA (Üye)	İmza	Prof. Dr. Neriman ÇOLAKOĞLU (Üye)	Bulunmadı
Prof. Dr. Süleyman Serdar KOCA (Üye)	İmza	Prof. Dr. Demet ÇİÇEK (Üye)	İmza
Prof. Dr. Sefa KAZANÇ (Üye)	Bulunmadı	Prof. Dr. Ertan EVİN (Üye)	Bulunmadı
Doç. Dr. Erdal TAŞKIN (Üye)	İmza	Doç. Dr. Fatih FIRDOLAŞ (Üye)	İmza
Doç. Dr. Yalın Kılıç TÜREL (Üye)	İmza	Doç. Dr. Alper Osman ÖĞRENMİŞ (Üye)	İmza
Doç. Dr. Murat SUNKAR (Üye)	İmza	Doç. Dr. Yüksel SAVUCU (Üye)	İmza
Doç. Dr. Funda GÜLCÜ BULMUŞ (Üye)	İmza	Yrd. Doç. Dr. Nurhan HALİSDEMİR (Üye)	İmza

EK 2. YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Sayın Katılımcı,

Ankara üniversitesine bağlı olarak, ortopedik ve görme engeli bulunan bireylerin farklılığa yönelik görüşlerinin incelenmesini konu alan bir yüksek lisans çalışması yürütmekteyim. Aşağıda ortopedik ve görme engelli bireylerin kendileri ile ilgili ve toplumdaki diğer farklılığı bulunan bireylere yönelik görüşlerini öğrenmek için hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu ve görüşmeye katılan kişilerin demografik özelliklerini belirlemek için hazırlanmış kişisel bilgi formu yer almaktadır. Sizden istenilen, kişisel bilgi formunu doldurmanız ve sorulan her soruya içtenlikle cevap vermenizdir. Size ait bu formlar ve verdiğiniz yanıtlar tamamen gizli tutulacak ve sadece araştırma amacıyla kullanılacaktır. Yardımlarınız için çok teşekkür ederim.

Arş.Grv. Şerif UZUNASLAN

Ankara Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

1- Doğum tarihiniz:/..../19...

2- Cinsiyetiniz:

- a) Kadın b) Erkek

3- Öğrenim Durumunuz:

a) Okur Yazar Değilim d) Okur Yazar Ama İlköğretim Mezunu Değilim

b) İlköğretim Mezunuyum e) Orta Öğretim Mezunuyum

c) Lisans Mezunuyum f) Lisans Üstü

4- Çalışıyor musunuz ?

- a)evet b) hayır

5- Medeni Durumunuz:

- a) Evli b) Bekar c) Boşanmış

6- Engel Durumunuz:

- a) Görme b) Ortopedik

7- Etnik Kökenini:

- a) Türk b) Kürt c) Arap d) Zaza e)Diğeri

8- Dini İnancınız:

- a) Sünni İslam b) Şii İslam (Alevi) c) Hristiyan d) Musevi e)Ateist

9- Engel Durumunuz? a) Doğuştan

b) Sonradan

Görüşmenin Konusu:

Yer:

Tarih ve Saat:

Görüşmeci:

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

TEMEL SORULAR

- 1- İşsizlik ve işsiz bireyler hakkındaki görüşlerinizi paylaşır mısınız?
- 2- Yaşlı ve genç bireylere yönelik görüşlerinizi paylaşır mısınız?
- 3- Toplumsal cinsiyet (kadın ya da erkek olmak) farklılığına yönelik görüşlerinizi paylaşır mısınız?
- 4- Irk ve etnik köken farklılığına yönelik görüşlerinizi paylaşır mısınız?
- 5- İnanç farklılığına yönelik görüşlerinizi paylaşabilir misiniz?
- 6- Cinsel yönelim farklılığına yönelik görüşlerinizi paylaşabilir misiniz?
- 7- Ortopedik ve görme engelli (fiziksel farklılığı bulunan bir birey) olmaya yönelik görüşlerinizi paylaşır mısınız?
- 8- Mental bozukluktan kaynaklı farklılığı bulunan bireylere yönelik görüşlerinizi paylaşabilir misiniz?

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : ŞERİF UZUNASLAN

Doğum Tarihi : 01.01.1986

Doğum Yeri : Gaziantep

Uyruğu : T.C.

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

İlk, orta ve lise öğretimini Gaziantep’te tamamladı. 2011 yılında Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi sosyoloji bölümünden mezun oldu. 2014-2015 yılında Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başlamış, 2016 yılında mezun olmuştur.

İş Deneyimi:

2013 yılında Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Fırat üniversitesindeki görevi halen devam etmektedir.

Yabancı Diller : İngilizce

İletişim Adresi : serifuzunaslan27@hotmail.com

Tel : 05076236920

Adres : Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü